

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ ОМУЗГОРИИ ТОҶИКИСТОН
БА НОМИ САДРИДДИН АЙНӢ

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ 891.550 (091)
ТКБ 83.3 Тоҷик
С - 25

САЛҶУҚӢ МУҲАММАД ҚОСИМ

ТАҲҚИҚИ ҚИЁСИИ ҶАНБАҲОИ ҲУНАРӢ ВА ИҶТИМОӢ ДАР АШӢОРИ
ЛОИҚ ШЕРАЛӢ ВА ЛАТИФ НОЗИМӢ

Диссертатсия

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ аз рӯи ихтисоси
10.01.04 – Таърихи адабиёт, равобити адабӣ

Роҳбари илмӣ: доктори илмҳои
филологӣ, профессор
Элбоев Вафо Ҷӯрақулович

ДУШАНБЕ – 2024

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА.....	3
ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ.....	7
БОБИ I. НАЗАРЕ БА РЎЗГОРУ АШЪОРИ ЛОИҚ ШЕРАЛӢ ВА ЛАТИФ НОЗИМӢ.....	13
1.1. Рӯзгор, осор ва часоратҳои адабии Лоиқ Шералӣ.....	15
1.2. Латиф Нозимӣ ва нақши ӯ дар адабиёти муосири Афғонистон	28
БОБИ II. ТАҲҚИҚИ ҚИЁСӢ ДАР АШЪОРИ ЛОИҚ ШЕРАЛӢ ВА ЛАТИФ НОЗИМӢ.....	43
2.1. Мундариҷаи ашъори Лоиқ Шералӣ ва баррасии он.....	43
2.2. Таҳқиқи қиёсии мухтавои ашъори Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимӣ	53
2.3. Ҳунари Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимӣ дар маъниофаринӣ ва тасвирсозӣ.....	64
2.4. Унсурҳои мунозира дар шеъри Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимӣ.....	83
2.5. Афкори адабии Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимӣ	87
БОБИ III. НАҚШ ВА ИСТИФОДАИ САНЪАТҲОИ БАДЕӢ, МАВЗУӢҲОИ ИҶТИМОӢ ВА ТАБИАТ ДАР АШЪОРИ ЛОИҚ ШЕРАЛӢ ВА ЛАТИФ НОЗИМӢ	97
3.1. Қойгоҳи санъатҳои шеърӣ дар ашъори Лоиқ Шералӣ.....	97
3.2. Саноеи бадеӣ дар ашъори Латиф Нозимӣ.....	104
3.3. Баррасии мавзӯи иҷтимоӣ дар ашъори Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимӣ	117
3.4. Тасвири табиат дар шеъри Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимӣ	136
ХУЛОСА.....	148
ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚ	152
РӢӢХАТИ АДАБИЁТ	154
НАШРИ ТАЪЛИФОТИ ИЛМӢ ДАР МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ.....	169

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқ. Тағйиру таҳаввул дар шеъри форсии дарӣ дар ибтидо бисёр мавриди интиқоди мунаққидони адабӣ қарор гирифт. Ҳар кадом аз мунаққидон дидгоҳи худро бар ин падидаҳои нав ва мутаҳаввил бо чашмандоз ва баррасиҳои мутафовит гуфтанду навиштанд. Қабули ин падидаи нав аз ҷониби баъзе аз намояндагони адабиёти ҳавзаи форсизабонон саҳт мавриди тамасхур воқеъ шуд ва касоне ҳам буданд, ки шикастани вазну надоштани қофияро дар шеър бидъат мепиндоштанд. Шоирону адибон якбора бо шеъре рӯ ба рӯ шуданд, ки аз кайфияти шеъри классикии сабки ҳиндӣ бисёр мутафовит буд. Ин шеър бо тақя ба мабнои тозаи иҷтимоӣ, бо забони сода ва омписандона ба майдон омад ва хонандагони шеъри Бедил ва классикписандонро мутааҷҷиб сохт. Ин тафовут барои шоирони хирфаие чун Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимӣ фурсати хубе буд, ки масири шеъри худро тағйир диҳанд ва аз назарҳои мухталиф бо тафовутҳои зиёд аз шеъри классикӣ шеъре бисароянд, ки мавриди таваҷҷуҳи мувофиқон ва муҳолифон қарор гирад. Ин нав шудан дар фароянди таърихии худ, аз халлоқият ва навоариҳои шоирони навапардоз суҳанҳо бо худ дошта, ки камтар бад-он пардохта шудааст. Бо зикри маънӣ ва нигоҳе жарф ба ин маврид бар шеъри Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимӣ таҳқиқ хоҳем кард ва шеърҳои ҳар ду ро аз нигоҳҳои ҳунари ва иҷтимоӣ ба баррасӣ хоҳем гирифт.

Таҳаввули навапардозӣ ва пушти сар гузоридани шеъри классикии сабки ҳиндӣ, ҳарчанд мушкил буд, аммо тавонист дар чанд даҳа ҷои хешро дар адаби форсии дари тоҷикӣ пайдо намояд. Шеъри нави форсии дари тоҷикӣ ҳам монанди ҳар падидаи нави дигар замоне таваллуд шудааст, замоне рушд кардааст ва замоне ҳам ба боландагӣ расидааст.

Тардиде нест, ки мавқеъ, замони зиндагӣ ва боландагии ҳар шоир бар дидгоҳҳо, салиқаҳо ва интиҳобҳои ӯ таъсир мегузоранд. Аз ин рӯ, бо назар бар зиндагӣ ва рӯйдодҳои замони Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимӣ таъсири омилҳо бар нигоҳ ва нигариши адабии ҳарду шоир, баррасӣ хоҳад шуд, ки арзиши

назариявию амалии онҳо аз аҳаммият холӣ нахоҳад буд. Аз ин хотир, дар маркази таҳқиқи хеш баррасии масъалаҳои таҳқиқи қиёсии чанбаҳои хунарӣ ва иҷтимоӣ дар ашъори Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимиро қарор додаем, ки дар он таҳқиқи масъалаҳои калидиву меҳварии рӯзгору осори шоирон, мундариҷаи ашъор, хунари онҳо дар маъниофаринӣ, тасвирсозӣ, истифодаи унсурҳои мунозира, баёни афкори адабӣ, оҳангҳои иҷтимоӣ, ҷойгоҳи табиат, истифодаи санъатҳои шеърӣ ва сабку забони баёни ҳарду шоирро ба таври муқоиса матраҳ ва пажӯҳиш намудаем.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯ. Таҳқиқи шеъри Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимӣ бо равиши қиёсӣ то ба ҳол собиқае надорад. Дар давоми солҳои 1966-1997 аз Лоиқ Шералӣ 29 номгӯй кутуби ашъор ба таъб расидааст, ки баъд аз нашри ин китобҳо дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ андешаҳои зиёди хонандагон ва мунаққидон ба таъб расидааст, ки назари онҳо ба шеъри Лоиқ мусбат аст ва аз як шеър ба шеъри дигар ва аз як маҷмуа то маҷмуаи дигар дарачаи камолоти шоирӣ ва вусъати андешаҳояшро таъкид кардаанд. Дунёи шоирӣ, ҷусторҳои бадеиву хунарӣ ва марҳилаҳои камолоти шоирии Лоиқ Шералӣ маҳз дар ҳамин давра шакл гирифта, такмил ёфтааст. «Сари сабз» маҷмуаи нахустини шоир аст, ки Абдунабӣ Сатторов ба ин китоб тақриз навишта, нигоҳу назари тоза ва жарфу навгароии Лоикро аз махсусияти вежаи истеъдоди шоирии ӯ ҳисобида, роҷеъ ба ҷустуҷӯҳои нахустини шоири дар он давра ҷавон ба тафсил андешаронӣ кардааст [77, с.149-153]. Баъд, донишмандони тоҷик М.Шакурӣ [84, с.47-53], Р.Ҳошим [83], А.Сатторзода [73, с.5-29], А.Ҳакимов [82], Х.Шарифов [86], Ю.Акбарзод [50], С.Абдулло [47, с.132-168], Р.Ваҳҳобзода [99, с.89-101], шоира Фарзона [129, с.215-222] ва даҳҳо дигарон роҷеъ ба эҷодиёти Лоиқ Шералӣ мақолаву тақризномаҳои зиёд навиштаанд. Дар замони зиндагии устод Лоиқ Шералӣ ягона китобе, ки дар бораи рӯзгор ва ҳусни шеъри ӯ бахшида шудааст, китоби Гулназар Келдӣ «Лоиқе чун Лоиқе» [54] мебошад. Баъд аз даргузашти Лоиқ Шералӣ чанд китоб ва маҷмуаҳои дигар оид ба рӯзгору осори шоир ва паҳлуҳои эҷодиёти ӯ ба нашр расидаанд. Аз ҷумла, китобҳои Карим Абдулов «Лоиқи миллат» [48], Сорбон «Лоикнома» [79], Бӯрӣ

Карим «Часорати шоир» [60], Ғаффоров Усмонҷон «Шахбози осмони сухан» [57], сӯгномаи «Марсияи Хуршед» [62], Мисбоҳиддини Нарзиқул «Фурӯғи хастӣ» [66], Муталлибов Розикҷон «Ифтихори миллӣ дар ашъори Лоик Шералӣ» [64], Неъмат Ҳаёт «Инқилоби Лоик дар шеъри муосири тоҷик» [81], Раҳимӣ Холмаҳмад «Чустор дар шинохти шеъри Лоик» [71]. Инчунин, вобаста ба чашни 80-солагии Лоик Шералӣ чанд маҷмуаҳои донишгоҳӣ [89], [61], [63], ба нашр расидаанд, ки дар лобалои ин маҷмуаҳо мақолаҳои зиёд оид ба паҳлуҳои мухталифи рӯзгору осор ва ҳусни шеъри Лоик Шералӣ ба нашр расидаанд. Баъд аз вафоти Лоик се наشري «Куллиёт»-и ӯ (Хучанд, 2001, Техрон, 1383 ҳиҷрӣ (ба хати арабӣ) ва Душанбе, 2008) бо сарсухани муфассали Абдунабӣ Сатторзода ба нашр расидааст, ки дар онҳо паҳлуҳои гуногуни рӯзгору осор ва ҳунари шоирии Лоик Шералӣ таҳқиқ ва баррасӣ гардидаанд.

Латиф Нозимӣ дар ҳавзаи форсизабонон шоири шинохташуда аст. Оид ба рӯзгору осори Латиф Нозимӣ низ таҳқиқоти муҳим дар Афғонистон ва Тоҷикистон ба нашр расида, аз ӯ 7 маҷмуаи ашъор то кунун ба таъбиқ расидааст. Аз ҷумлаи таҳқиқоти донишмандони Афғонистонӣ - Муслиҳи Салҷуқӣ «Ҷойгоҳи Латиф Нозимӣ дар шеъри муосири форсии дарӣ» [72], Таҳмина Меҳрон «Баррасии суварӣ ҳаёл дар ашъори Латиф Нозимӣ» [111] ва Манижа Амин «Навоварӣ дар ғазали Латиф Нозимӣ» [91], инчунин, мақолаҳои Восифи Бохтарӣ «Салом бар марде, ки бутиқои замонро менависад» [96, с.17-31], Акрам Усмон «Шастумин баҳори валодат бо майманати шоир ва мунтақиди бузурги замони мо» [126, с.23-24], Партав Нодирӣ «Латиф Нозимӣ шоире аз табори дарахтон» [157, с.23-26], Муслиҳи Салҷуқӣ «Паранда мераваду ошӯна мемонад» [122, с.32-40], доктор Мучовир Аҳмад Зиёр «Асаргузори устод Нозимӣ дар борварӣ ва боландагии фарҳанги миллӣ» [114, с.21-32], Абдуллоҳи Шодон «Ойинаҳо дурӯғ намеғӯянд» [148, с.22-31], Башир Азизӣ «Шоир ва устоди шеър» [149] ва дигарон рӯзе ба ҳусни шеъри Латиф Нозимӣ ба нашр расидаанд, ки ҳамагӣ бар устоди шеър ва мунтақиди тавоно будани ӯ қойиланд.

Дар диссертатсия раванди инкишофи адабиёти муосири форсии дарии тоҷикӣ, нақши шоирон Лоик Шералӣ ва Латиф Нозимӣ дар густариши анвои

мухталифи шеър, чусторҳо ва ҳунари шоирии онҳо дар пешрафти мухтаво, дарунмояи шеър, мазмунофаринӣ, тасвирсозӣ, забон ва сабки шеъри муосир дар муқоиса таҳқиқу баррасӣ шудаанд.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Пажӯҳиши диссертатсионӣ дар низоми татбиқи нақшаи корҳои илмӣ - таҳқиқотии кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ барои солҳои 2019-2022, ки ба таҳқиқ ва нашри осори адибони адабиёти муосири тоҷикӣ ва ҳавзаи адабиёти форсии дарӣ равона шудааст, анҷом ёфтааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Мақсади таҳқиқ. Мақсади асосии диссертатсия таҳқиқи масъалаҳои мухтавои ашъор, ҷусторҳо ва ибтикороти ҳар ду шоир дар густариши шеъри муосир, таҳқиқи мавзӯҳои иҷтимоӣ, ҳунари шоирон дар маъниофарӣ ва тасвирсозӣ, истифодаи унсурҳои мунозира, баёни афкори адабӣ, ҷойгоҳи табиат, забон ва сабку баён дар ашъори Лоиқ Шералӣ, Латиф Нозимӣ ва навардозҳои онҳо дар шеъри ҳавзаи адабии Тоҷикистон ва Афғонистон мебошад. Таҳқиқ ба сурати қиёсӣ ва китобхонаии ҳар ду шоири бузурги Тоҷикистон ва Афғонистон бо пайванд ба дафтарҳои шеърии онҳо ва мақолаҳои навиштаҳои ҷопшуда роҷеъ ба ин шоирон ва баррасии татбиқӣ ва муқоисаи сабки байни ҳар ду шоир анҷом пазируфтааст.

Вазифаҳои таҳқиқ. Баҳри ба ин мақсадҳо ноил гардидан зарур доништа шуд, ки вазифаҳои зеринро ҳамаҷониба ҳаллу фасл намоем:

1. Шиносондани беҳтари рӯзгор ва осори ҳар ду шоир дар адабиёт ва фарҳанги ҳар ду кишвар.
2. Дар заминаи нашрҳои ашъори шоирон аниқ ва муқоиса намудани тавоноҳои ҳунари ва сароиши шеъри Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимӣ.
3. Бо далелҳои муътамад муайян ва дақиқ намудани ҷойгоҳи мавзӯҳои иҷтимоии матраҳкардаи ҳар ду шоир.
4. Дидгоҳи донишмандони ҳар ду кишварро нисбат ба эҷодиёт ва маҳорати адабии ҳар ду шоир баррасӣ кардан.
5. Шеърият дар шеър ва низоми вожагонии шеъри ҳар ду шоирро ба таври муқоиса ба пажӯҳиш гирифттан.
6. Бо таҳқиқи қиёсӣ баррасӣ намудан ва шиносонидани ҷойгоҳи мавзӯи табиат, унсурҳои мунозира, афкори адабӣ дар шеъри Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимӣ.
7. Бо диди интиқодӣ муайян ва таҷдид намудани озодагӣ ва навандешӣ дар дарунмояҳои шеъри Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимӣ.
8. Баррасӣ ва пажӯҳиш намудани забон ва сабки баёни Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимӣ.

9. Ба таври қиёсӣ нишон додан ва муайян намудани нақш, ҳунару маҳорат ва истеъдоди фитрии Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимӣ дар истифодаи саноеи бадеӣ.

Объект ва сарчашмаҳои таҳқиқ. Назми нимаи дувуми қарни XX ва нимаи аввали садаи XXI-и адабиёти муосири форсии тоҷикӣ, раванди таърихии шеърӣ муосири нав дар Тоҷикистон ва Афғонистон, мақолот ва таҳқиқҳое, ки дар мавриди эҷодиёти ҳар ду шоир дар китобҳои таҳқиқӣ, дар нашрия ва сайтҳои интернетӣ навишта шудааст ва осори Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимӣ ба ҳисоб меравад.

Предмети таҳқиқ. Масоили ҷанбаҳои ҳунари ва иҷтимоӣ, ки дар нашрҳои мухталифи осори шоирон Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимӣ, ки дар солҳои гуногун ба таърифи расидаанд, махсусан се наشري «Куллиёт»-и Лоиқ Шералӣ (Хучанд, 2001-и м., Техрон, 1383-и х., Душанбе, 2008-и м.) ва ҳафт маҷмуи ашъори Латиф Нозимӣ: 1. «Сиёҳмашқҳои мадраса». – Ҳирот, 1343 ҳ. 2. «Зери он дарахти ҷанор» / Маҷаллаи «Паштун жағ». – Кобул, 1347 ҳ. 3. «Бод дар фонус». – Кобул, 1365 ҳ. 4. «Соҷ ва мурдоб». – Кобул, 1365 ҳ. 5. «Аз боғ то ғазал». – Пешовар (Покистон), 1379 ҳ. 6. «Ойнаҳои дурӯғ намеғӯянд». – Ҳомбург (Германия), 1392 ҳ. 7. «Ҳоби алаф». – Ҳомбург (Германия), 2016 м. мебошад.

Асосҳои назарии таҳқиқ. Зимни таҳқиқ ва пажӯҳиши мавзӯ аз равобитаи улуми адабиётшиносӣ ба гунаи таърихи адабиёт, назарияи адабиёт, нақди адабӣ, матншиносӣ ва сабқшиносӣ истифодаи шуда, ба таҳқиқот ва дастурҳои назарии донишмандон ва муҳаққиқони адабиёти муосири форсии тоҷикӣ С.Айнӣ, М.Шукуров, Ш.Ҳусейнзода, А.Сатторзода, Х.Шарифов, Х.Асозода, А.Насриддин, Ю.Акбаров, М.Нарзиқул, Сирусӣ Шамисо, Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ, Аллома Салҷуқӣ, Восифи Бохтарӣ, Абдулқаноми Қавим, Муҳаммад Козим Козимӣ, Партав Нодирӣ ва дигарон таъриҳ кардаем.

Асосҳои методологии таҳқиқ. Таҳқиқи диссертатсионӣ бар асоси методҳои (усулҳои) таърихӣ, муқоисавӣ-таърихӣ, таҳлили назарӣ ва амалӣ, таҳлили омӯрӣ, муқоисавӣ-таҳлилий, муқоисавӣ-татбиқӣ анҷом дода шуда, дар

мавридҳои зарурӣ аз методҳои шарҳу тавзеҳи осори адабӣ низ истифода шудааст.

Навгонии илмии таҳқиқ. Дар диссертатсия нахустин маротиба масъалаҳои, ки дар зер бад-онҳо ишора шудааст, ба таври қиёсӣ таҳқиқ шудаанд:

1. Таҳлили ашъори ҳар ду шоир аз назарҳои мухталифи иҷтимоӣ, ҳунари ва фарҳангӣ мебошад, ки шеърӣ ҳар ду шоир решаёбӣ шудааст.

2. Баррасӣ ва таҳқиқи сабки шеърӣ ҳар ду шоир аз дидгоҳи сабкшиносона дар макотиби адабии забону адабиёти форсии тоҷикӣ ва шиноخت аз сабки шеърӣ ҳар ду шоир ба таври муқоиса иҷро шуда, ки то ба ҳол чунин қорре аз тарафи қадом шахсе анҷом нашудааст.

3. Таъсирпазирии ҳар ду шоир аз қомеае, ки дар он зистаанд ва баррасии шеърӣ ҳар ду шоир бо пасту баландии рӯзгор ва навӣ бархӯрди ҳар ду шоир бо шеърқояшон дар иҷтимое, ки дар он мезистаанд.

4. Муқоисаи санъатҳои бадеӣ дар шеърӣ ҳар ду шоир (Лоик Шералӣ ва Латиф Нозимӣ) аз дидгоҳи татбиқӣ ва муқоисавӣ.

5. Пажӯҳиш дар навӣ гуфторӣ ва омписандона ва пардохтан ба пайдоӣ ва таҳлили шеърӣ нав, тафовутҳои тасвир, баён, маъонӣ ва санъатҳои бадеӣ дар шеърӣ ҳар ду шоир, пайванд ва бозтоби он бо шеърӣ муосири форсии дари тоҷикӣ дар ҳавзаи тамаддуни форсизабонон.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Муайян ва мушаххас кардани қараёни зиндагӣ ва мақоми шоирии Лоик Шералӣ ва Латиф Нозимӣ дар ҳавзаи адабиёти муосири форсизабонон.

2. Таҳқиқи дигаргуниҳои ҳунари ва мушаххас намудани нақши шоирон Лоик Шералӣ ва Латиф Нозимӣ дар он.

3. Пажӯҳиши муқоисавии қанбаҳои иҷтимоии ашъори Лоик Шералӣ ва Латиф Нозимӣ ва нишон додани маҳорати шоирии онҳо дар тасвири ин мавзӯҳо.

4. Муайян ва таҳқиқи қардани нақши Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимӣ дар ҷомеаи Тоҷикистон ва Афғонистон ҳамчун шоирони навгӯву навҷӯ, соҳибсабқу соҳибмақтаб ва нишон додани анвои адабии серистеъмол дар ашъори онҳо.

5. Равшан қардани монандиҳо, фарқ ва ибтикорот дар ашъори Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимӣ.

6. Пажӯҳиши ҷанбаҳои ҳунари ва иҷтимоии шеърӣ Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимӣ ва таҳлили дарунмоя ва мавзӯҳои гуногуни шеърӣ онҳо.

7. Муайян қардани ҳунари Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимӣ дар маъниофаринӣ, тасвирсозӣ, назари нави эҷодкорона, диди интиқодӣ ба шеърӣ худ, рӯҷӯ ба масоили таърихӣ, нигоҳу назар ба масъалаҳои озода, ҳештаншиносӣ, ҳувияти миллӣ, шинохти ҷаҳони ботинии инсон, оламу одам, зебописандӣ, зебоиҳои табиат, ободии Ватан ва ғайра.

8. Мушаххас нишон додани ифодаи оҳангҳои иҷтимоӣ, тасвир, маънӣ, шеваи баён, унсурҳои мунозира, масъалаи табиат ва зебоиҳои он, истифодаи саноеи шеърӣ, баёни афкори адабӣ ва ҳунараварии Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимӣ.

9. Таҳқиқи санъатҳои бадеӣ – истиора, маҷоз, ташхис, ташбеҳ, таҷнис, сачъ, талмеҳ, тазод, такрор ва ғайра дар ашъори Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимӣ.

Аҳаммияти назарӣ ва амалии таҳқиқ. Арзишҳои ҳосилнашавандаи таҳқиқотро ба тариқи зерин метавон табақабандӣ намуд:

1. Мавод ва натиҷаҳои таҳқиқро метавон ҳангоми таълифи китобҳои таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ, таърихи адабиёти муосири форсии дари тоҷикӣ, адабиётшиносӣ, нақди адабӣ, сабақшиносӣ, робитаҳои адабӣ, таълиф ва мурағаб сохтани дастуру китобҳои дарсӣ ва васоити таълим аз таърихи адабиёти муосири форсии тоҷикӣ, ҳамчунин ҷун асоси назарӣ барои мурағаб сохтани таърихи адабиёти муосири форсии дари тоҷикӣ истифода қард.

2. Дар ҷараёни таълифи диссертатсия аз осори Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимӣ мисли ғазал, қитъа, рубой, дубайтӣ, ҷаҳорпора, ашъори нимой, ки дар

нашрҳои мухталифи маҷмуаҳои ашъори шоирон мавҷуданд, ҳамчун маъхаз хангоми таҳқиқ ва муқоиса истифода кардаем.

Аҳаммияти илмию амалии таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки маводи диссертатсия хангоми таҳия ва таълифи бахшҳои аз китобҳои дарсии таърихи адабиёти муосири форсии дари тоҷикӣ, нақди адабӣ, назарияи адабиёт, назмшиносӣ, сабкшиносӣ, каломи бадеъ, навиштани диссертатсияҳои докторӣ, номзадӣ, рисолаҳои магистрӣ, корҳои дипломӣ ва корҳои курсӣ истифода бурда мешавад.

Мутобиқати мавзӯи диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Пажӯҳиш дар заминаи баррасии маводи соҳаи илмҳои адабиётшиносӣ ва бахшҳои он, махсусан, таърихи адабиёти муосири форсии дари тоҷикии нимаи дувуми асри XX ва нимаи аввали садаи XXI анҷом ёфта, дар он масоили зиёди ин давраи таърихи адабиёти муосир, аз ҷумла вазъияти сиёсӣ иҷтимоӣ, илмию фарҳангии Тоҷикистону Афғонистон ва таъсири замони ба рӯзгори шоирон Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимӣ, таркиби маҷмуаҳои ашъори шоирон, нашрҳои онҳо, ҷойгоҳи масъалаҳои иҷтимоӣ дар ашъори шоирон, хунари ҳарду шоир дар маъниофаринӣ, тасвирпардозӣ, истифодаи мунозира, ҷойгоҳи табиат дар шеърҳои ҳарду шоир, баёни афкори адабӣ, паёмҳои шоирона, мавқеи қофия, радиф, забон, сабки баёну вижагиҳои он ва санъатҳои бадеӣ дар ашъори ин шоирон таҳқиқу баррасӣ шудааст, ки ба шиносномаи ихтисоси илмӣ мутобиқат мекунад.

Саҳми шахсии доктарабӣ дарёфти дараҷаи илмӣ дар таҳқиқ. Муҳаққиқ бори нахуст ба таври қиёсӣ ба рӯзгору осори ҳарду шоир назари иҷмолий андухта, муҳтаво, часоратҳои адабӣ, хунари шоирон дар маъниофаринӣ, тасвирсозӣ, истифодаи унсурҳои мунозира, ҷойгоҳи мавзӯи табиат, баёни афкори адабӣ, баррасии масъалаҳои иҷтимоӣ дар ашъори шоирон Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимӣ ва нашрҳои осори шоиронро мавриди таҳқиқу баррасии ҷиддӣ қарор додааст.

Тасвиби амалии натиҷаҳои таҳқиқ. Натиҷаҳои диссертатсия дар шакли гузориши маъруза ва мақола интишор шуда, тавассути маҷмуаҳои дастаҷамъӣ,

мачаллаҳои илмии тақризшавандаи донишгоҳӣ ба МД Китобхонаи миллии Тоҷикистон, Китобхонаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Китобхонаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, Китобхонаи илмии ба номи Индира Гандии АМИТ дастрас шуда, дар дарсҳои назариявӣ амалӣ ва корҳои мустақилонаи факултетҳои тахассусии суҳаншиносӣ аз ҷониби омӯзгорон ва алоқамандони адабиёт истифода мешавад.

Нуктаҳои меҳварӣ ва калидии диссертатсия дар семинару маҳфилҳо, конференсияҳои илмӣ амалии факултавӣ, донишгоҳӣ ва ҷумҳуриявӣ ироа шуда, баҳогузорӣ гардидааст.

Диссертатсия дар маҷлиси кафедраи назария ва таърихи адабиёти ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ (суратчаласаи №6, аз 30.01.2024) муҳокима шуда, ба ҳимоя тавсия карда шудааст.

Наشري таълифоти илмӣ дар мавзӯи диссертатсия. Муҳтавои асосии диссертатсия дар 8 мақолаи муаллиф, аз ҷумла 4 мақола дар мачаллаҳои илмии тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос ёфтаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб бо фарогирии фаслҳо, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқ, рӯйхати адабиёт ва наشري таълифоти илмӣ дар мавзӯи диссертатсия иборат аст. Ҳаҷми умумии диссертатсия 170 саҳифаи ҷопи компютериро ташкил додааст.

БОБИ I.

НАЗАРЕ БА РЎЗГОРУ АШЎОРИ ЛОИҚ ШЕРАЛӢ ВА ЛАТИФ НОЗИМӢ

Шеър ва шоирӣ дар ҳавзаи тамаддунии форсизабонон собиқаи дерина дорад. Дар ин раванди адабии пурбор нафарони зиёде буданд, ки ифтихор офариданд ва каломии шеършон забонзади олам ва хоси ҷомеа шудааст. Дар бораи ин ки мардумони Осиёи Миёна дар масири таърих кай пайдо шудаанд, аз кучо омадаанд, чи гуна шакл гирифтаанд, то замони табартаксими марзҳо чӣ сарнавишт ва саргузашти таърихӣ доштанд, чӣ шачара, чӣ ном ва нишон, чӣ собиқа, чӣ хуввиёт, чӣ фарҳанг ва сахми фарҳангӣ дар тамаддуни башар доштанд, сухани росту қавии бунёдӣ кам хондаем ё ҳеч нахондаем. Дар ин китобҳо хондаем, ки «марзбандии ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна бо ҳусни тафоҳум, иттифоқи оро ва ризоияти халқҳои сокини он сурат гирифта, дар ҳоле ки ин масъала натиҷаи сиёсати миллии дилхоҳи ленинӣ будааст» [135, с.181-182].

Аммо шавқ ва алоқаи мардуми тоҷик ба забони ниёкон ва аз худгузариҳои ҷамъе аз фарҳангиёни ин ҳавза билохира натавонист дасти зӯрро – чун зӯроварони қарни як ва дувуми ҳиҷрии қамарӣ аз ин марзу бум дур нигахдоранд. Пас аз салтанати шуравӣ шоирон ва қаламбадастони зиёде дар ин ҳавза қалам задаанд ва осори мондагоре аз худ ба ҷой гузоштаанд, ки яке аз ин шахсиятҳои барҷаста ва шоири номдор Лоиқ Шералӣ (1941-2000) ба ҳисоб меравад.

«Лоиқ Шералӣ минбари вичдони халқаш буд» [44, с.36]. Ин гуфтаро бештарини тоҷикистониҳо дар мавриди шоири машҳури панҷкандӣ бар забондоранд. Ин шоир ва андешаманд дар 20-уми майи соли 1941 дар деҳаи Мазори Шарифи Ҷумҳурии Тоҷикистон чашм ба дунё кушуд. Дар рӯзгори ӯ мавориди сиёсӣ-иҷтимоӣ бар раванди сусиолистисозии ҷомеа ба шакли ифротӣ мечархидааст. Тасаллути Иттиҳоди Ҷамӯҳири Шуравӣ бар сарзамини Тоҷикистон ҳудуди 70 сол ба дарозо кашид. Шоирон ва нависандагони тоҷик дар ин даврон, ба вижа Лоиқ Шералӣ хоҳ нохоҳ парвардаи фарҳангу адаби таъйиншудаи он рӯзгор будаанд. Шоирон ва ҳунармандони ин хитта ҳамзамон

бо тағйироти сиёсӣ-иҷтимоӣ ки шуравихо бо худ оварда буданд, мутаҳаввил мешуданд ва корхояшон дар ҳар марҳала бо дигаргуниҳои малмус табиин пайдо мекард. Ин дигаргуниҳо танҳо дигаргуниҳои сиёсӣ набуда, балки мустақим бар раванди фарҳанги иҷтимоии Тоҷикистон таъсири босазое доштааст.

Гарчи Лоиқ Шералӣ худ аз тарафдорони ҳаракати сусиёлистӣ буд, аммо ишқ ва алоқааш ба забони порсӣ-дарӣ ўро ҳамроҳ ба сурудани шеър ба забони порсӣ-дарӣ кашондааст. Ў ошиқи ватанаш ва ба вижа таърихи кӯҳани сарзаминаш буда, забони модарияшро эҳтиром мекард:

Заҳр бодо шири модар бар касе,

К-ӯ забони модарӣ гум кардааст [44, с.5].

Гарчи Лоиқ Шералӣ ҳанӯз по ба майдони адабиёт нагузошта буд, ки қойидоти ҳатмии сириликнависӣ дар ҷомеаи Тоҷикистон бардошта шуда буд. Бо чунин бардоште дар ростои забони порсӣ метавон гуфт, ки солҳое байни 1990-1996 милодӣ дар адабиёти тоҷик, давраи ҳаракатҳои миллӣ ва зуҳури андешаҳои нав ва бозгашт ба асолати тоҷикӣ будааст. Бо тағйири назарҳо ва таҳаввули сиёсӣ дар Шуравӣ, шуаро ва нависандагони тоҷик низ бо равишҳои мухталиф, аҳдоф ва назароти худро вориди арсаи адабиёт карданд. Бозгашт ба адабиёти ниёкон ва талошҳои тоҷикон барои раҳой аз тассаллути фарҳангии забоне дар Шуравӣ коре бас мавриди тавачҷуҳ будааст, ки ба ҳубӣ анҷом додаанд.

Натиҷаи ин ҳақталабиҳои тоҷикон ва маҳсули ин додхоҳӣ чунон шуд, ки шоирон ва нависандагони тоҷикро бедории бештар диҳад ва ба шоироне чун Лоиқ Шералӣ, Мумин Қаноат, Бозор Собир, Гулруҳсор ва дигаронро рушди қобили тааммул диҳад ва қадамҳои баланде дар ҳавзаи адабиёт ва фарҳанг ба вуҷуд ояд.

1.1. Рӯзгор, осор ва часоратҳои адабии Лоик Шералӣ

Панҷакент баъд аз гузашти ҳазор сол аз даргузашти устод Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ шоҳиди сууди фарзанди дигаре аз табори шеър бо номи Лоик Шералӣ (20.05.1941-30.06.2000) шуд, ки ашъораш забонзад хӯрд ва бузурги гуяндағони забони порсии тоҷикии дарӣ гаштааст. Рӯзгори Лоик ҳамзамон аст, ба қудратнамоиҳои ҳизби камунисти шуравӣ ва ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Ҷамоҳири Шуравии Сусиёлистӣ. Раҳбарони ҳизби камунисти шуравӣ камтар дар ҷумҳуриҳои таҳти қавмияти хеш хоҳони гуфтор ва навиштори забони модариашон буданд. Ин маврид дар Тоҷикистон чунон буд, ки оҳиста-оҳиста забон (порсӣ-дарӣ-тоҷикӣ) ба дасти фаромӯшӣ супурда мешуд.

Лоик Шералӣ чанд байт роҷеъ ба ҷабру заҳри таърих, ки миллати тоҷик дидаву чашидааст, ин масъаларо ба дард баён доштааст, ки дар шеъре меҳонем:

Ҷабри таърих ягон қавм надидаст, ки мо,

Заҳри таърих нажоде начашидаст, ки мо.

Миллате зери фалак бо ҳама фарҳанги сутург

Ин қадар зиллату хорӣ накашидаст, ки мо...

Миллате бечихате бо сари пуршӯру баланд

Дар сари дори аҷониб натапидаст, ки мо...

Оҳу афсӯс, ки дар ҳошияи таърихем,

Ин ҳама фоҷиаро даҳр надидаст, ки мо [18, с.97].

Бидуни шак ҳузури русҳо дар Осиёи Миёна тавонист бар ҳамаи умури зиндагии минтақа ва бавижа тоҷикон таъсиргуздор бошад ва сохторҳои зиндагии Осиёи Миёнаро мутаҳаввил созад. Тавре ки аз як сӯ онҳоро бо ҷадидтарин дастовардҳои илмии урупой ошно сохт, аз сӯйи дигар ҷараёнҳои гуногуни иҷтимоӣ - сиёсӣ ва фарҳангии ин навоҳиро бо ҳаёти сиёсии худ гиреҳ зада буд. Дар ин маврид пурсише ба вучуд меояд:

1. Оё дар рӯзгори Лоик Шералӣ ҳам давлатдорони Русия хоҳони таҳмили забони русӣ бар забони форсии дарӣ будаанд?

Фарҳангу забони мардуми Тоҷикистон пеш аз Лоиқ Шералӣ ва қисмате дар рӯзгори Лоиқ аз саргузаште бисёр мубрам бархурдор будааст. Фарҳанги чандҳазорсолаи тоҷикон ҳамвора дар маърази хашм ва юриши фарҳангҳои дигаре, ки наметавонианд худро дар рақобат бо ин забон ва фарҳанги тавонманд айёр созанд, қарор гирифтааст.

Урун Кӯҳзод нависандаи тоҷик аз вазъи сиёсии рӯзгори пеш аз Лоиқ Шералӣ чунин менависад: «Матбуот зери фишор ва назорати саҳт қор мекард, дар он замон ташкилоте буд, ба номи Главлит ва рисолате дошт, ки дар он муайян шуда буд, чиро гирифтани мумкин аст ва чиро на? Қормандони ин ташкилот рӯзномаҳоро қабл аз интишор сатр ба сатр хонда..., баъд аз имзои онҳо рӯзномаҳо ҳаққи чоп ва интишор меёфтанд ва дар чунин шароити фаъолияти рӯзномаи «Маориф ва маданият» ҳислати оппозитсионӣ дошт. Қолиб ин буд, ки дар он даврон агар навишта ба қасе барнамехӯрд ва масъалаи мушаххасеро матраҳ намекард, қасе эрод намегирифт. Аммо вақте ки дар бораи шахс ва ё падидаи муайян бо факту далел дар навиштаҳо интиқод мешуд, он мақола иҷозаи чоп намегирифт» [52, с.123].

Бовари умуми андешамандони Тоҷикистон бар ин аст, ки дар рӯзгори Лоиқ ва пеш аз Лоиқ ихтилоф он қадар вусъат доштааст, ки донишмандонро аз ин равиш мутозӣ доштааст. Аммо ин ихтилоф натавониста ҷилави мавҷи порсигӯӣ ва порсихохиро бигирад. Лоиқ Шералӣ яке аз шоирон ва донишмандони ин давра аст, ки бо қорқардҳои хеш дар раванди воқеии тоҷикисозии забон ва тоҷикигӯйиву порсигӯӣ чунон қидду қад намудааст, ки тавониста то андозае бар ин дастовард тақия қунад ва дар ин миён баҳсқоро ба гунаи олии он матраҳ қунад ва шеърӣ хешро ҳадафманд созад.

Лоиқ Шералӣ вазъияти рӯзгори худро чунон ҳам матлуб намедонад. Ӯ дар шеърҳои хамеша барои исботи дасту қогир буданҳо қӯшидааст ва дар қаробари ихтиноқе, ки вучуд дошта қад қарафростааст ва қар он мабно тақия қидааст. Ӯ он қи дар қишвар иттиқоқ меафтадро навъе бақона медонад, ки бо номи қалқ иртибот меқиҳанд, то битавонанд аз ин ном истиқодаи воқир

бибаранд. Ў истидлол мекунад ҳама он чи бар мабнои ихтиноқ устувор аст, бар пояи истифода аз номи халқ аст. Аз ў мехонем:

Замона бенизом шуд, баҳона чист? Номи халқ!

Ҳалолхо харом шуд, баҳона чист? Номи халқ!

Ҳазинаҳо тамом шуд, баҳона чист? Номи халқ!

Ватан ба коми вом шуд, баҳона чист? Номи халқ! [44, с.25].

Рӯз ба рӯз мардumi тоҷик, бавижа шуаро ва донишмандони он бештар дар иртиботи фарҳанги нисбатан аз даст рафтаи хеш фаъол мешуданд. Донишмандон ва шуаро бар ин буданд, то фарҳанги фаромӯшшудаи тоҷикиро ба навъе эҳё намоянд ва барои ҳамагон бифаҳмонанд, ки миллати тоҷик аз хувияти фарҳангии ҷаҳонӣ бархурдор аст. Албатта ин ҳолат пас аз нимаи дувуми даҳаи 1950 милодӣ ба вучуд омад. Озодиҳои нисбӣ дар ҷомеаи Шуравии собиқ таҳаввулоти адабӣ ва фарҳангӣ дар Тоҷикистон барои тоҷикон чуръати онро дод, то аз фарҳанги хеш ёд кунанд ва аз дигаргуниҳои Шуравӣ истифода намуда, ҷашни 1100-солагии Рӯдакӣ – поягузори шеърӣ порсии дариро баргузор кунанд. Лоиқ Шералӣ, ки тоза дар байни фарҳангиёни тоҷик матраҳ шудааст ва аз ҳолати иҷтимоии ҷомеаи тоҷикзабонон норозӣ ба назар мерасад, чунин месарояд:

Эй миллати хобида, бистезу талоше кун,

Эй қавми ҷафодида, бистезу талоше кун.

Эй оҳи гиреххӯрда дар ҳанҷараи таърих,

Эй ҷони ҳаросида, бистезу талоше кун.

Эй тахти сияхтахта, худ соҳиби тахтат бош,

Эй дод наварзида бистезу талоше кун [44, с.25].

Ин таҳаввул рӯз ба рӯз боиси афзоиши фарҳангиён ва аз ҷумла шуаро гардидааст. Ҳамчунин, тавонист то ҳадде равшанфикрон ва фарҳефтагон тоҷикро даври ҳам ҷамъ кунанд. Гарчи ин амр барои давлатдорони Шуравӣ занги хатаре талаққӣ мешуд, аммо барои шоирони ин давра ҳам ҳолӣ аз парешонӣ набудааст.

«Неруҳои эҷодгар ва солим дар Иттиҳодияи нависандагон, рӯзноманигорон, хунармандон, оҳангсозон,... ва ниҳодҳо ва анҷуманҳои гуногун гирд омада буданд. Чамъомадагон гурӯҳе аз равшанфикрон дар чунин ниҳодҳо ба ақидаи бархе назорат бар онҳоро осонтар месохт. Сохтори ин ниҳодҳо бо сохторҳои ҳизб шабоҳатҳои зиёде доштанд. Бо дириҷи Ғафуруф ва Улчабоюф ин ниҳодҳо дар амри парвариш ва пеш кашидани насли ҷадид аз нависандагон ва хунармандони тоҷик нақши муассиреро ифо карданд. Дар раъси Иттиҳодияи нависандагони Тоҷикистон Мирзо Турсунзода шоири номдор қарор дошт, ки нависандагон ва шоирони ҷавони тоҷикро бо руҳи равони миллӣ тарбият мекард» [44, с.110].

Яке аз ҷавонони тарбиятёфтаи он даврон Лоиқ Шералӣ аст, ки ба тадриҷ аз бузургони шеърӣ адаби тоҷикии порсии дарӣ гардид. Ӯ бо шеърӣ хеш тавонист бар пайкари мурдаи шеърӣ тоҷик руҳи тозае бахшад ва дар қаламрави адаби порсии дарӣ коре шоиста анҷом диҳад. Шеърӣ ӯ мувофиқ бар руҳияи ҳаммеҳанонаш буд ва дар кишварҳои форсизабон, бавижа дар Тоҷикистон аз арҷ ва қурби босазое бархурдор шуд.

Андешаҳои Лоиқ Шералӣ ба гунаи бисёр мубтакирона бар таърихи ниёкон ва бавижа Эрони қадим будааст, ки Лоиқ Шералӣ ба так-таки мафохирӣ ин марзу бумро бо ифтихор ошно мешавад ва сипас бад-он фахр мекунад ва месарояд:

Решаи ман маншаи аҷдоди ман,

Асли ман, Эрони ман, бунлоди ман.

Хомаи моро ту хоҳӣ панҷа кард,

Кӯраи ман, Коваи Ҳаддоди ман.

Ҳар дари ту масдари лафзи дарист,

Мақтаби ман, мазҳаби ман, доди ман [44, с.487].

Рӯзгори Лоиқ Шералӣ аз фарозу нишебҳои фаровоне бархурдор будааст. Ӯ шахсияти худро ба ҷомеаи шоирдӯсти Тоҷикистон чунон муаррифӣ мекунад, ки мардуми Тоҷикистон ӯро шахсияте шоирпеша, мусаммам, лоиқ, мубориз ва бо дириҷӣ медонанд.

Абдунабӣ Сатторзода дар лобалои навишторашон дар пешгуфтори китоби Лоиқ, Лоиқро бо як чумлаи кутӯҳ чунин муаррифӣ мекунад: «Ў дар воқеъ, «минбари вичдони халқаш» ва «ровии ормони халқаш» буд» [44, с.36].

Нуктаи муҳимме, ки А. Сатторзода дар муқаддимаи худ, дар Куллиёти ашъори Лоиқ зери унвони «Мероси дили шоири дилдода ва озода» гузоштаанд, ин аст, ки шоир як бори дигар ба сурудаҳояш бар мегардад ва сурудаҳои пешини хешро арзишгузорӣ мекунад. Ин кор дар тӯли таърихи шеърӯ адабиёти порсӣ се бор иттифоқ афтадааст, ки бо коре ки Лоиқ Шералӣ анҷом додааст, каме мутафовит аст. Ин бад-он маъност, ки се шоири дигар (Ҳофизӣ Шерозӣ, Яғмоӣ Чандақӣ ва Фатҳалихони Кошонӣ мутахалис ба Сабо) ашъори заифи худро сӯзондаанд ва ё онро аз чашми чоп дур ниғаҳ доштаанд.

Аз адабиётшинос А. Сатторзода мехонем: «Нуктаи дигаре, ки дар шарҳ ва банду баст ва усули тадвини ин китоб – Куллиёти Лоиқ Шералӣ – таъкид карданӣ ҳастам, ин аст, ки Лоиқ нисбат ба худ ба сифати як қаламкаш ба офаридаҳояш бағоят саҳтгир ва серталаб буд ва ҳеч мунтақиди осораш бо ӯ кори баробаре накардааст. Шоир соли 1976 дар муколамае аз шеърҳои «Модарнома», «Ҳоки Ватан», «Бачагӣ», «Замини меросӣ» ва «Суруди хайрбод» ёд оварда, гуфта буд, ки ҳамаи ин «як кӯшиши шеъри хуб гуфтан, ба мардум даст рост кардан аст». Гузашта аз ин бо сипарӣ шудани се соли дигар ва ҳатто пас аз мушарраф гардиданаш ба Ҷоизаи ба номи Рӯдакӣ, эълон доштааст, ки бо шеърҳои маълумаш «як шоири миёнаҳол асту бас». Чунин саҳтгирии фавқулода аз дарки амиқ, баландмартаба ва пояи назми форсӣ аз тарафи муаллиф сар зада ва ӯ гуфтааст: «ман ҳеч вақт ва дар ҳеч ҷо даъвои шоирӣ накардаам. Ман розу ниёзи худ, печу хами худ ва ҳама дархостҳои эҳсос ва афкори худро бидуни даъвои шоирӣ мегӯям. Зеро медонам, ки дар назми форсӣ шоироне ҳастанд, ки ба даъвои шоирии ман қаҳ-қаҳ механданд. Ман ин ҳақиқати мутлақро барои он мегӯям, ки мо ҳадди худро барои назми бузурги инсонӣ омода созем, вагарна машқи шеърмон шиноварӣ дар мурдоб хоҳад буд» [44, с.36].

Лоиқ Шералӣ бо дарке воло аз шеъри форсӣ-дарии тоҷикӣ дар ҳавзаи тамаддунии порсизабонон ба гуфтаҳое пардохтааст, ки дар канори

шикастанафсие, ки дар вучуди ӯ будааст ба навъе воқеиятро низ напӯшидааст. Шоири дардманд аз рӯзгор навиштааст, ки дардмандихои хешро бештарина бар мавозини суҷаҳои ватанӣ ва эҳсоси модарӣ бигунҷонад. Дар мавриди суҷаҳои шеъри Лоиқ Шералӣ Алиашраф Муҷтаҳиди Шабистарӣ, раиси анҷумани дӯстии Эрон ва Тоҷикистон дар маросими ёдбуд аз ҳафтадсолагии Лоиқ Шералӣ чунин мегӯяд: «Ин шоир, ҳамвора дарди ватан ва хувияти миллӣ дошт ва ин дард дар ашъори отифии ӯ низ дида мешавад. Рукни муҳими худшиносии шоирро бояд дар забони модарии ӯ баршумурд. Ӯ ашъори бисёре дар иртибот бо забони модариаш дорад. Вай идома додааст: Лоиқ дар таъсиси марказе, ки аз табдил шудани забони модарӣ ба забони давлатии кишвари Тоҷикистон ҳимоят мекард, нақши босазое дошт. Ашъори ӯ на танҳо барои мардуми рӯзгори хеш ва замони ҳол муассир аст, балки барои насли оянда низ роҳ гушодааст» [134, 18].

Лоиқ Шералӣ тачоруби зиёдеро пушти сар гузошта ва шеъраш басо аз мавриди пурвозеҳ суруда шудааст. Ӯ эҷодиёти зиёде аз худ ба ҷо гузошта, ки як-як он бояд аз диди ҷомеашиносона ва адабиётшиносона баррасӣ шавад. Дар ин бора Гулназар чунин эътиқоде дорад: «Эҷодиёти Лоиқ Шералӣ худ як адабиёт аст» [54, с.21].

Шеъри порсии дарӣ аз танаввуи ҳосе бархурдор аст. Дар ин танаввуи шоироне ҳам барои тафанун шеър сурудаанд ва шоирони дигаре дорем, ки аз сар тофтани мехостаанд шеъре бисароянд, ки дар он ҳарфи нуктадор вучуд надошта бошад ва ё кӯшиш менамуданд шеъре бинависанд, ки ба шакли як дарахт бошад ва онро шеъри мушачҷар номиданд. Ҳамзамон, шоир ва нависандагони дигаре чун Устод Айнӣ, Мирзо Турсунзода, Бобочон Ғафуруф ва... будаанд, ки муваффақона барои мардуми тоҷик меросоз шудаанд. Аз сойти «Ҷаҳони китоб» навиштаи Шоҳмансур Шоҳмирзо мехонем: «Мирзо Турсунзода (1911-1977) дар ҳақиқат ҳамроҳи аллома Садриддин Айнӣ бунёдгузори адабиёти муосири тоҷик дар ташаккул ва рушду пешрафти адабиёт ва фарҳанги Тоҷикистон нақше азим доштааст» [143, 9].

Ин андешамандон барои ояндагони кишвар, шогирдони бодарку эҳсос ва тавонманду пуристеъдоде чун Лоиқ Шералӣ, Муъмин Қаноат, Бозор Собир,

Гулрухсор ва дигаронро тарбият намуданд ва роҳкарди адабу ҳунари порсӣ-дариро бонӣ шуданд. Гарчи Лоиқ Шералӣ аз парваришдидагони мактаби пешиниёни хеш аст, аммо худ низ осоре барои ояндагони хеш гузошта, ки тавонмандии ӯро дар адабиёт ва бавижа шеър нишон медиҳад. Аз Матлубаи Мирзоюнус, пажӯҳишгари тоҷик чунин меҳонем, ки ӯ: «як марҳилаи тақрибан сисола дар шеъри муосири тоҷикро марҳилаи шеъри Лоиқ» доништааст ва Манижаи Қурбон – рӯзноманигор, мепурсад, ки: «чӣ касе дар се даҳ соли ахир тавониста бештар аз Лоиқ дар осмони шеъри тоҷик парафшонӣ кунад» [150 - 29-майи соли 2006].

Аввалин гулчини ашъори Лоиқ Шералӣ «Сари сабз» соли 1966 бо таҳрир ва раҳнамоии Сотим Улуғзода аз чоп баромадааст, ки дар мактубаш унвонии нашриёти «Ирфон» овардааст: «Шоири ҷавони хеле боистеъдод ва маҷмуаи ашъораш пурмазмун аст» [1, с.4]. Маҷмуаҳои Лоиқ аз шеър ба шеъре, аз силсилае то силсилае, аз маҷмуае то маҷмуае сайқал ва такмил ва ҷилои тоза пайдо кардааст. Шеъри ӯ садаи бистуми тоҷикро тобиши набе бахшид ва офаридаҳояш мамлу аз дастовардҳои адабиёти классикии форсии тоҷикӣ ва эҷодиёташ ғаноманд бо гӯйишҳои шифоҳӣ ва мардумӣ мебошад. Ӯ шеъри ин замони Тоҷикистонро бо шеъри ҳазорсолаи тоҷикии порсии дарӣ пайванди ҷовидона задааст.

Лоиқ Шералӣ пас аз хатми таҳсил дар муассисаҳои зиёде дар Тоҷикистон, албатта дар иртибот ба риштаи мавриди алоқа ва таҳсилаш (забон, адабиёт ва фарҳанг) ба кор пардохт ва саранҷом дар 30-июни соли 2000 чашм аз дунё пӯшидааст.

А). Осори Лоиқ Шералӣ

Лоиқ Шералӣ шоир ва нависандаи тоҷикистонӣ шоире, ки чиҳил сол аз умрашро бо адабиёт ва шеър сипарӣ намудааст. Ӯ дар ҳудуди сӣ дафтар шеъре дорад, ки бештаринаш ба хатти сирилик ба зевари чоп музайян шудааст ва чанд дафтар аз ашъораш дар Эрони кунунӣ ба ҳиммати донишмандони эронӣ ба алифбои навиштории роиҷи порсии дарӣ баргардон ва ба дасти чоп супурда шудааст. Муҳимтарин асари ӯ, ки ба порсӣ баргардон шудааст ҳамон

«Куллиёт» аст бо 652 барг, ки бо пешгуфторе аз Носири Сармади Порсо (сафири вақти Ҷумҳурии исломии Эрон дар Тоҷикистон) ва навишторе ба муқаддима зери номи «Мероси дили шоири дилдода ва озода» аз профессор Абдунабӣ Сатторзода ба химмати интишороти Вазорати умури хориҷаи Ҷумҳурии Исломии Эрон ба чоп расидааст. Куллиёти Лоиқ Шералӣ, он чи номаш мафҳум мекунад, бояд тамоми ашъори ӯро дар бар дошта бошад. Вучуди ин дафтар тавонистааст кори таҳқиқ ва пажӯҳиш перомунӣ шеъри Лоиқ Шералиро барои порсизабонони Эрон Афғонистон суҳулат бахшад. Носири Сармадӣ дар пешгуфтори Куллиёт дар мавриди Лоиқ чунин менигорад: «Марҳум Лоиқ чандин бор ба Эрон сафар карда буд ва мачмуаҳо аз ашъори вай низ таҳти ановини «Руҳи Рахш», «Дастӣ дуои модар» ва «Гулчине аз ашъори устод Лоиқ» дар Эрон ба хатти форсӣ мунташир гардида ва аҳли адаби Эрон низ бо ашъори эшон ошноӣ дорад» [45, с.5].

Носир Сармадӣ дар ҳамин пешгуфтор бештар ба каломи Лоиқ тавачҷух мекунад ва аз фаъолиятҳои адабии ӯ менависад ва нав будани шеъри Лоикро муҳри таъйид мезанад ва ворид шудани сабку услуби нави шеър дар Тоҷикистонро натиҷаи коркардҳои Лоиқ медонад: «Лоиқ дар ибтидои фаъолияти адабӣ, бо ғаризаи шоирӣ худ тавонист дар сатҳи баланде қарор гирад ва сабку услуби навро вориди шеъри тоҷикӣ намояд. Вай бо сурудани шеъри «Ном», ки соли 1959 дар маҷаллаи бонуфузи адабии «Шарқи Сурх» ба чоп расид, тавачҷуҳи аҳли адабро ба худ ҷалб намуд ва яке аз шеърҳои Лоиқ, таҳти унвони «Ба модарам» гувоҳи он буд, ки шоири қудратманд вориди майдони адабиёт шудааст. Лоиқ тавассути ҳамин шеър ба узвияти Иттифоқи Нависандагони Тоҷикистон пазируфта шуд» [45, с.5].

Профессор Абдунабӣ Сатторзода солҳои баҳрабардорӣ аз шеърӣ адаби Лоикро солҳои 60-ум ва 70 -ум медонад. Ӯ таъсиргузори адабиёти ҷаҳон бар шеърӣ андешаи Лоикро нодида намегирад ва муътақид аст, ки Лоиқ аз адабиёти ҷаҳон ва ба вижа порсигӯёну донишмандони русу аврупоӣ бисёр омӯхтааст ва рушди шеърӣ аз бардоштҳои аз адабиёти ҷаҳон ба камол расидааст: «Солҳои 60-ум ва 70-ум барои Лоиқ солҳои омӯзиш ва баҳрабардорӣ аз

таҷрибаи адабиёти ҷаҳонӣ, солҳои алоқамандӣ ба таърихи дуру наздики қавми тоҷик, солҳои шиносӣ бо шеъри муосири Эрон, Афғонистон, Ҳинд ва Покистон, солҳои сабақгирӣ аз адабиёти мардумӣ (фолклор), солҳои луғатандӯзӣ ва забонамӯзӣ, солҳои такмили силсилаи «Модарнома», «Дафтари ғазал», «Машқи ғазал», «Оғози офариниш», «Ҷоми Хайём», «Катибаҳо» ва «Резаборон», солҳои эҷоди «Илҳом аз «Шоҳнома», намунаҳои барҷаставу зебои шеърҳои ошиқона ва ватанхоҳонаи замони буд. Дар ин муддат шоир, ба гуфтаи худаш, моро шеърборон кард ва андар паси якдигар панҷ маҷмуаи ашъорро: «Илҳом», 1968, «Нӯшбод», 1971, «Соҳилҳо», 1972, «Ҳоки Ватан» 1975, «Резаборон», 1976 ва «Марди роҳ», 1979 ба таърифи расонд. Подоши амали шоир соли 1978 барои маҷмуаи «Ҳоки Ватан» ва силсилаи шеърҳои «Илҳом аз «Шоҳнома» ба гирифтани Ҷоизаи давлатии ба номи Рӯдакӣ сарфароз гардид» [20, с.22].

Лоиқ Шералӣ бо пайгириҳои адабии худ тавонистааст овозаи шеъри худро бар марзҳои Тоҷикистон, дар ҳавзаи тамаддуни порсизабонон баланд нигоҳ дорад. Ҳамзамон, ки дар Тоҷикистон шеъри Лоиқ ҷойгоҳи худро пайдо мекард, дар Афғонистон ва Эрон низ шеъррош мавриди писанди ҷомеаи адабӣ-фарҳангии он кишварҳо низ воқеъ шуда буд ва каломии Лоиқ аз тариқи радио, рӯзнома ва маҷаллаҳои адабӣ ба дасти форсизабонон дар Афғонистон ва Эрон қарор мегирифт. Аз профессор Абдунабӣ Сатторзода мехонем: «Нашри китобҳои шоир чун: «Гулчин аз ашъори устод Лоиқ Шералӣ». – Техрон, 1372 (1993), «Дасти дуои модар». – Исфажон, 1373 (1994) ва «Руҳи Раҳш». – Техрон, 1379 (2000) дар Эрон ва нақдҳои ҳам, ки бар онҳо навишта шудаанд, маҳбубияту маъруфияти ӯро дар ин кишвар бештар аз пештар гардонид. То ин замон форсизабонон бо намунаҳои осори ӯ ба воситаи маҷмуаҳои нашршуда бо алифбои арабӣ (порсии дарӣ) «Ташнадил». – Душанбе 1974, «Ҳоки ватан». – Душанбе 1981, шеърҳои ки дар расонаҳои гурӯҳии он кишварҳо ба таърифи расида буданд ва ё аз тариқи радио ва телевизион онҳоро ровиёни номдоре мисли Фарида Анварӣ (гӯянда-дипломатури радиои Кобул) қироат менамуданд, ошноӣ доштанд» [20, с.23-24].

«Зиндагинома ва хадамоти илмиву фарҳангии устод Лоиқ Шералӣ, адиб ва шоири Тоҷикистон» ном дафтари дигаре, ки зери назари осору мафохири фарҳанги Эрон соли 1400 дар Техрон дар 313 баргу бисту се бахш [101] ва мақолаҳое аз шоирону нависандагони ҳавзаи ҷуғрофии адаби форсии дарӣ, зери унвонҳои «Лоиқ Шералӣ ва «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ» (доктор Ҳасан Балхорӣ), «Лоиқ Шералӣ ва эҳёи асолати шеърӣ тоҷикӣ» (доктор Низомуддин Зоҳидӣ), «Лаёқати Лоиқ» (Ҳасан Қарибӣ), «Давраи кӯдакӣ ва донишандӯзӣ» (Усмонҷон Гаффоров) ва мавориди дигаре ба чоп расидааст. Баррасии шоирон ва ё донишмандон, он ҳам аз буёдҳои мухталиф метавонад дар қадами аввал арзиши фарҳангии он шоир ва ё донишмандро боло бубарад ва дар буёди дувуми он ин гуна қадамҳо дар истилои фарҳангу адаб корест қобили ситоиш.

Нависандагони ин дафтар мавориди фарҳангӣ ва адабии зиёдеро дар мақолаҳои худ баррасӣ намудаанд. Ин маворид, ки баррасии коркардҳои Лоиқ Шералӣ мебошад, чун эҳёи асолати шеърӣ Тоҷикистон омадааст ва ҳамчунон ба мавориде аз Шоҳнома таваҷҷуҳ дорад ва зери номи «Лоиқ Шералӣ ва «Шоҳнома» -и Фирдавсӣ» гирд оварда шудааст. Аз ҳамин дафтар мехонем: «Маъмулан дар баёни маҷмуаи ашъори Лоиқ Шералӣ, аз бахшу поре суҳан меоваранд ба номи «Илҳом аз «Шоҳнома» – камо ин ки дар китоби «Руҳи Рахш», «Гулчини ашъори Лоиқ Шералӣ» ба кӯшиши Мирзо Шукурзода, бахши севвум бо ҳамин унвон «Илҳом аз «Шоҳнома» номгузорӣ шудааст». Ин пора аз ашъори Лоиқ шомили ашъоре чун: «Писари ҳаҷдахуми Кова», «Руҳи Рахш», «Ғурури Рустам», «Пуштибонӣ», «Гиряи Кова бар ҳафтдаҳ писараш», «Навҳаи Таҳмина бар Сухроб», «Охири чанги Рустам», «Арвоҳи домангир», «Фирдавсӣ ва Темур» ва «Васияти Фирдавсӣ» аст» [101, с.10].

Дафтари дигаре ба номи «Руҳи Рахш» гулчинест аз ашъори Лоиқ Шералӣ бо 627 барг ба ҳиммати Мирзо Шукурзода баргардон ба навиштори порсии дарӣ шудааст ва дар соли 1381 дар интишороти Шурои густариши забон ва адабиёти порсӣ дар Эрони кунунӣ ба чоп расидааст [43].

Дар муқаддимаи ин дафтар вижагиҳои шеърӣ Лоиқ Шералӣ дар танаввуъи мазомини шеър, чирадастии ӯ дар офариниши мазомини шеърӣ нав, наздик

будани забони адабии ӯ бо забони меъёрии форсии дарӣ ва инъикоси рухдодҳои иҷтимоии гуногуни Тоҷикистони муосир ба таври мушарраҳ омадааст. Аҳаммияти ин китоб дар он аст, ки аз тарафи Шурои густариши забон ва адабиёти порсии дарӣ ба дасти чоп супурда шудааст. Эътиқоди мубрами Лоиқ Шералӣ ба русуму анъаноти Тоҷикистон чунон будааст, ки мақолае зери унвони «Дар боби анъана ва русуми нав» навишт ва арзишҳои миллиро арҷгузорӣ намуда, бақои ҳар миллатро дар бақои расму русуми он миллат донист. Акбар Турсунов дар ин маврид дар мақолае зери унвони «Ҳамин як қалби ман омочгоҳи тиратон бошад» чунин менигорад: «Лоиқ ба савганди хӯрдаи худ, ки «Ман зинда хоҳам кард он расму таомулро» устувор монда, баъдан мақолаеро таҳти унвони «Дар боби анъана ва русуми нав» навишт. Шоир дар мақолаи мазкур масъалаи ҳифзи арзишҳои миллӣ, аз ҷумла расму оинҳоеро, ки бақои миллату ахлоқи маънавии онро замонат медиҳанд, часурана ба миён гузошт. Таъкиди шоир бар он буд, ки аз даст додани ойинҳои аҷдодӣ таҳриби ҳувияти миллӣ аст» [65, с.40-55].

Асари дигари Лоиқ Шералӣ дафтари шеърии «Сари сабз» аст, ки бо хати сирилик дар соли 1966-и мелодӣ дар Тоҷикистон ба чоп расида, ки аввалин дафтари шеъри ӯст. Ба ҳамин тартиб, маҷмуаҳои «Ҳонаи чашм», «Ҳонаи дил», «Резаборон», «Варақи санг» дар байни тоҷикон пурхонандатарин китобҳои рузгори худӣ ӯ будаанд. Лоиқ Шералӣ аз 59 соли умраш, чиҳил сол шеър суруд. Ӯ бо таъби равонаш тавонист ҳудуди сӣ дафтари шеъриро эҷод кунад, ки аз қарори зайланд:

«Сари сабз» (1966), «Илҳом» (1968), «Нӯшбод» (1971), «Соҳилҳо» (1972), «Ташнадил» (1974), «Ҳоки ватан» (1975), «Резаборон» (1976), «Марди роҳ» (1979), «Варақи санг», (1980), «Ҳонаи чашм» (1982), «Рӯзи сафед» (1984), «Ҳонаи дил» (1986), «Офтобборон» (1988), «Ману дарё» (1991), «Дасти дуои модар» (1991), «Ҷоми саршор» (1991), «Аввалу охири ишқ» (1994), «Гулчине аз ашъори устод Лоиқ Шералӣ», Техрон (1994), «Дасти дуои модар», Исфаҳон (1995), «Фарёди бефарёдрас» (1997), ва 2003, «Руҳи Рахш», Техрон (2000), «Ангороҳо» (2001), «Куллиёти Лоиқ» (2001) ва (2008), «Мунтахаби ашъори

Лоик» (2004), «Девони дил» (2007), «Девони пирӣ» (2008), «Девони замон» (2011), «Саду як ғазал» (2013), «Илҳом аз «Шоҳнома» (2014). Ду китоб дар Эрони имрӯзӣ зерӣ унвонҳои «Гулчине аз ашъор», Алҳудо, 1372 ҳ. ш, ва «Руҳи Раҳш» дар интишороти Шуроӣ густириши забону адабиёти форсӣ 1379 ҳ. ш. ба нашр расидаанд.

Лоик Шералӣ танҳо ба офариниши шеър маҳдуд нашудааст. Бо он ки Лоик пурталаштарин шоири рӯзгори хеш ҳам шинохта шудааст. Аммо дар тарҷумаи ашъор аз забонҳои хориҷӣ ба забони тоҷикии порсии дарӣ кӯшишҳои фаровоне карда ва аз забонҳои дигари ҷаҳон ба тоҷикӣ шеърӯ навишта тарҷума ва баргардон кардааст. «Савтҳои форсӣ»-и Сергей Есенин – шоири рус, қисмати аз девони «Шарқӣ ва Ғарбӣ»-и Ёҳан Волфганг Гёте – шоири олмонӣ, «Тиру камон»-и Силва Капутикян – шоирзани арманӣ ва «Андешаҳои роҳ»-и Эдуардас Межелайтис – шоири литвонӣ мебошад, ки аз ҷумлаи муҳимтарин осори тарҷума шудаанд.

Лоик Шералӣ аз ибтидои солҳои шастӣ асри гузашта, дар баробари навиштани очерку мақола ва эссеҳои проблемавии публитсистӣ ва тарҷумаи бадеӣ, пайваста ба таълифу ҷопи шеър иштиғол варзида, таҳти сарпарастии ғамхориҳои падаронаи устодони шеъри муосири тоҷик Мирзо Тусунзода, Боқӣ Раҳимзода ва Мирсаид Миршакар ба воя расидааст. Мақолаву гузоришоти ӯ дар боби таҷлилу тамҷиди ватан ва забони модарӣ, пасдошти таъриху фарҳанги миллӣ, манзалати волоӣ шеърӯ шоирӣ, падидаҳои нодири адабӣ, истилоҳу вожасозии навин дар болобурди савияи худшиносии миллӣ ва рушду камоли забони модарӣ саҳми беназире гузоштаанд. Ашъори Лоик Шералӣ ба забонҳои украинӣ, қазоқӣ, туркманӣ, гурҷӣ, англисӣ, фаронсавӣ, чехӣ, олмонӣ тарҷума шудааст.

Лоик Шералӣ намунаҳои аз ашъори бехтарини А. С.Пушкин, Ҷ. Ҳейне, В. Ҳюго, И. В. Гёте, П. Неруда, У. Уитмен, С.Есенин, М. Светлов, Р. Ҷамзатов, Е. Евтушенко, С.Капутикян, Э. Межелайтис, Қ. Қулиев, Е. Милев, Г. Птитсин ва дигарон ба тоҷикӣ тарҷума кардааст. Маҷмуаҳои аз шоирони порсигӯӣи Афғонистон ба номи «Баҳори Кобул», «Диёри мардхез» маҷмуаи ашъори

Сулаймон Лоик, «Давронсоз» ва маҷмуаи ашъори Бориқ Шафеиро ба нашр супурдааст.

Офаридаҳои ноби устод Лоик ба чандин забони мардуми олам ва шуравӣ, аз ҷумла ба русӣ, дар маҷмуаҳои «Улыбка зари» (1969), «Завешенная земля» (1972), «Струни дождя» (1978), «Встречаю солнце» (1984), «Чаша Хайяма» (1985), «Моление о дожде» (1989), ба узбакӣ дар гулчини «Муҳаббатим» (Тошканд, 1985) ва ғ. тарҷума ва чоп шудаанд» [100].

Лоик Шералӣ дар солҳои зиёд дар вазифаҳои давлатие, ки тайи ҳаёти хеш ба дӯш доштааст, ҳама иртиботи мустақим бо адабиёт, ва фарҳанг доштааст. Ӯ аз даврони донишҷӯӣ ба суҳанварӣ пардохта ва дар Кумитаи радиою телевизиони давлатӣ, нашрияи «Комсомоли Тоҷикистон», моҳномаи «Садои Шарқ» ва идораи Иттиҳодияи нависандагони Тоҷикистон суҳанварӣ намуда ва дар постҳои давлатии зер низ ифои вазифа кардааст: муҳаррири шуъбаи адабии радиои Тоҷикистон, корманди адабии рӯзномаи «Комсомоли Тоҷикистон», мудири бахши назми маҷаллаи «Садои Шарқ», мушовири Иттиҳодияи нависандагони Тоҷикистон, сардабири маҷаллаи муътабари адабии «Садои Шарқ» – нашрияи Иттиҳодияи нависандагони Тоҷикистон, раиси Бунёди байнамилалии забони форсии тоҷикӣ (1991), узви Иттиҳодияи нависандагони иттиҳоди ҷамоҳири Шуравӣ (1995), намояндаи маҷлиси намояндагони шаҳри Душанбе (2000), узви кумитаи марказии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва низ намояндаи Шурои олии Иттиҳоди Шуравӣ солҳои 1988, 1999 будааст.

Лоик Шералӣ ба ҷумҳуриҳои Шуравии собиқ, Иёлоти муттаҳидаи Амрико, Инглистон, Олмон, Итолиё, Фаронса, Эрон, Сурия, Лубнон, Афғонистон, Ҳиндустон, Покистон ва Чин сафарҳои хидматӣ доштааст.

Лоик Шералӣ барандаи Ҷоизаҳои «Комсомоли ленинӣ» (1976), Ҷоизаи давлатии Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (1978), унвони Шоири халқии Тоҷикистон (1991), Ҷоизаи байнамилалии «Нилуфар» (1999), нишони «Фахрӣ» (1982), нишони «Дӯстии халқҳо» (1999) шудааст.

1.2. Латиф Нозимӣ ва нақши ӯ дар адабиёти муосири Афғонистон

Латиф Нозимӣ (1325-и ҳиҷрӣ, баробари 1945-и мелодӣ) яке аз шахсиятҳои маъруф дар ҳавзаи тамаддуни форсизабонон ва маҳудуаи ҷуғрофиёи Афғонистон аст, ки бо ному коркардҳои ӯ донишмандону шуарои адаби форсии дари тоҷикӣ ошноӣ доранд. Коркардҳоро эҷодиёти Латиф Нозимӣ ӯро бар сари забонҳо овард. Зодгоҳи Латиф Нозимӣ Ҳирот аст. Латиф Нозимӣ дар 21-уми саври соли 1325 х. ш. дар шаҳри Ҳироти Афғонистон дида ба ҷаҳон кушудааст. Ҳирот яке аз шаҳрҳои машҳури Хуросони қадим аст, ки ба маркази ренессанси Осиё маъруф будааст. Ҳирот парваришгоҳи фарҳангу адаби форсии дари тоҷикӣ мебошад, ки дар Авасто хостгоҳи забони «аряк» ва ё «ари» , «ориёӣ» ва (ҳарӣ) муаррифӣ шудааст [100, 289-290].

Ошноии Латиф Нозимӣ бо адабиёт ва шеърҳои форсии дарӣ аз масҷидҳои хонагии шаҳраш оғоз шудааст ва ӯ аз овони ҷавонӣ ба шеър рӯй меоварад. Гарчи дар ин давра шеър дар Афғонистон аз салобати чандоне бархурдор набудаст ва шоирони он даврон бо бозмондаҳои шеърҳои куҳан машғул буданд. Дар ҳамон замон Нозимӣ шеъре месарояд, ки ҳам аз назари синну сол ва ҳам аз назари муҳтаво чизе ҷолиб аз ашъори дигари ҳамрӯзгорони худӣ ӯст. Ин шеър дар рӯзномаи «Иттифоқи ислом» (рӯзномаи субҳгоҳии шаҳри Ҳироти бостон) ба ҷоп мерасад ва ӯ бо аввалин шеъраш ба маҳкамаи адабӣ кашида мешавад, то исбот кунад, ки он шеърро надуздидааст. Барояш дубайтиеро аз эҷодиёти шоири машҳур Салҷуқӣ пешниҳод мекунанд, ки дар ҳамин вазну қофияву радиф шеъре бадоҳатан иншо кунад:

«Эй шоири хучастасифат, эй адиби нав,
Аз шоирӣ шудӣ ба бузургон рақибӣ нав.
Иншод кардаӣ, ту басо шеърӣ пуршарар,
Дорои сабки тозаву тарзи аҷибӣ нав».

Аз муқаддимаи китоби «Сиёҳмашқҳои мадраса»-и Латиф Нозимӣ мехонем: «Саҳт тарсида будам ва гумон мебардам, ки фасли ҷудоии ман бо шеър фаро расидааст. Аммо иқбол ёрӣ кард ва аз қазо тавонистам ба гунаи

ичмолий ду-се байт ба ҳамон вазну қофия ва радиф бинависам ва бад-ин гуна аз нахустин озмун дар зиндагӣ пирӯз ба дар оям:

Эй фозил, эй адиби сухансанҷ, донамат,
Дар шубҳай, ба шоири ин ғариби нав.
Додӣ ба имтиҳон ба ман ин лаҳза як-ду байт,
Шеъри фаҳиму пухтаву назми ачиби нав.
Шоир наям, адиби сухансанҷ нестам,
Бар шоирони шаҳр махонам рақиби нав.

Пас аз ин рӯйдод буд, ки дигар арбоби матбуоти шаҳри ман барои чопу нашри сурудаҳои хому нобоби ман дағдағае дар сар надоштанд» [36, с.516].

Латиф Нозимӣ шоириро аз авохири даҳаи сӣ оғоз мекунад. Аз ҳамон ибтидои қор, ӯ дар майдоне, ки тоза муаррифӣ шудааст, бо номи шоири хуб шинохта мешавад. Латиф Нозимӣ дар даҳае аз таърихи Афғонистон чашм ба ҷаҳон мекушояд, ки он даҳаро даҳаи демукросӣ ном мондаанд ва озодиҳое нисбӣ дар иҷтимоъу сиёсат вучуд доштааст. Имконоти илмӣ дар ин давра нисбат ба даҳаҳои пешини хеш бештар мешавад. Китобҳо ва рӯзномаҳои Эрон низ барои хондан ба дасти мардуми Афғонистон мерасад. Ҷавонони адолатталаб дар садади беҳбудии ҳамачонибаи сиёсат бармехезанд ва ташкилоти сиёсии зиёде бо тафаккурати ростӣ ва чаппӣ оғоз ба фаъолият мекунанд. Дар ин миён шоирони хубе ҳам сар боло мекунанд ва шеърӯ адабиётро бузург медоранд ва қорҳои ҷадидеро дар ростии забон ва адабиёт ҷовидона мекунанд. Яке аз шоирони рӯзгори Латиф Нозимӣ устод Восифи Бохтарӣ аст. Шоиру нақдnavиси пуровозаи Афғонистон, ки бисёр бо Латиф Нозимӣ зистааст ва худаш низ қорқардҳои адабии зиёду пурарзише дорад. ӯ рӯзгори Латиф Нозимиро чунин мекушояд: «Кӯдаке, ки дар фарҳанги Ҷирот парварида шуда буд, аз ҳамон овони дабиристонӣ шудан арсаи маънависароёнро бо суруду сухани Фирдавсӣ, Носири Хусрав, Низомӣ, Ҳоконӣ, Ақтор, Мавлонову Саъдӣ ва Ҳофиз даромӯхта ва аз баробари мадрасаҳои боре убур қарда, ки рӯзгоре садои Фаҳриддини Розӣ дар равоқи шабистон танин меафканда. Кӯдаке, ки дар гаҳвораи фарҳанги ҷавҳари Ҷирот

парварида шуда буд, дар вопасин солҳои дабиристон қалам ба даст гирифта, офаридани зебоии каломе ва ба таъбири шоири амрикоӣ сарбозони мутамаррадшударо дар суфуфи муназзам вогузоштааст» [97, с.18-23].

Ҳамчунон, Восифи Бохтарӣ дар муқаддимаи «Сояву мурдоб»- дафтари шеъри Латиф Нозимӣ чунин менигорад: «Дар бисту як сол пеш аз ин дар маҷаллаи «Паштун жағ»-и он рӯзгор шеъре хондам аз Латиф Нозимии Ҳиравӣ ва номае, ки ба гардонандаи маҷалла фиристода буд, шеъре гаронсанг ва номае гувоҳи фарҳефтагиву огоҳӣ ва ба қавли Авҳадӣ: Чома ширину дилнишин чун асал, Нома хайрулкаломи қилу дил» [94, с.6-8].

Нозимӣ баъд аз гирифтани санади синфи дувоздахум ба факултаи адабиёти Донишқадаи адабиёти форсии дарӣ идомаи таҳсил мекунад. Ӯ аз муваффақияти хеш дар Кобул истифода мекунад ва ашъору мақолаҳои худро дар рӯзномаҳои Кобул ба нашр мерасонад. Нахустин ғазалҳояш ин базраҳои навғазалсароӣ дар кишварамон пас аз бозтоб дар нашрияҳои сангини пойтахт хонда ва дар ҳалқаҳои саҳтгири адабӣ хонда шудаанд. Ҳангоме ки фарзанди шоистаи Ҳирот ба Кобул меояд ва донишомӯзи Донишгоҳи Кобул мешавад, огоҳии ӯ аз улуми балоғиву таъриху арабият ва улуми қадима мучиби эъҷоб ва шигифтии устодони гесӯсапеди донишгоҳ мегардад. Дар ин маврид Восифи Бохтарӣ чунин менигорад: «Салом бар ту, эй Нозимӣ, эй пажухандаву суханофарини бузург! Салом бар ту, эй инсон, эй дӯст! Салом бар ту, ки ҳамвора шаъни илмро баланд ниғаҳ доштаӣ! Салом бар ту, эй Ҳирот! Эӣ абаршаҳр! Осиматулбилоди фарҳанг, ки меҳнатҳову мароратҳое, ки дидаӣ ва чашидаӣ, эӣ ҳанӯз ҳам фарзандоне аз ин даст мепарварӣ!» [96, с.17-31].

Чоп шудани шеър дар маҷаллаҳои пойтахт барои бисёре аз шуарои он даврон мумкин набуд ва нашрияҳои пойтахт ҳам ҳар шеъру навиштаеро нашр намекарданд, магар ин ки ҳунари басазое дар он ламс шуда бошад. Партав Нодирӣ шоир ва нависандаи Афғонистон, ки дар рӯзгори Латиф Нозимӣ мезияд, дар мақолааш зери унвони «Дурудеву паёме» дар ҳафтодумин солрӯзи Латиф Нозимӣ навиштааст: «Ҳеч тардиде нест, ки устод Нозимӣ на танҳо як номи баланд ва бошукӯҳ дар шеъри мудерни порсии дарӣ дар Афғонистон аст,

балки ин ном шеъри порсии дарии муосири Афғонистонро ба зебоиву шукӯҳ дар ҳавзаи густардаи забони порсии дарӣ муаррифӣ карда ва метавонад зеботар аз ин низ муаррифӣ кунад. Мехоҳам бигӯям, ки ӯ танҳо шоири Афғонистон нест, балки шоири ин ҳавзаи бузург аст» [158, 12-13].

Нозимиро ба сабаби ин ки муддатҳо дар Донишгоҳи Кобул тадрис намудааст, шогирдонаш устод гуфтаанд ва ҳамин номро низ аҳли дониш бар ӯ ниҳодаанд ва акнун ӯро дар ҳавзаи форсизабонон ба номи устод Латиф Нозимӣ мешиносанд. Яке дигар аз мавориди арҷгузорӣ ба Латиф Нозимӣ ҳамон шахсияти адабии ӯст.

Аз Ҳомид Алипур нависанда ва пажухишгари адабии Афғонистон дар иртибот ба шахсияти адабии Латиф Нозимӣ мехонем: «Номи номии Нозимӣ ба муаррифии фаровон ниёз надорад. Ӯ беш аз чаҳор даҳа қабл моро ҳафтавор дар паҳлуи родинӯҳоямон ниғаҳ медошт, то ба «Тарозуи тиллоӣ», ки ба кӯшиши ӯ нашр мешуд, гӯш диҳем. Ӯ бидуни ҳеч гуна адои равшанфикрӣ даровардан моро бо ду се порча аз Бетховен ва Мосарт ҳам ошно сохт. Ин порчаҳо ҳамеша дар пасманзари декламаи шеър шунида мешуд ва ҳаловати хоси ҳудаширо дошт, ҳарчанд мо он рӯз ҳам намедонистем, ки Бетховен кист? Имрӯза ҳарчанд барномаи «Даме бо Нозимӣ»-и устод Нозимиро мешавад аз тариқи родинӯи «Дойча вела» шунид ва чанд шеър аз эшон дар лобалои сафаҳоти интернет бо каме чувтучӯ ба даст меояд, аммо ҳар се - чаҳор маҷмуаи шеърии эшон дигар ноёб шудааст. Ҳайфи он ғазалҳои нобу зебоашон, ки аташи ин ҳама ғазалдӯст ва ғазалхони форсизабонро сероб накунад» [165, 19].

Шухрати номи Латиф Нозимӣ бо коркардҳои ӯро ҳамеша дар ростии нақду таъриз қарор додааст. Бисёре аз нависандагони Афғонистон дар навиштаҳояшон аз ӯ истинод мекунанд ва ҷоҳе ҳам ӯро ситоиш карда, бар коркардҳои арҷ мегузоранд. Партав Нодирӣ чунин таъкид мекунад: «То ёдам меояд, дар он рӯзгори ҷавонӣ, ки чунон ошиқе дар миёни барғаҳои рангини маҷаллаҳо пайваста ба дунболи шеър саргардон будам, гоҳе ин сурудҳои ҳаёлангези устод Нозимӣ буд, ки дастони маро мегирифт ва мебурд ба он сӯи сарзаминҳои дуру ношинохта ва баъд ҳама чиз дар назарам мафҳум ва ранги

дигар меёфтанд. Шеърхояшро чунон мехондам, ки гӯй ташнакоме дар тобистони доғ ба чашмаи гуворое расида бошад. Гоҳе сурудаҳои ӯро аз роҷию дар барномаи «Замзамаҳои шабхангом» мешунидам, бо садои ширини он ривоятгари айёрони Кобул, ҷаноби доктор Акрами Усмон ва бону Фариди Усмон Анварӣ ва баъд эҳсос мекардам, ки чунон парандаи сабукболе карон то карони осмонро зерӣ пар гирифтаам» [156].

Латиф Нозимӣ дар соли 1349 ҳ.ш. лисонси хешро дар риштаи адабиёти форсии дарӣ ба даст овард. Вай кори нависандагӣ ва фаъолиятҳои фарҳангиро аз хангоми таҳсил оғоз карда буд ва баъд аз фароғат аз донишгоҳ бар домани он вусъат дод ва кори нақди адабиро низ бар он афзуд. Ӯ танҳо наққодест, ки салоҳияти ин кор ҳамеша доштааст ва аз нақди ӯ бӯи нақд бармехезад. Пастиву баландиҳои сабкшиносҳои асарро ба хубӣ метавонад таҳлил кард. Дар мавриде аз Латиф Нозимӣ дар бораи шеър ва наққодӣ пурсиш мекунам ва ӯ чунин посухе додааст: «Шеър як навъ зарурат аст, шеър монанди тамоми падидаҳои дигар, як падидаи таърихӣ ва зарурати инсонист, ҳам аз лиҳози зебоишинохтӣ ва ҳам аз лиҳози андешай. Чун нақде вучуд надорад, бозори мубтазилот гарм аст ва дар натиҷа шеърро ҳунар сукут кардааст. Бояд тавзеҳ бидиҳам, ки ғараз аз ҳуди сонсурӣ ба маънии сонсури сиёсӣ ва иҷтимоӣ нест, балки сонсури ҳунари мавриди назари ман аст, яъне вақте шоире шеъре месарояд ва мебинад, ки шеъри хубе нест ва беҳтаре аз он қаблан суруда шуда, зарур нест, ки онро нашр кунад. Балки онро дур бирезад» [155, 32-33].

Латиф Нозимӣ бар ин бовар аст, ки муҳочиратҳо бар бебандубориҳои ҳунари кумак кардааст ва арзёбии ҳунарии собиқ дигар вучуд надорад. Аз ин рӯ, ҳунармандони дирӯз бо осорашон мондагор шудаанд. Аммо чун ҳунармандони имрӯз аз чунин раванде бархурдор нестанд, барои беҳтар сохтани ҳунарашон бояд ба худсонсурӣ даст зананд. Ӯ дар мавриди нақди адабӣ низ чунин мегӯяд: «Мутаассифона дар адабиёти муосири мо нақде агар вучуд дошта, бисёр камранг буда ва ба масобаи як навъи адабии таъсиргузор ҷойи худро боз накардааст. Дар гузаштаҳои дур нақди шеър тавассути шоирон вучуд дошта, як шоир шоири дигарро нақд менамуда ва ин кори шоирони

аввалини форсигӯ будааст. Бо мутаворӣ шуданҳо чараёнҳои адабии кишвар гусаста ва навъе ноҳинчорӣ ва бевандуборӣ падида омад. Чунончи тазаккур додем, баррасӣ ва ё худсонсурии ҳунари ҳузур наёфта ва ин сабаб гардид, ки нақде вучуд надошта бошад. Ниҳоди фарҳангӣ таъсиргузорию чун чатри фарҳангӣ ба фарҳангии кишвар эҷод нашуд ва ҳама меъёрҳо таи ин се даҳа аз ҳам пошид» [155, 37].

Албатта ба идомае бояд гуфт, ки мо нақднавис кам дорем ва аз сӯйи дигар шоирон ва нависандагони мо бо нақдгӯӣ ва нақднависӣ камтар хӯ гирифтаанд. Дар ривояте дигар ин кор боиси озурдагии шоир ё нависанда низ мешавад. Нақди адабӣ барҷастасозии маҳосин ва маъойиби ҳунар аст ва мунтақид дар он ҳеч гуна ҳуб ва баъзеро ҷой намедихад ва коршиносона ба барҷастасозии мавориди зикршуда мепардозад. Партав Нодирӣ дар ростии нақди адабӣ дар Афғонистон Латиф Низомиро савумин шахс медонад: «То ҷойе ки медонем, нахустин касе, ки дар арсаи нақди адабӣ дар Афғонистон қалам зада Қорӣ Абдулло аст, ки дар миёнаи нақдҳои Алихони Орзу ва Саҳбойӣ дар пайванд ба шеърӣ Ҳазини Лоҳичӣ ба доварӣ бархостааст. Бо ин ҳол нахустин китобе, ки дар Афғонистон бар пешонии он вожаи нақд навишта шуда, ҳамон китоби маъруфи «Нақди Бедил» навиштаи донишманди бузург аллома Салоҳиддини Салҷуқӣ аст. Пас аз ин то ҷойе ки ман мепиндорам, устод Нозимӣ дар заминаи нақду нақднависӣ ба мафҳуми мудерни он шояд нахустин нависанда дар кишвар буда бошад. Нозимӣ ҳам дар пайванд ба чистии нақд пажӯҳишҳое дорад ва ҳам дар пайванд ба нақди мушаххас» [156].

Латиф Нозимӣ пас аз фароғат аз донишгоҳи Кобул ба ҳайси устодёр дар Донишгоҳи Кобул шомили вазифа шуд. Ҳамчунон ӯ дар соли 1350 ҳ. (1969 м.) дар идораҳои адабиёт ва ҳунари радиои Афғонистон муқаррар гардид ва пас аз шаш моҳ ба ҳайси муовини мудирияти умумии ҳунар ва адабиёт иртиқо ёфт. Дар соли 1352 ҳ. (1971 м.) корманди илмии донишгоҳ шуд ва сипас ба ҳайси устоди забон ва адабиёти дарӣ дар донишкадаи адабиёт ба кор идома дод. Ӯ дар соли 1357 ҳ. (1976 м.) ба ҳайси раиси бахши фарҳанг дар Вазорати иттилоот ва фарҳанги Афғонистон тақрир ёфт ва пас муддате бино ба далоили зиндонӣ ва

пас аз раҳой аз зиндон ба ҳайси раиси нашароти радиои Афғонистон муқаррар шуд. Муҳаммад Ҳусайн Муҳаммадӣ истеъфои Латиф Нозимӣ аз раёсати кумитаи фарҳангро чунин менигорад: «Вазорати иттилоот ва фарҳанг дар он рӯзгор ба ду кумита – (Кумитаи давлати иттилоот) ва (Кумитаи давлатии култур) тақсим шуда буд. Нозимӣ ба унвони раиси Кумитаи давлатии култур интихоб шуда буд. Ӯ, ки намехост ғайр аз донишгоҳ кори давлатии дигаре дошта бошад, ба дидори садри аъзам Султон Алӣ Киштманд рафт, то аз ин вазифа маъофаш бидорад, аммо пешниҳоди вай пазируфта нашуд ва маҷбур шуд дар Кумитаи давлати култур машғул ба кор бошад. Аммо ин ҳамкорӣ дере напойид ва амалкарди Нозимӣ аз сӯйи мақомот хуш наёмад, ба вижа, ки Нозимӣ дар ҳамон оғози кораш мушовири русро аз ин раёсат ихроҷ кард, ки бар русҳо ва мақомоти кишвар гарон омад. Ин норизоияти мақомот мучиб шуд, ки Нозимӣ пас аз муддати кӯтоҳе истеъфо диҳад» [113, с.24].

Нозимӣ солҳо гардонандаи барномаи «Тарозуи тиллоӣ»-и радиои Афғонистон буд. Ва аз соли 1350 ҳ. (1969 м.) то 1352 ҳ. (1971 м.) барномаҳои нақди адабиро дар радиои Афғонистон навишта ва аз он сол то 1368 ҳ. (1987 м.) устоди нақди адабӣ ва адабиёти муосир дар Донишгоҳи Кобул буд. Беш аз ду сол устод меҳмон дар Донишгоҳи (Ҳумбулд) шаҳри Берлин буда ва дар арсаи забоншиносӣ ва адабиёт низ омӯзише дидааст. Нақди адабӣ дар радиои Кобул ва чигунаги расидани Нозимӣ ба устодӣ дар донишгоҳ ва кор дар радиои Афғонистонро Муҳаммад Ҳусайн Муҳаммадӣ чунин менигорад: «Нозимӣ саранҷом аз донишгоҳи адабиёт фориғуттаҳсил шуд. Бинобар қонуни дохилии донишгоҳ бояд ба унвони узви илмии донишгоҳи Кобул истихдом мешуд. Аммо ба муҳолифати яке аз устодони пурнуфуси донишгоҳ, ки Нозимӣ нақде бар яке аз навиштаҳояш мунташир карда буд, ба таври расмӣ истихдом нашуд, аммо ба унвони дастёри устод машғул ба кор шуд ва соли дар донишкадаҳои таъриху журнализм, забон ва адабиёти форсӣ дарс дод» [113, с.20].

Аз он ҷойе, ки нақднависӣ дар рӯзгори Латиф Нозимӣ ҳанӯз ҷойе барои худ надоштааст ва ҳанӯз ҳеҷ коркарде аз чашми заррабини нақд нагузашта, нақднависии Нозимӣ барои соҳиби асарҳое, ки аз лангиши адабӣ бебаҳра

набудаанд, навъе бидъат талаққӣ мешудааст ва ҳатто дар байни устодони донишгоҳ низ қобили ҳазм набудааст ва дар як маврид комилан муғризна аз он бардошт шудааст, ки тавониста ақидамандона бар ҷойгоҳи ҳуққай Нозимӣ халале ворид кунад.

Восифи Бохтарӣ тақя задани Нозимии ҷавонро ба курсии устоди донишгоҳ як ҳодиса медонад ва чунин менигорад: «Боре тақя задани донишманди ҷавонсоли мо бар курсии устоди донишкадаи адабиёти Донишгоҳи Кобул ҳодисае буд дар таърихи ин донишгоҳ. Ҳам устоди тозанафасу навҷӯю навандеш дар сафи чанд устоди ростини дигар биистоду ҳам панҷараҳое ба рӯйи шогирдоне, ки аташи фаро гирифташ доштанд, гушуда шуданд, то уфӯқҳои наверо бингаранд ва номҳои наверо бишнаванду бо услубҳои тозаӣ пажӯҳиши адабӣ ошно шаванд. Боз дар ҳамин сол аст, ки донишвари ҷавон дар канори сароиш ва таҳқиқу тадриси кори саъб ва... дар айни ҳол дақиқу зариф ба нақд даст меёзад, коре ки ҳатто гоҳе бар дӯстони сабуқруҳ низ гарон меояд, чи расад ба муонидони гаранҷон. Аммо дар сухани ӯ салобате, дар мантиқи ӯ кудрате ва довари ӯ адолате мутаваҷҷеҳ аст, ки ғолибан суханварон ва нависандагон назарҳо ва қазоватҳои ӯро пазиро мешаванд» [95, с.1].

Латиф Нозимӣ аз нимаи соли 1361 (1980 м.) то поёни соли 1363 (1982 м.) дар донишгоҳи Ҳумбулди Олмони Шарқӣ ба тадриси забон ва адабиёти форсии дарӣ пардохтааст. Ӯ ҳамзамон ба таҳсил дар мактаби фавқуллӣсонс оғоз кард ва рисолаи фавқуллӣсонси хешро навишт. Ӯ пас аз бозгашт ба ватан ду сол ба тадрис дар факултаҳои адабиёт ва журнолизм масруф буд ва бо кушоиши фазои сиёсӣ ва роҳ ёфтани шахсиятҳои ғайриҳизбӣ ба ҳукумат ба ҳайси раиси Кумитаи давлатии фарҳанг муқаррар ва пас аз ду моҳ ба дунболи даргирӣ бо мақомоти вақт аз ин уҳда истеъфо дод ва пас аз муддати кӯтоҳе бо хонавода озими Ҳинд шуд ва дар идомаи сафар раҳсипори Олмон гардид ва аз соли 1990 м. то кунун дар Олмон иқомат дорад.

Рӯзгори Латиф Нозимӣ ҳам аз фарозу нишебҳо бархурдор буда, ки таъзиқу фишори даврон бар ӯ таҳмил кардааст. Ӯ дар овони ҷавонӣ ба иттиҳомӣ даст доштан дар заминаи як тазохурот алайҳи ҳукумати вақт дастгир мешавад ва

барои таҳқиқ аз Ҳирот ба Кобул фиристода мешавад ва дар ин бобат Муҳаммад Ҳусайни Муҳамадӣ чунин гуфтааст: «Солҳои таҳсилаш дар донишгоҳ барои ӯ ва ҷомеаи равшанфикру фарҳангӣ ва мардум солҳои пурилтиҳобе буд. Солҳои пурилтиҳобе, ки аз саввуми ақраби 1343 ҳ. (1962 м.) оғоз шуда буд ва ҳар чанд гоҳе дар Кобул ва ба вижа дар Донишгоҳи Кобул тазоҳуротҳои эътирозӣ сурат мегирифт, ки гоҳ ба баста шудани муваққати донишгоҳ меанҷомид. Дар яке аз ин таътилҳо буд, ки ӯ ба зодгоҳаш баргашт ва буданаш дар Ҳирот бо тазоҳуроти хашмигнонае ҳамзамон шуд ва бо он ки ӯ сахм ва ширкате дар он надошт, шабона дар хонааш дастгир ва бо ду тани дигар бо ғулу дастбанд ба Кобул фиристода шуд. Вале аз он ҷойе, ки чурми машҳуде надошт ва мадраре низ алайҳи ӯ надоштанд, пас аз чанде раҳо шуд» [113, с.21].

Дар соли 1365 ҳ. (1984 м.) дафтари шеър аз Латиф Нозимӣ ба ҳиммати Анҷумани нависандагони Афғонистон ба дасти чоп супурда мешавад. Аммо аз он ҷойе, ки ҳокимияти вақт шуаро ва нависандагонро аз заррабини сонсури худ берун намегузошт, ба яке аз шеърҳои Латиф Нозимӣ ҳам гумону шак оварда мешавад. Зимни ҷамъовариҳои китоби «Соя ва мурдоб»-и ӯ аз китобхонаҳои Кобул, ҳудашро низ мавриди бозҷӯӣ қарор медиҳанд. Қисмате аз он шеъри «Барфи сурх» чунин аст:

Тани урёну захмогини шаҳри хастаи моро,
Тамоми рӯз барфи сурх мепӯшид
Ва шаб бо сурмаи борут чашмашро сияҳ мекард,
Садои чакмапӯшони камарчармини сангиндил.
Шаранги хашм бо ҷоми сукути хонаҳои шаҳр меафшонд,
Ки мо аз шаҳри микоил меоем,
Ва аз хуршед мегӯем.
Касе аммо намеёрифт гуфтан шармтон бодо!
Ки аз хуршед мегӯед ва худ хуршедро бар ҷӯбаи андоми шаб
Маслуб месозед,
Дигар озармтон бодо аз ин тарфанд... [34, с.1-3].

Латиф Нозимӣ дар муддати ҳаёти хеш, бо тамоми мушкилоте, ки вучуд дошт, шеър суруд ва воқеиятҳои иҷтимоӣ, адабӣ ва сиёсии кишварро дар қолаби шеър ва ё наср бозтоб додааст.

А). Осори Латиф Нозимӣ

Латиф Нозимӣ яке аз пешгомони ва бунёдгузориҳои ғазали наво, шеъри Нимой ва нақди муосири адабӣ дар Афғонистон аст. Ӯ тақрибан тамоми умри хешро бо адабиёт ва шеър ба сар бурдааст ва чунонки дар боло хондем, ӯ аз санини 12-13 солагӣ ба шеър рӯй овардааст. Аввалин кори ҳунарии Латиф Нозимӣ дафтари шеъри «Соя ва мурдоб» аст, ки дар интишороти Анҷумани нависандагони Афғонистон дар соли 1365 ҳ. (1984 м.) дар матбааи давлатии Кобул бо 114 саҳифа ба зевари чоп музайян шудааст. Ин маҷмуа ба ҳарфҳои аз Восифи Бохтарӣ зерини «На тақвиму на таърих», бо қутӯҷумлае аз номаи Ниче ба Ҳауст Ҳауф чунин оғоз мешавад: «... Ва турфа мардумеанд ин шоирон, ки агар қалам дар даст гиранд, лавҳи макнуоти худро бар гирди сари хеш мегардонанд ва ба ҳар сӯе, ки хоҳанд меафкананд». Восифи Бохтарӣ дар давоми суханаш дар иртибот ба Латиф Нозимӣ чунин менигорад: «Ровпонд гуфта буд: Шеър на тақвим асту на таърих, аммо ҳар дуст. Шеъри Нозимӣ низ на тақвим асту на таърих, аммо нақши гоми ҷӣ рӯзону шабони гузаштаи худро дар он менигарем, ки ҳеч тақвиме нагунҷонидаанд ва бозтоби руҳдодхоеро дар он мебинем, ки дар ҳеч таърихе навишта нашудааст. Фаре бар Нозимиву шеъри ӯ!» [34, с.6].

Намедонам, ки он шаб бодҳо диданд ё як лаҳза фаҳмиданд,

Ки ман дар сӯги талхи баргҳо,

Ин бегуноҳон, ин бегуноҳон

То хурӯси бомдодон гиря мекардам...» [33, с.12].

Ин чанд мисраи боло аз дафтари дигаре аз Латиф Нозимӣ зерини «Бод дар фонус» аст. Ин дафтар бо барг аз муҳтавои даруни шеърии баланде бархурдор аст, ки дар соли 1398 ҳ. (2019 м.) дар шаҳри Мюнхени Олмон (Германия) ба дасти чоп супурда шудааст. Ин дафтар ҳовии ашъоре аз навъи

классик бо дарунмояҳои нав ва ашъоре бо суваре нав аз навъи Нимоии он тартиб ва тадвин шудааст.

«Аз боғ то ғазал» савумин дафтари шеърии Латиф Нозимӣ мебошад, ки дар ғурбат ба чоп расидааст. Ин дафтар на таърих дораду на ҳам муқаддимае. Пешгуфторе аз шоир ҳам ба чашм намеҳурад. Аммо бар хилофи урфи китобат бар барги 165-и ин маҷмуа понавиште ба қалами шоир навишта шудааст, ки ҳолати инзичор аз ғурбатро таъйид менамояд. Аз баргаи 165, ки ба қалами шоир навишта шудааст, меҳонем: «Ғазалҳои ин дафтарро аз миёни шеърҳои баргузидам, ки аз баҳори 1372 ҳ. (1992 м.) то зимистони 1378 ҳ. (1997 м.) суруда ва пайдо нест, ки аз чӣ рӯе ин дилсупурдаи услуби (Нимой) дар солиёни ғурбат ба домани ғазал овехтааст ва тангдилии таъйидро дар қолаби ин гавҳари барини шеъри форсии дарӣ рехтааст? На дар пой шеърҳои чои сароишро, ки ҳамон ғурбатсари Ғарб аст, навиштам ва на ҳам замони сароишро, ки солҳои ошӯби сарзамини ман ва фасли дағдағаҳои хотири ман будааст, забт кардам» [35, с.165].

Дафтари чаҳоруми шеъри Латиф Нозимӣ зери унвони «Ойинаҳо дурӯғ намеғӯянд»-ро хуб мешиносем. Ин дафтар дар соли 1392-и ҳ. (2011 м.), дар Ҳомбург Олмон (Германия) ба ҳиммати интишороти Муслиҳи Салҷуқӣ дар 278 барг ба чоп расидааст. Қаломи нахусти ин дафтар таъриз аз шеър аст, ки аз Айнулқуззоти Ҳамадонӣ оварда шуда ва чунин омадааст:

«Ин шеърҳои чун ойина дон,

Охир донӣ, ки ойинаро сурате нест дар худ,

Аммо, ҳар ки дар ӯ нигоҳ кунад, сурати худ тавонад дид» [37, с.3].

Ба расми ёдоварӣ ва таъйиди мавориде, ки бори дувум сурати чодро ба худ гирифтааст, Латиф Нозимӣ дар ин дафтараш зери унвони «Дар ҳошияи чанд шеър» чунин менигорад: «Дар ин дафтар ду шеър аз дафтарҳои пешинам бозчоп кардам – нахуст шеъри «Кӯч»-ро, ки дар дафтари (Соя ва мурдоб) се байти он аз чоп бозмонда буд ва ду дигар сурудаи «Марг дар милод»-ро, ки дар (Бод дар фонус) дуруст чоп нашуда буд, аммо дар яке ду тазкираи шеърӣ онро

бо сурудаи дигаре аз ман даромехта буданд ва малғамаи музҳике аз он сохта буданд» [37, с.3].

Шояд барои аввалин мартаба вохӯрдаам, ки шоир ё нависандае мушкилотеро, ки дар китоби қаблаш вучуд доштааст, дар дафтари баъдиаш бад-он баргардад ва ислоҳаш гирад. Ин баҳс метавонад, ҳарфи наvero ба андешмандони шоир ва нависанда бо худ ба ҳамроҳ дошта бошад ва чунин тазаккуре метавонад бисёре аз суитафоҳумоте, ки аз хондани ашъор ва ё навиштаҳои бузургворони андешманд ба вучуд меояд, бартараф созад.

Дафтари панҷуми эҷодиёти Латиф Нозимӣ маҷмуи «Сад рубой» зери номи «Хоби алаф» аст ва ин дувумин дафтарест, ки дар шаҳри Ҳомбурги (Германия) ба ҳиммати интишороти Муслиҳи Салҷуқӣ, дар соли 1395-и ҳиҷрӣ (2016 м.) ба дасти чоп супурда шудааст. Бар барги «Б»-и ин дафтар сухани ношир ба чашм мехурад, ки қисмате аз онро бо ҳам мехонем: «Имрӯз дафтари шеърӣ дигареро аз устод Латиф Нозимӣ рӯнамо мешавем, ки унвони (Хоби алаф)-ро ба худ ихтисос додааст ва маҷмуи «Сад рубой» аз сурудаҳои устод мебошад. Ҳамин дафтари «Сад рубой»-ро, ки дар даст доред, метавонад аз дидгоҳи иҷтимоии сиёсӣ ба навъи худ гувоҳи таърихӣ саргузашти фарҳангии сиёсии кишвари мо бошад. Шояд бо ҳамин эътиқод устод Нозимӣ рубоӣҳои ин маҷмуаро бо дарчи таърихи сурудаҳояш пешкаши ҳузуратон намудаанд. Меандешам, ки дар ҳар як аз рубоӣҳо, ки шароити кишвар бар ҳамон минвол мечархидааст, ба гунае дар шеърҳо бо забони истифодаи ва ё кинояву тамсил бозтоб ёфтааст» [39, с.3].

Муқоисаи ғазал бо рубоӣҳои Латиф Нозимӣ дар нигоҳҳои мутааддади шеър низ дар ҷумлаи аввали ин китоб ба чашм мехурад ва сухани ношир кутоҳ бад-он пардохтааст: «Ҷунонки ғазалвораҳояшон аз ҷаззобияти хоси худ бархурдор аст, рубоӣҳои ошиқонаи устод низ бар ҳамон минвол лаззати хоси худро дорад ва сужаҳои бикр бо каломӣ пухта ва вазндори муҳтавои ин дафтар бар баландии адаб раҳнамун мешавад. Ҳамчунон садои баланди шеъри устод дар баробари nobасомониҳои рӯзгор ҳамеша ба баёни мусибат пардохтааст ва ҷойгоҳи эътирозро бар ҳамаи ситампешагон яксон дидааст» [39, с.2-3].

Дар соли 1399 х.ш. (2020 м.) интишороти «Ток» маҷмуи ҳафт дафтари шеърӣ Латиф Нозимӣ («Соя ва мурдоб», «Бод дар фонус», «Аз боғ то ғазал», «Ойинаҳо дурӯғ намеғӯянд», «Хоби алаф», «Бутиқои садо», «Сиёҳмашқҳои мадраса»)-ро дар як дафтар зери унвони «Ман боғи оташам» ба чоп расонидааст. Ин амр барои хонандагону хоҳандагони шеъри Нозимӣ суҳулат эҷод кардааст, ки метавон ашъори чанд дафтарро дар як дафтар бозхонӣ кард. «Бутиқои садо» ва «Сиёҳмашқҳои мадраса» ду дафтар аз ашъори Латиф Нозимӣ будааст, ки барои аввалин мартаба ба зевари чоп музайян мешавад.

Китоби муштраке аз Латиф Нозимӣ ва Эдуард Хандякуф (шоири рубоисарои Ҷумҳурии Федеросиюни Руссия), ки тарҷума ба форсии дарӣ шудааст ва баръакси он ки рубоиёти Латиф Нозимӣ ба русӣ тарҷума шудааст, «дар сентябри соли 2014 дар Москва аз тарафи нашриёти «Никитинских ворот» ба чоп расидааст. Ин дафтар тавонистааст чоизаи маъруфи Ҷумҳурии Федеросиюни Руссия ба номи Пушкинро аз они худ кунад» [163].

Латиф Нозимӣ дар радифи дафтарҳои ашъор асарҳои «Равиши имлои забони дарӣ» ва «Масъалаи дostonнависӣ дар Афғонистон»-ро таълиф кардааст, ки дар ин асарҳо масъалаҳои дуруст навиштани қоидаҳои навиштории забони порсии дарӣ ва қазияи дostonнависиро дар Афғонистон матраҳ кардааст.

Гарчи Латиф Нозимӣ навоариҳои зиёде дар шеъри хеш доштааст, аммо чанд мавзуро ба расми намуна ёдовар мешавем: ӯ яке аз нахустин пешгомони шеъри нав ба маънои нимоии он будааст, ки дар дафтарҳои шеърӣ Нозимӣ зиёд ба назар мерасад. Дар ин росто метавон ӯро яке аз бунёдгузори ғазали нав, аз пешкисватони чаҳорпоранависӣ донист, ки дар маҷмуъ ғазалҳояш аз нигоҳи наву чаҳорпораҳояш як-як бӯи деҳқадаи нави шеърро мерасонанд. Нозимӣ дар коркардҳои иҷтимоии хеш низ тавонистааст навоариҳое дошта бошад, ки аз ҷумла, бунёдгузори дostonи кӯтоҳ дар радиёи вақти Кобул мебошад. Гарчи Нозимиро касе бо номи намоишноманавис намениносад, аммо ӯ яке аз намоишномаҳои бисёр пурбинандаро навиштааст ва ҳамон намоишномаро филм сохтаанд, ки нахустин филми баланди таърихӣ ва

ошиқонаии кори Афғонистон шуд ва ба номи «Робиаи Балхӣ» маъруф аст. Ӯ дар ғурбат низ ба эҷоди анҷумани пажухишӣ дар ростои коркардҳои Мавлоно Чалолиддин Балхӣ дар Франкфурти Олмон бунёд гузоштааст. Ҳамчунон, аз бунёдгузори конуни Носири Хисрав ва аз бунёдгузори анҷумани фарҳанги Ҳирот мебошад.

Хулоса, вақте баҳси рӯзгори шахсиятҳои адабӣ-фарҳангии як ҳавзаи тамаддунӣ ба миён меояд, нохудоғоҳ воқеот ва воқеиятҳои даврони ҳаёти он донишмандон дар назар муҷассам мешавад. Дар аввалин фурсат пурсише дар зехни инсон хутур мекунад, ки ин донишманд дар чи шароите зиндагӣ кардааст ва гузари замон бар ӯ чигуна гузаштааст? Ин пурсиш дар фасли рӯзгори шоирон ба тафсил оварда шудааст ва шарҳи рӯзгори ду андешманд мавриди назари ин пажухиш баррасӣ шудааст. Аммо дар назари дигар омми чома адабиётро чудо аз сиёсат медонанд ва ба ин бовар ҳастанд, ки адабиёт дасте дар ҳавзаи сиёсат надорад ва дар нигоҳи адабӣ ҳарфҳои барои гуфтан надоранд. Ин бардошти ғалат дар байни чавомеъ то ҳадде ба ғалат мавриди қабул қарор гирифтааст.

Дар бахшҳои боло ба таҳқиқи рӯзгору осори Лоик Шералӣ ва Латиф Низомӣ пардохтем. Ба вазоҳат метавон гуфт, мавриди зиёде дар шеъри Лоик Шералӣ ва Латиф Нозимӣ вучуд дорад, ки рангу бӯи худро аз ҷанбаҳои сиёсӣ ва иҷтимоии ҳамоно даврон пазируфтааст. Тавре ки ба назар мерасад, ҳар ду шоир дар эҷодиёти худ ҷанбаҳои фарҳангиву адабии мухталифҳо ба кор гирифтаанд. Бештар бар ҷанбаҳои фарҳангӣ ва мавзуоти мухталиф таъкида, дар каломии хеш гоҳе чунон вонамуд кардаанд, ки аз фарҳангу сиёсати чанд даҳаи ахири кишвар ба навъе норозӣ будаанд. Гоҳе чунон дида мешавад, ки барои ислоҳи чома роҳҳои мутааддидро пешниҳод мекунанд. Аммо ин маъзулро тофтае аз берун намедонанд ва омили аслии камбудии фарҳангии иҷтимоӣ ва сиёсиро коркардҳои худӣ фарҳангии ва сиёсатмадорон медонанд. Дар баъзе аз ашъор чунон баҳси бузург мешавад ва ҷанбаҳои мутааддиди чомаҳо бар мардуми хеш мубарҳан менамоянд, ки аз шеърҳо ва навишторҳои чунин бардошт мешавад, ки фарҳанг ва адаб дар сайри офоқи

хеш чунон малмус набудааст, то ризояти хоџири шоир ва нависандаро дар пай дошта бошад.

Чангу парешонхолихои рӯзгор Лоик Шералиро низ бар ин иддио мухри таъйид мегузорад. Шеъри ӯ дар чанбахои мухталиф таъсирпазир аз чомаи даргири чанг мебошад. Донишмандону фархангиёни дар хар ду кишвар дар маърази диди сиёсатмадорон қарор доштанд ва фаъолиятхои худро ҳамеша бо навъе худсонсур ва тарс идома додаанд.

Бозтоби андешахои Лоик Шералӣ ва Латиф Нозимӣ дар мавориди иҷтимоӣ бисёр бузург ва пурбор аст, аммо дар назари сиёсӣ гоҳе камнависӣ ва худсонсурӣ ва ё дар ибҳом ва лифофа гуфтан вучуд дорад, ки худ зери назар будани шоирро исбот мекунад.

Дар ин фасл натиҷа он аст, ки дар рӯзгори Лоик Шералӣ ва Латиф Нозимӣ умури сиёсии ҳарду кишвар, ҳарду шоирро ба қайду бандҳои сиёсии худ даргир намуда, ҳарду аз авзои рӯзгори хеш огоҳ будаанд ва аз осори хунаришон чунин истинбот мешавад, ки ҳарду кӯшидаанд, то мунтақиди шароити рӯзгори хеш бошанд ва ба мардуми чомаи хеш бо каломи зебову дилписанд шеър ба майдон оваранд.

БОБИ II.

ТАҲҚИҚИ ҚИЁСӢ ДАР АШӢОРИ ЛОИҚ ШЕРАЛӢ ВА ЛАТИФ НОЗИМӢ

2.1. Мундариҷаи ашӢори Лоиқ Шералӣ ва баррасии он

Корҳои фарҳангӣ-адабии Тоҷикистон дар чанд садаи ахир нафаси тозае ба худ гирифт ва ҷони тозае дар пайкари шеър ва адаби форсии дари тоҷикӣ дамида шуд. Адабиёти ин хитта бо ҳузури шоироне чун Лоиқ Шералӣ ба самти иҷтимоӣ шудан ҳаракат кардааст. Гарчи давлатҳои тахти султа намегузоштанд, зехнияти мардум бештар аз он ки мехоҳанд рушд дошта бошанд. Шеъри форсии дари тоҷикӣ ҳам дар даврони фишоровариҳо дар Тоҷикистон натавонист ба таври шояд ва бояд аз ин доира пой берун гузорад. Дар чанд даҳаи ахир дар Тоҷикистон бо омадани озодии баён вазъ дигаргун шуд, шоирону нависандагони тавонманд тавонистанд масири суҳанони адабии хешро бар мабнои озодии баён таъйин намоянд. Гарчи дар ин чанд даҳа шоирону нависандагони муваффақи зиёде сар баровардаанд, аммо аз он ҷое, ки баҳси ин андеша бештар перомуни Лоиқ Шералӣ ва коркардҳои ӯст, ба хусус тамаркузи бештари мо дар ҳамон ҳавлу ҳуш мемонад.

Лоиқ Шералӣ шоирест, ки дар шаш даҳаи ахири қарни бисту як мезистааст ва он чи дар шеъри ӯ мехонем, баёнгари шароити иҷтимоӣ, сиёсӣ ва адабии ин даврае ба нисбати кутоҳ будааст. Гарчи аксари ашӢори Лоиқ бо забони равони тоҷикӣ суруда шудааст, аммо ин ашӢор тавонистааст пайванди бисёр наздике бо шеъри муосири форсии дарӣ дошта бошад. Шеъри Лоиқ Шералӣ навоариҳои фаровоне дорад, ки баҳси мо ҳам шикофтани ҳамин маворид аст. Пас, дар нахуст бояд пурсид, ки:

- Чи навоариҳо ва чи бардоштҳо аз шеъри муосири форсии дарӣ дар ашӢори Лоиқ Шералӣ дида мешавад?

Он чи дар таърифи шеъри муосири имрӯз медонем, мехоҳем онро дар ашӢори Лоиқ Шералӣ ба таҳлил бигирем.

Пас, бехтар хоҳад буд, то андешаҳои баъзе аз андешмандони адаби порсии дариро боздеҳи шеъри муосири порсии дарӣ муруре дошта бошем ва баъд баргардем ба бозшиносии шеъри Лоиқ Шералӣ.

Шеъри муосир аз назари суварӣ бо ғазалсароӣ ва анвои дигари шеър идома додааст. Вале муҳтавои ин ашъор аз назари дарунмояҳои шеърӣ, пайванде мустақим бо воқеиятҳои ҷомеа ва рӯзгори шоир дорад, ки ба забони наво аз шеър ироа мешавад.

Барои боз шудани мавзӯ, бехтар медонем то чанд назария аз донишмандони адаби форсии дариро дар таъриф аз шеъри наво ёдовар шавем ва баъд ҷузъиёту куллиёти онро бо дарки муфассал аз шеъри наво дар ашъори Лоиқ Шералӣ ҷустуҷӯ кунем. Доир ба масъалаи мазкур дар адабиётшиносии Тоҷикистон, Эрон ва Афғонистон муҳаққиқон Х.Мирзозода, Х.Шарифов, А.Сатторзода, Р.Мусулмониён, Х.Асозода, Ш.Раҳмонов, М.Қаноат, Л.Шералӣ, Н.Юшич, А.Шомлу, С.Шамисо, М.Ш.Кадканӣ, М.Муҳаммадӣ, Ҳ.Т.Дористонӣ, В.Бохтарӣ, П.Нодирӣ, К.Козимӣ, Л.Нозимӣ ва дигарон андешаҳои муҳим баён кардаанд. Ҳомид Таваккулии Дористонӣ дар иртибот ба шеъри муосир ва ё шеъри наво чунин менигорад: «Ба эътиборе агар бихоҳем сирф муосир будан (contemporari) аз манзари «бозаи замонӣ»-ро меъёр қарор диҳем, метавон чунин гуфт, ки оғози соли 1300 хуршедӣ (1910 м.), оғози адабиёт ва шеъри муосири кишвар аст. Аммо агар бихоҳем, аз манзари дигардесӣ дар забон, мафҳуми шеърӣ, дарунмояҳои ҷадид ва эҷоди шеърҳои «тоза» -ву «наво» ба баррасии шеъри муосир бипардозем, метавон гуфт, ки шеъри «машрута» (дар Эрон) оғози шеъри муосир аст, гарчи бархе аз шоирон бо барчасб шоири наво шинохта мешуданд» [166]. Дар адабиётшиносии муосири тоҷикӣ аксари донишмандон, аз ҷумла Х.Мирзозода, Х.Шарифов, А.Сатторзода, Р.Мусулмониён, Х.Асозода, Ш.Раҳмонов, аз шоирон М.Қаноат, Л.Шералӣ ва дигарон бар он ақидаанд, ки шеъри наво ба адабиёти муосири тоҷикӣ аз шеърҳои устод Садриддин Айни шурӯъ шудааст, ки бархе ашъори инқилобӣ ва қисме шеърҳои маъмулӣ буда, дар соҳт, дарунмояи шеър, мафҳумҳо, таркибҳо ва маъниҳои наво тозаро

чойгир намудаанд. Дар шеъри муосири Афғонистон низ дар ҳамин марҳила ва каме дертар шеъри нав вориди майдони аабиёт гардидааст.

Мавзуоти мафҳумӣ ва ривоятҳо дар шеър чунон аст, ки хувияти шеърро бар ҳамон паймона боло мебарад. Эътибори мафҳум дар назари уфуқи амудии шеър, ҳикояти шеърро бо қироати чадида намоён месозад, ки шоирони пурандеша ва пуртахайюл бар он паймона месароянд. Дарунмояҳои нав бо суваре озод аз қайди қофия, дар вучуди Нимо ҳам талотум кардааст ва аз назари ӯ ҳам шеъри имрӯзин бояд аз ривояте нав ва сухане нав бархурдор бошад. Аз ӯ мехонем: «Ҳамон гуна ки дар дoston ва румон шоҳиди ривоят (narration) ҳастем, дар шеър низ бояд ривоят вучуд дошта бошад. Намодҳо дар як шеър чунон нақше мегиранд, ки фишурдагӣ ва эҷозе беш аз эҷози дoston муяссар мекунад. Дар шеър имтизочи вожагонӣ ин имконро фарҳам мекунад, ки миёнбарҳо ва паршҳои замонӣ ва илали маълулӣ, вақоеъ ва таҷрибаҳои дostonиро боварпазир кунанд. Он заминасозӣ, ки як дostonнавис бад - он муҳтоҷ аст, то вақоеъ ва таҷрибаҳои дostonиро боварпазир кунад, дар шеър ба кӯмаки ҳисси мунташир дар он анҷом мешавад. Аз тариқи интиқоли ин ҳаст аст, ки истиораҳо мисли ҳаводиси дostonӣ метавонанд муассир ва вақеъбинона вақеъ шаванд» [133, с.176-177],

Ин таъориф метавонад то ҳадде нав будани шеъру муосир будани шеърро бишкофад ва барои пурсиши боло заминаҳои интихобро мубраҳан созад. То ин мақтаъ тавонистем, ки тафовути байни шеъри муосир ва шеъри навро боз намоем, то ҳар кадомро дар чойгоҳи ҳудаш дар шеъри Лоиқ Шералӣ ба таҳлил бигирем.

Аз назари муосир будани шеъри Лоиқ Шералӣ таърих худ қазоват дорад, ки ӯ шоири қарни бисту як аст ва дар замони хеш муосир вақеъ шудааст. Гарчи шеъри Лоиқ Шералӣ шояд ҷовидона бимонад ва дар ҳар замон муосир афтад, аммо баҳси ин пажӯҳиш муосир будани ҳуди шоир аст, ки ба қарни бисту як муҳри таъйид мепазирад.

Дар нигоҳи дигари пурсиш таъбири нав будан мафҳуми пуркорбурд ва мутадовил аст. Пас, барои исботи нав будани шеъри Лоиқ Шералӣ бояд

муаллафаҳои шеъри муосири навро аз манзари забонӣ, замонӣ ва навъи нигоҳ боз намоем.

Ашъори Лоик Шералӣ хеле равону зебо, фарогири мавзуоти иҷтимоӣ, фарҳангӣ, дорои ривоятҳои андешаҳои фолклорӣ ва аз нигоҳи дар бар гирифтани масъалаҳои ишқу ошиқӣ, зебописандӣ, тараннуми Ватан, муҳаббат ба забону фарҳанги миллӣ, таърих, ситудани ашхоси бономи таърихӣ, нозу истиғнои маъшуқа ва густариши масоили иҷтимоӣ, фарҳангӣ аст, ки худ маҳсули ҷамоаи Тоҷикистон дар рӯзгори Лоик ба ҳисоб меравад. Ғазал – бештар навъе аз шеъри дилхоҳи Лоик Шералӣ будааст. Гарчи анвои дигари шеър ҳам дар ашъори Лоик Шералӣ ба вуфур вучуд дорад. Аз он ҷумла ҷаҳорпора, маснавӣ, рубоӣ, дубайтӣ, қитъа ва шеъри нимоиро метавон ном бурд.

Ҷомеаи фикрии адабии Тоҷикистон баъд аз фишоровариҳо, чунон омодаи пазириши навгароӣ будааст, ки шоиронро ба эҷод ва навпардозӣ тарғиб кардааст. Навгароӣ дар биниши адабии ин ҷомеа тавонист ба зудӣ худ муаррафи худ шавад ва тугъи навгароӣ ва офаринишгариӣ ҳамро чунон масхури худ сохт, ки бештарини донишмандон ва шоирони имрӯзи ҳавзаи ҷуғрофиёи адаби форсии дарӣ идомаи ин равандро ба пеш гирифтаанд. Гарчи аз ибтидои пайдоиши шеър ҷараёнҳои вучуд доштааст, ки қавоиди арӯз ва сарфу нахво тард кардаанд. Аммо дар Тоҷикистон пайдоиши шеъри нави муосир (шикасти афобил) бо муҳтавои нав то ҳақде мутаассир аз адабиёти рус ва олам будааст. Баъд аз озодии баён дар Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравӣ шоирони тоҷик, ки мутаассир аз шеъри шоирони рус ва дар маҷмуъ олам буданд, ҳамчунон ишқ ба забони ниёкон ва алоқамандӣ ба шеъри классики форсии дарӣ вучуд доштааст. Дар ин ҷода баргузор шудани Симпозиуми шеъри форсӣ, соли 1967 дар шаҳри Душанбе, ки бо иштироки шоирони ҳавзаи форсизабонони олам, аз Эрон, Афғонистон, Ҳиндустон, Покистон ҷараён гирифт ва як алоқамандии назаррасеро дар адабиёт бозгӯи намуд, барои пешрафт ва густариши шеъри муосири тоҷикӣ таъсири амиқе гузошт.

Ин алоқамандӣ дар шеъри Лоик Шералӣ тавониста бисёр малмус бошад. Ҷамзамон бо побандӣ ба шеъри классик, Лоик сурудаҳои зиёде ба сабқҳои

чадиди шеърӣ дорад ва халлоқиятҳояш тавониста ӯро дар радифи шоирони навардозии адаби порсии дари тоҷикии қарни бисту як қарор диҳад. Аз ӯ мехонем:

Ин манам бохтадил
Ошиқи чон ба гарав,
Ошиқи тозагуле,
Аз ҳама куҳнаву нав.
Соқиё, чоми дигар, чоми дигар, чоми дигар,
Ки дилам хун шуда аз ишқи гуландоми дигар [45, с.391].

Лоиқ Шералӣ муътақид буд, ки: «Шеъри сапед дар адабиёти тоҷикӣ реша нахоҳад давонд» [58, 126-127].

Ҳамчунон, ӯ муътақид будааст, ки ҳазор сол ба арӯз хоки мо бардошта шуда ва мусиқии мо бо арӯз ҳамроҳ аст ва чунон мепиндорад, ки шеъри сапед шоирро бе банду бор мекунад, ки ин нукта андешаи ӯст. Лоиқ Шералӣ шеъри худро дар як вачабии Бухоро меёбад ва роҳи аҷдоди хешро бо саре пуршӯр идома медиҳад ва ақида дорад, ки то кучоободиҳо ба дунболаш хоҳад рафт:

Аз Бухоро то дили ман як вачаб роҳ асту бас,
Роҳи назми Рӯдакиву роҳи аҷдоди ман аст.
Ман ба ин раҳ меравам пуршӯртар
Меравам бар дуртар, бар дуртар [8, с.16].

Дар ин шеър Лоиқ Шералӣ мехоҳад бигӯяд, ки дар роҳи ниёгонам қадам бардоштаам, аммо пуршӯртар ва дар ин роҳ гомҳои баландтаре хоҳам гузошт, ки то дурдастҳо бирасад. Навпардозҳои Лоиқ Шералӣ дар шакли чаҳорпорасарой ва дарозу кутӯҳ кардани мисраъҳо маҳдуд намешавад. Халлоқияти шеъри Лоиқ Шералӣ дар басо аз мавориде бар он аст, ки ӯ ҳамвора аз вожаҳо ва навъи гӯйиши тоҷикӣ ва фарҳанги гуфтории Тоҷикистон истифода намуда, ин навъи истифода аз баён тавониста ибтикор дар шеърашро боло бибарад:

Гаҳ-гаҳ зи сари девор хандида назар мекард,
Гулхандаи тобонаш аз ишқ хабар мекард.

Гоҳе зи сари девор як себча меафканд,
Гоҳе зи хаёти мо дуздона гуле меканд.

Подоши сабурихош бурданд ба дурихош,
Он духтари ҳамсоя баргашта намеоя... [45, с.374].

Вожаҳое чун себча, дурихош ва намеоя зебоиҳои шеърро пур аз эҳсос ва ривояти шеърро пурбор мекунад.

Оё шеъри муосири нав, ки маҳсули ибтикороти шоирони қарни бисту як аст, дар шеъри Лоиқ чигуна асарҳое доштааст ва ин пурсиш эҷод мешавад, ки мухтавои шеъри Лоиқ Шералӣ дар раванди навсозии дарунмояҳои шеър чи ҷойгоҳро аз онҳо худ кардааст?

Вақте сухбат аз мухтавои шеъри наву муосир мешавад, бояд мутазаққир шавем, ки ҳар шеър дар замони худ муосир воқеъ шудааст ва бар ҳамин минвол ҷо дорад, то таҳаввулоти шеъри форсии дариро аз оғоз каме бишқофем ва маворидеро, ки бар таҳаввули шеъри Лоиқ Шералӣ нақш доштааст, муаррифӣ кунем.

Дар байни шоирони адаби форсии дарӣ дар ҳар марҳила, касоне буданд, ки шеъри нави муосир бисароянд ва навоариву таҳаввул дар шеърашон ҳузури мустаҳкам дошта бошад. Аз Нодира Бадеъӣ дар муаррифии китоби «Гулчине аз ашъори Лоиқ Шералӣ бо унвони «Дар шеър зистан ва дар шеър мондан» мехонем: «Хондам, то аз даруни шеър, ки ойинаи руҳи тоҷикон аст, равони худро бо тозагиҳо ва латофатҳо ва нармии тоҷиквори онон пайванд занам, хондам якшаба ва бо нармише тоҷиксон, ки ба фармудаи пири Балх:

Як ҳамлаву як ҳамла, к-омад шаби торикӣ,
Чустӣ куну туркӣ кун, не нармиву тоҷикӣ.

Хондам, бо нармише тоҷиксон, мехостам аз чеҳрае, ки дар ин ойина хувайдо аст, хоки сарзамини таърихнишон ва таърихсози Тоҷикистонро бибӯям ва бӯи ёрони меҳрубонро бишнавам... Гӯӣ сухани Рӯдакии бузургро дар сапедадамони оғозини шеъри пас аз ислом мешунидам ва саранҷом чеҳраи Лоикро аз даруни шеърҳои устод Лоиқ медидам, ки меросдори сарзамини

фарҳангхези Бухафсу Рӯдакӣ аст ва чи хуш, забони форсӣ ва вожаҳои хушоҳанги онро ба кор гирифта, то аз таърих бигӯяд, аз модару забони модарӣ бигӯяд, аз ишқу инсон бигӯяд ва аз ормонхоҳии инсон низ» [92, 18].

Раванди таърихии шеър ин фурсатро медиҳад, то шоирони мо дар ҳар асру замон хоҳони таҳаввул дар хунари шеъри худ бошанд ва мавориди зиёдеро тағйири бунёдӣ ва сифатӣ диҳанд. Ҳар гоҳ шеър аз марҳилае ба марҳилае сууд карда бошад, дастовардҳои фаровонеро дар пай дорад, ки дар бистари шеъри муосири форсии дари тоҷикӣ ҷое боз кардааст. Ин амр боис шуда, то шоирони мо қарнҳо бидуни қадом ҳастагӣ ва қуҳнаандешӣ ба шеър алоқаманд бимонанд ва ҳамвора шеър бисароянд. Ба гуфтаи Лоик Шералӣ:

Ҳар чи натвон аз забони хеш гуфт,

Метавон гуфт аз забони ину он.

Безабонтар нест аз шоир касе,

Гар нагӯяд шарҳи дарди дигарон [45, с.597].

Пешрафтҳо ва таҳаввулоти азиме, ки дар ин авохир дар пайванд бо шеъри муосир руҳ дода, мучиби падид омадани таҷрибаҳои нави шеърӣ шудааст. Ин равандро ба вазоҳат дар шеъри Лоик Шералӣ метавон ҷуст. Ў аз забони омиёна, ончи аз дили ӯ бархоста ба забон овардааст. Ў дар баъзе аз маворид дар қайди қофия ва радиф ҳам набудааст ва дар бисёре аз маворид ба санъатҳои шеърӣ муосиру нав тавачҷуҳе надоштааст.

Аз таърифи нави, ки дар иртибот ба шеъри нави муосир хондем, метавон гуфт, ки шеъри муосир бояд шеъре бошад, ки ба ғайр аз мавориди маъноӣ ва вожагонии шеъри классик сар бар овард. Муҳтавои дарунии он ба рӯзгори имрӯзин иртибот барқарор кунад. Агар шеъре дар ин аср ҳам суруда шуда бошад, ки бо маъноӣ ва нави гуфтори қарнҳои пешин бошад. Бояд гуфт, ки ин шеър ҳудашро худ бо вожагонии классики хеш аз басти шеъри муосири имрӯз берун мекашад. Хонанда дар аввалин фурсат ба классикӣ будани он тавачҷуҳ хоҳад кард. Пас, шеъри муосири нав ҳамон шеърест, ки бо муҳтаво ва вожагонии навин бозбӣ шуда бошад. Аз Лоик Шералӣ мехонем:

Меситезӣ,

Мегурезӣ,

Менавозӣ,

Мегудозӣ.

Панчаҳоят мешуморад рӯзҳои рафтаре,

Мекунад ошуфтадилтар шоири ошуфтаре.

Бо парешонбозиҳои кокулони тобдор,

Ёдам оро аз парешонбозиҳои рӯзгор... [45, с.202-203].

Бардошт аз шеъри «Раққоса»-и Лоик Шералӣ, ки аз мухтаво ва сувари нав бархурдор аст, мешавад ин шеърро, шеъри нави имрӯз бо таҳаввулоти хоси ҳудаш номгузори кард. Шеъре, ки дорои хусусиятҳои вожагонии навин аст ва аз завоё ва дидгоҳҳои низоманд ва маъониофарин дар партави назарияҳои адабии муосир гоми устувор барҷо ниҳодааст.

Ин шеър бо каму зиёд будани афӯил ва забони наво, ки дар худ ҷой додааст, аз ашъори классики форсии дарӣ фосила гирифтааст. Чанд мисрае аз шеъри «Модарам, эй модари дунёнадида»-и Лоик Шералӣ мехонем:

Рӯзҳои шоду беосебамон буд,

Як дарахти себамон буд.

Зери боли шохҳояш,

Ҷойгоҳи хобамон буд.

Нонамон буд, обамон буд.

Модарам дар ҷода мегашт,

Хушқадам в-озода мегашт,

Аз таҳи рӯймоли гардӣ,

Миларо сар дода мегашт.

Як дарахти тутамон буд,

Моядори будамон буд,

Донамон буд бо ҳама бедонагӣ,

Шиниаш сармоядори кутамон буд.

Кӯлии пургандуме ҳам доштем,
Рангурӯи мардумӣ ҳам доштем,
Нони рӯйи хонамон буд,
Хунамон буд, чонамон буд... [45, с.101-102].

Аз солҳои шастуми даҳаи бисти қарни бисту як, ки солҳои озодии нисбии баён дар адабиёти Тоҷикистон шинохта шудааст, давраи таҳриқоти ҷадида буда, ки андешаҳои нав дар шеъри Тоҷикистон зухур кардааст. Суханварони ба номи имрӯзи тоҷик дар байни ҳамин ҷаҳор даҳа по ба арсаи сухансароӣ гузоштаанд. Пеш аз ин давра, шеъри форсии дари тоҷикӣ дар Осиёи Миёна ба навъе аз руқудӣ адабӣ ранҷ мебардааст. Шоирону нависандагони адаби форсии дари тоҷикӣ дар муҳитҳои хонаводагӣ низ ба забони русӣ ҳарф мезаданд. Гарчи ин маврид ҳанӯз ҳам дар муҳити имрӯзии Тоҷикистон то ҳақде малум аст. Дар он давра сиёсати ҳизби камунист бар омешишсозии арзишҳои фарҳангии миллатҳои дигар дар фарҳангу забони русӣ будааст. Бо омадани озодии нисбӣ, шоирону нависандагоне ба забони ниёкон арҷ ниҳоданд ва гӯё андешаварзони тоҷик мунтазири фурсате буданд, то афкори хешро буруз диҳанд ва дар васфи сарзамину мардуми худ бинависанду бисароянд ва давраи ҷадидеро дар адабиёти тоҷик оғоз намоянд. Дар ин ҷараён Лоик Шералӣ дар ҳақди худ саҳми басазое ба дӯш доштааст. Ин шӯр ва ҳалҳала тавонист барои забони аз даст рафтаи тоҷик хувияти дубораеро бозсозӣ кунад ва онро аз сукути ҳатмӣ берун бикашад. Лоик Шералӣ арҷгузори ба забони модариро асл медонад ва хитоб ба ононе ки ба забони модарӣ арҷ намегузоранд, чунин сурудааст:

Ҳар ки дорад дар ҷаҳон гумкардае,
Дар заминро дар замон гумкардае.
Бок не, гар доварӣ гум кардааст,
Ё умеди сарварӣ гум кардааст...
...Заҳр бодо шири модар бар касе,
К-ӯ забони модарӣ гум кардааст...

Баъзе аз нависандагони Тоҷикистон мавҷи адабии ҷадид дар Тоҷикистон ва баромади шоироне чун Лоиқ Шералиро маҳсули таъсиргузори адабиёти Эрон ва Афғонистон бар шуаро ва нависандагони Тоҷикистон медонанд. Муҳаммадҷон Шакурӣ чунин муътақид аст: «Истилоҳи шеърӣ нав дар Тоҷикистон пас аз ҷандин соли дигар, тахминан аз солҳои шаст шухрат ёфт, аз Эрон Афғонистон омад ва бо худ хусусиятҳои беназир дар шеър овард, аммо пайдоиши истилоҳи шеърӣ нав дар адабиёти форсии тоҷикӣ ба солҳои пеш аз инқилоб 1917-1920-и мелодӣ мерасад...» [136, с.165].

Худойназар Асозода ҳам муътақид аст, ки шеърӣ нав шеърест, ки аз мазмун ва муҳтавои нав бархурдор бошад. Ӯ шеърӣ муосири нав дар Тоҷикистонро ҳамон таъсирпазирӣ аз шеърӣ Эрон ва Афғонистон медонад: «Истилоҳи шеърӣ нав дар адабиёти форсизабонони қарни бист, солҳои бистуми мелодӣ арзи вучуд карда, аммо он марҳилаҳои гуногунро вобаста ба муҳити иҷтимоии ҳавзаҳои фарҳангии Эрон, Афғонистон ва Тоҷикистон сипарӣ намуда ва агар дар муҳити фарҳанги Эрон ва Афғонистон дар даҳ соли аввали қарни бистум мавҷудият дошта бошад, дар адабиёти форсии тоҷикӣ дертар, яъне солҳои 1960-и мелодӣ арзи вучуд намудааст, ки яқинан дар ин бахш, таъсири шеърӣ нави Эрон ва Афғонистон бар шеърӣ нав дар адабиёти тоҷик, бисёр ёригар ва мусоид будааст» [51, с.123].

Мундариҷаи ашъори Лоиқ Шералӣ чунон менамояд, ки роҳкорҳои шеърӣ муосири нави порсии дариро пай гирифтааст. Қисме аз шеърӣ Лоиқ Шералӣ исёнғари даврони ҷанг ва фишоровариҳо дар Тоҷикистон буда, дар солҳои Истиқлолият минбари халқи тоҷик шудааст.

2.2. Таҳқиқи қиёсии муҳтавои ашъори Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимӣ

А). Таҳқиқи муҳтавои ашъори Лоиқ Шералӣ

Муҳтаво яке аз унсурҳои муҳим ва ташкилдихандаи шеър аст, ки рангу рӯи худро аз гузашти замон ва рӯйкардҳои иҷтимоӣ-сиёсии кишваре бар мегирад, ки шоир дар он муҳит зистааст ва баробариҳову нобаробариҳои иҷтимоӣ - сиёсиро дар вучуди худ эҳсос карда бошад. Бо ин тартиб таъсири иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва сиёсӣ тавонистааст рӯи муҳтавои шеърро ба самт ва сӯйи хеш бигардонад. Шоирон тасвирҳои дарунзехнии худро ба намоиш мегузоранд, ки худ таъсири он чи бар ҷомеа ва мардум мегузарад, нишон медиҳад. Рӯи хамин асл аст, ки ҷамоаҳои гуногун, бо саргузаштҳои мухталифи иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва сиёсӣ метавонанд муҳтавои шеъри шоиронро гуногун созад. Ин воқеиятро метавон дар бардоштҳои шеъри шоирони як-ду қарни охир ҷустуҷӯ кард. Дар ҳавзаи тамаддунии адабиёти форсии дари тоҷикӣ, чун сиёсатҳои мутафовите ҳоким будааст, мешавад ба роҳатӣ ташхис дод, ки муҳтавои шеъри шоирони ҳар хитта андешаҳои худ ва ҷомеаи худро доро мебошад.

Вижагиҳои забони Тоҷикистон то ҳаде мухталиф аз Афғонистон ва Эрон воқеъ шудааст, гарчи дардҳо ва нобасомониҳо ҳамагонӣ аст ва дар таъсири инсонҳо вучуд дорад. Дар воқеъ, ин нобасомониҳо дар тамоми кишварҳо ҳамранганд. Ба таври мисол: меҳри модар, муҳаббати Ватан, ишқ, мушкилиҳо аз ҷанг, муқовимат, адолат ва нобаробарии ҷомеа ва...

Муҳтавои шеъри Лоиқ Шералӣ аз устураҳои адаби форсии дари тоҷикӣ ва фазаи ҳамосии онҳо баҳраи басазое бурдааст. Ӯ мардуми дурмонда аз устураҳои адабиёти забони ниёгонро як бори дигар ба онҳо наздик кардааст. Каломаш мамлу аз эҳсоси руҳӣ ва равонӣ аст. Барои пайванд додани он чи дар гузаштаи начандон дур ба ифтихороти ин сарзамин пайванд доштааст, падидор намояд. Эҳсоси каломӣ ӯ пайванди руҳӣ ва маънавӣ бо мероси фарҳангӣ ба вучуд меоварад, то дилтангиҳои шоиронаашро таскин бахшад. Аз ӯ меҳонем:

Оташи Зардушт дар чашмони туст,

Оташи ишқи нахустэҷоди ман.

То ба даргоҳи абад хоҳад расид,
«Маснавӣ» -ю «Шоҳнома» -зоди ман [18, с.50].

Чу аз насли Фаридунем,
Аз як реша як хунем.
Чу аз хуни Сиёвушем,
Цовидон ҳамоғӯшем.
Дирафши Ковиён бо мост,
Фарри Ориён бо мост [18, с.52].

Мондаӣ гар нимаҷону нимазинда то ба ҳол,
Бо суруди Рӯдакӣ, бо тибби Сино мондаӣ.
Мондаӣ гар покҷону покимон то ҳанӯз,
Бо китоби Ҳофизу осори Мавло мондаӣ... [45, с.252].

Корбурди вожаҳо ва ҷумалоти русӣ дар миёни тоҷикон дар нутқи гуфторӣ бисёр зиёд вучуд дорад, ҷунонки вожаҳои арабӣ дар байни эронӣҳо ва афғонӣҳо. Аз байн бурдани он кори душворест ва наметавон онро ба зудӣ аз мардумони ин сарзаминҳо ҷудо кард. Аммо ҷунон аст, ки мардуми Тоҷикистон бидуни шеърӯ адаби форсии дарӣ ҳам зиндагӣ карда наметавонанд. Аз ҷавонони хурдсин то пириони пир ҳама ва ҳама дар зехни хеш шеъре аз адабиёти куҳани форсии дарӣ ҳифз доранд ва бад-он ваҳшатнок ишқ меварзанд. Адабиёт ва забон дар ҷомеаи Тоҷикистон ба навъе як ниёз шудааст, ки халқи тоҷик саҳт ниёзманди онанд. Ҷомеаи тоҷик аз фарҳанги иҷтимоӣ ва адабии волое бархурдор аст. Ҷунончи, Лоиқ Шералӣ дар байте аз ашъораш ба онҳое ки ба забони модарӣ арче нанҳодаанд, тохтааст ва ҷунин месарояд:

Халқи мо аз батни модар шоир аст,
Шоири аз кулли шоирҳои дунё қодир аст.
Лек гарчи Рӯдакӣ, Хайёмҳояш будаанд,
Лек гарчи Айниву Лоҳутиву Мирзои Турсунзода дорад,
Боз ҳам дорад ба шоир эҳтиёҷ,

Боз бурро,
Боз гиро,
Боз олитар бигӯяд...» [4, с.40].

Профессор Абдунабӣ Сатторзода дар пешгуфтори «Куллиёт»-и ашъори Лоиқ Шералӣ зери номи «Мероси дили шоири дилдода ва озода» муҳтавои шеъри Лоиқро чунин баррасӣ кардааст: «Шоири хунинчигар (ӯ худро ҳамин тавр номидааст, яъне (Лоиқ Шералӣ) – С.М.Қ.) бо тамоми тавоноӣ ва ҳунаре, ки дар шеъру шоирӣ дошт, зангулаи бедорӣ ва хушёрӣ мезад ва мардуми пошхӯрдаи Ватани пора-пораашро ба ваҳдат, ба якпорчагӣ ва ягонагӣ, ба инсофу адолат, ба раҳму шафқат нисбат ба якдиигар даъват менамуд. Шоири номӣ бо он ҳама маҳбубият ва маъруфият, ки дар кишвар ва дар байни мардумаш дошт, гоҳ худро дар муқобили фочеаи замона тани танҳо ва бечораву дасткӯтоҳ дидааст ва шикоятҳо кардааст, ки дарде дорад ва дардошное не, розҳои ногуфтае дорад ва гӯши шунавое не:

Чон ба қурбони ту, эй меҳани хунинкафам,
Буди байтушшарафам, гаштай байтулҳазанам.
Душманат чор тараф ачнабиву хонагианд,
Тани танҳо ба чӣ неру сафи аъдо шиканам?!

Ё:

Гаҳе дар ҳасрати ваҳдат гиристам,
Гаҳе аз хорию зиллат гиристам.

Ё:

Болида доштам диле аз фарри тоҷикон,
Аз ҳолу рӯзи паст кунун дилшикастаам» [44, с.33].

Дар тасвири шеъри Лоиқ ҳисси хувиятҳои ва миллигарой бо гӯиши мушкилоти Ватан омадааст. Ӯ аз ишқи баланде, ки ба сарзаминаш доштааст, бештарини муҳтавои шеъри худро ба мазмуни муҳаббат ба мардум ва ишқ, ба Модар - Ватан тахсис додааст. Ғазалҳояш баёнгари чунин воқеиятҳоест, ки дар даҳаи навад – даҳае, ки тоҷикон онро даврони ҷанги хонагӣ мегӯянд, дар Тоҷикистон иттифоқ афтадааст. Фочеаи солҳои 90 дар шеъри Лоиқ Шералӣ

таъсири босазое доштааст, ки баёнғари дарди миллӣ ва тафаккури миллӣ дар Тоҷикистон шудааст:

Тоҷик андар Ватани хеш чаро муттаҳам аст?

Ё хато рафта ба тоҷик таваллуд шуданам?

Гуфт алломаи Иқбол, ки бархез зи хоб,

Буздиле гуфт фулонист мухотаб на манам... [18, с.90-91].

Дигар аз вижагиҳои мухтавои шеъри Лоиқ мавзуоти ишқ ба модар, забон ва меҳру дилсӯзӣ ба халқи тоҷик будааст. Ў дар ҳадди тақдис ба модар, Ватан ва... ишқ меварзидааст ва ба гуфтаи худаш ҳамеша ашқ мерехтааст ва қадри тоҷиконро бо ашъор ва тафаккури хеш дониставу баланд бурдааст. Гоҳе ҳам онро барои мардуми худ гӯшзад мекунад:

Шеър гуфтам барои он ки шумо,

Қадри худро дуруст бишносед [44, с.30].

Дар мухтавои шеър худи Лоиқ Шералӣ аз дарду нобасомониҳои замони хеш дардмандона мегӯяд ва бо сурудани шеър, ҳарфҳои дили худро бидуни санъатҳои мушкилписанд, печидагиҳои шеърӣ бо сабки бисёр сода ва оммафаҳм месарояд ва мухтавои каломашро ба хонандаи шеъраш мерасонад. Ў хитоб ба ононе, ки забони модарии хешро чиддӣ нагирифтаанд ва арзиши онро каммиқдор донистаанд, чунин мурочиат менамояд:

Ҳар кас, ки забони модариро гум кард,

Боист, ки гум шавад зи хоки падарон [44, с.5].

Аз назари мухтавои шеъри Лоиқ Шералӣ назарҳои гуногун дорад, ки ҳар кадоми он ба навбати худ қобили баррасӣ мебошад. Лоиқ дар замони Шуравии собиқ бо он ҳама мушкилот ва фишоровариҳо, ба адабиёти форсии дари тоҷикӣ пардохтааст, ки ин кор дар он замон кори содае набудааст ва дар ҳамон замон ҳам ӯ яке аз оғозгарони ин пешравиҳо будааст. Ў чунин месарояд:

Ёрон ҳам ҷо, вале Ватан дар як ҷост,

Ҳар санги Ватан мисоли ҳайкал зебост.

Олам ҳама ҷо азиз, лекин бар ман,

Модар яктост, Тоҷикистон яктост [44, с.5].

Шоирон дар маҷмуъ бештар аз мардumi омии ҷомеа ёди Ватан мекунанд ва ҳар шоир барои худаш шеъре дар васфи Ватан дорад ва ғазале ҳам дар васфи модар, аммо Лоиқ Шералӣ дар тавсифи Ватан ва арзиши модар ашъори зиёде дорад:

...Эй Хуросон, ту бигӯ, соҳати Эронвич ку?

Ман аз ин ғоҷеа чун шиква ба Яздон накунам?...

Рӯзу шаб аз ғами ту гириякунон месӯзам,

Ту ба хун ғарқаву ман ғарқи малолу меҳанам.

Гириям аз он ки ту танҳоиву ман танҳотар,

Ватанам, о Ватанам, о Ватанам, о Ватанам [18, с.90-91].

Лоиқ даврони ҷавонӣ ва навҷавонии хешро дар дараҳои сарсабзи Мазори Шариф ва Панҷакент гузаронидааст. Ончи дар шеъри ӯ мубраҳан ва малмус аст, ёдоварди даврони кудакӣ, ситоиш аз модар, ситоиш аз падар, муҳаббати ӯ ба кишвараш ва..., ӯ бо қалбе саршор аз ишқ мегӯяд ва муътақид аст, ки дар шеъри ӯ муҳтавои он асл воқеъ шудааст. Дар воқеъ, шоир бояд ба дунболи калимот наравад ва ончи худ баён мешавад, ҳамонаш беҳтар аст. Ин гуна бархурд тавонистааст Лоиқ Шералиро аз шоирони дигари тоҷик мутамоиз намуда, муҳтавои андешаи ӯ матолиби тоза ва бикреро дар худ ҷой диҳад.

Ошиқонаҳои Лоиқ баёнгари меҳрварзиҳои зеҳни ҷавонии ӯст. Аз ишқ сухан гуфтанҳои ӯ бештар дар ғазалҳову дубайтиҳову рубоихояш иттифоқ афтадааст. Гӯё шоири ошиқпеша, меҳостааст, ҳарчанд кутоҳ аммо пурсалобат дар ду байти мухтасар ба маъшуқа ибрази ишқ ва алоқа намояд:

Суруди ишқ хондан навбати кист?

Канори чун биҳиштат навбати кист?

Биёбӣ ҳамқаду ҳамдил наёбӣ,

Қади сарват радифи қомати кист?

Зи ишқи ту кучо роҳи гурез аст?

Маро ҳар як нафас бо ту азиз аст.

Ба ман бозии абрӯи қачат гуфт,

Ки дунё расми качдорумарез аст [44, с.540].

Муҳтавои шеърҳои Лоиқ Шералӣ бештар навгарост. Ӯ аз вожаҳои ноби форсии дари тоҷикӣ ҳамвора истифода намуда, гоҳе омиёна мешавад ва содагию зебоии вожагони омиёна аз салобати хоҳе бархурдор мегардад. Муҳтавои мафҳуми зиндагии одии рӯзона монанди: «Дили ман ногаҳон афтоду гум шуд», «Дунё расми качдору марез аст» ва овардани санҷоқи тиллоӣ ва кофтану почин ва дигарон дар шеър. Талоши Лоиқ барои пайванди шеъри классикӣ ба шеъри нав дар ашъораш дида мешавад. Ӯ мавориди рӯзмарраро тасвир месозад ва аз вожагоне истифода мебарад, ки навад ва дар каломи шеър тоза ба майдон омадаанд.

Исфандиёри Одина дар мақолае зери номи «Пайвандгари куҳнаву нав» чунин менигорад: «Лоиқ дар шеъри тоҷик таҳаввуле ба миён овард, вай адабиёти классикиро амиқан омӯхт ва маъноӣ классикиро ба шеваи нав ва бо забони тоза ба мо муаррифӣ кард» [150, 34]. Аз гуфтаҳои донишмандони адаби тоҷик чунон бармеояд, ки Лоиқ Шералӣ адабиёти куҳнаро хуб омӯхта, то битавонад таҳаввулотӣ ҷиддӣ дар шеъри тоҷик ба миён оварад. Ӯ забоне имрӯзӣ дошт ва шеърро бо салобате нав ва забоне тоза ба ҷомеаи имрӯзӣ ва ояндагон муаррифӣ кард.

Б). Таҳқиқи муҳтавои ашъори Латиф Нозимӣ

Яке аз зебоиҳои шеър муҳтавои дарунии он аст, ки аз ҷи гуна нигоҳ кардан ба мавзӯ ва ҷи гуна боз намудани андеша дар равишҳои гуногун сухан мегӯяд ва тафаккуроти шоирро бозтоб медиҳад. Дар ин дониш, шоир ба кумаки тарфандҳо ва шигардҳои шоиронаи хеш, зебоиҳои андешаашро ба намоиш мегузорад ва ҳунармандона бо шеъраш тоблӯи ҳунари месозад.

Мир Ҷалолиддини Каззоӣ дар китоби «Зебоиносии сухани порсӣ» чунин муътақид аст: «Офариниши ҳунарии шоир, дар ҷи гунагии тарфандҳое, ки барои асар ниҳодан бар хонанда ё шунавандаи хеш дар сухан ба кор мегирад, боз метобад ва падидор мегардад» [105, с.30].

Ба таъбири ӯ муваффақият дар офариниши ҳунар чунон аст, ки мухотаб бад-он дил диҳад ва гӯшу ҳушро бад-он супорад. Муҳтавои шеър чунон бартобад, ки дарди дили мардумро бо каломи дилнишини хеш бозгӯ намояд ва шунавандаву хонандаашро дил барангезад ва нигоҳи ӯро ба сӯи шеъри хеш кашонад.

Шеъри Латиф Нозимӣ аз дарунмояҳои муосире бархурдор аст, ки дар масири шеъри классикӣ ва муосири Афғонистон гомҳои нисбатан бузурге бардоштааст. Шеър дар даҳаи сӣ ва чиҳили қарни бист дар Афғонистон аз салобати муҳтавоӣ чандоне бархурдор набудааст ва шоирони он даврон даргири бозмондаҳои шеъри қуҳани порсии дарӣ будаанд. Дар ҳамон замон Нозимӣ шеъре месарояд, ки ҳам аз назари синну сол ва ҳам аз назари муҳтаво чизе дигар аз ашъори дигар ҳамрӯзгорони ӯ будааст.

Муҳтаво ва тасвир дар шеъри Нозимӣ ҳарфҳо ва андешаҳои фаровоне дар пай дорад. Ба назари намуна дар муҳтаво ва тасвири ин чанд байт тавачҷух кунед:

Печида буд бар тани лахту сапеди зан,
Морони бозувони дурушту сиёҳи мард.
Месӯхт пайкари ҳавасолуди русапӣ,
Зери лаҳиби шуълаи сурхи гуноҳи мард.
Ногоҳ зи лойи панҷараи ҳучраи сиёҳ,
Дастӣ сапеди нури саҳаргаҳ дароз шуд.
Шармид зан зи пайкари урёни хештан,
Фарёд зад бас аст, раҳо кун гуноҳро.
Вақти намоз шуд, ... оҳиста русапӣ,
Як мушт пул фотиҳаву хатм дар бағал.
Аз зери сояравшани айвон фирор кард,
...В-он гаҳ гуноҳкори муаззин паи риё.
Аммомаи сапед ба сар карду хирқа пай,
Афканд рӯи дӯш
Аз ҳавзи буғзкардаи масҷид ба рух кашид,

Як мушт оби пурхазаи сабзрангу рафт.

Баҳри азони субҳ ба сӯи манораҳо...

Андешааш чу сояи Иблиси қиргун

Дил ғофил аз Худову зи ҳаҷми дуо тихӣ,

Алфоз мегурехт зи чоҳи даҳони ӯ:

Ҳайъа аллас - салот, ҳайъа алас - салот... [30, с.12].

Шеваи тасвирсозӣ ва муҳтавосозӣ дар ҳунари шоирии Латиф Нозимӣ ба қорбурди андеша ва тафаккурҳои иҷтимоӣ аст, ки дар зоти худ метавонад баёни хубе барои ироякории хуб дар иҷтимоӣ воқеъ гардад. Муҳтавои ин шеър аз қорҳои нобачои муаззин парда бармедорад; морони сиёҳу дурушти бозувони мард, русапигирӣ; масҷид; аммомаи сапед; сояи қиргуни Иблис ва дар ниҳоят ҳайъа алас - салот!, ки ҳама бо муҳтавое сару қор дорад, ки дар маҷмӯъ шеърро ба навъе барҷаста месозад ва баёнгари муҳтавои воқеиятҳои пинҳоншудаи иҷтимоист, ки рангу риёро мепӯшонанд. Латиф Нозимӣ ҳамеша мунтақиди ҷомеаи хеш буда, каломаш дар ҳаҷмунин мавориде бе парда гуфта шудааст:

Ин майкада масҷиди ниёзе будааст,

Ҳишти сари хум, муҳри намозе будааст.

В-он ришта, ки соқӣ ба сари хум мебааст

Аммомаи шайхи покбозе будааст [39, с.11].

Барои ин ки битавонем дарки беҳтаре аз муҳтавои шеъри Латиф Нозимиро матраҳ кунем, лозим медонам, то каме ба шеъри нави форсии дарӣ аз диди муҳтавоии он пардохта шавад. Ин пурсиш ворид аст, ки шеър чигуна иртиботе бо зиндагии шоир дорад ва муҳтавои шеъри шоир аз қучо бармеҳезад?

Ҳеҷ гоҳе намешавад тасаввур кард, ки шеър бозтобе мустақим аз зиндагии шоир набошад. Пастиву баландиҳои рӯзгор, муҳиммоти сиёсии кишвар ва ҳастагиҳо аз такрори муқаррароти шеър мучиби он шудааст, то шоирони мо чизеро ба номи шеъри нав ибдоъ кунанд, ки барои дигарон дар қадами аввал аз назари ғурм ва муҳтаво нав бошад ва дар қадами дувум кайфияти бештар ба бор оварад ва дар қадами савум шикасти низоми қуҳани шеъриро аз манзури қофия, радиф ва афоили мусовӣ дар мисраъҳо дарбар дошта бошад.

Аҳмади Шомлу шоири шинохташудаи адаби форсӣ, шеъри навро аз назари суварӣ чунин медонад: «Шеъри имрӯзи мо шеъре огаҳу баланд, шеъре дилпазиру тапанда аст, ки дерест аз марзҳои таъсирпазире гузашта ва ба давраи асарбахшӣ пой ниҳодааст, аммо аз ҳақ набояд гузашт, ки ин шеър, пас аз он хама қарн, ки дар хоб ва хушӣ гузашт, бедори ва огаҳӣ аз ҳисори танги қасидаву ғазал ва рубоӣ парвозамон доданд ва чашмандозии чунон густурда, ки ҳатто шинохти устодони бузург чун Ҳофиз ва Мавлавиро низ аз назаргоҳи тоза ва бо меъёрҳои савои «Маъойири ашъор-ил-аҷам», маҷӯни ҳидоят ва тарбияти ононем» [141, с.81].

Огаҳӣ ва дилпазириро метавон дар шеъри Латиф Нозимӣ ба вазоҳат ламс кард. Ашъораш баёнғари бедорӣ ва асарбахшӣ бар ҷомеа ва мардуми ҳаста аз тасвирҳо ва муҳтавои куҳани воқеъшуда аст. Ў ба навъе дар ҷараёни табодули афкор аз куҳан ва ба нав қарор гирифта, тахайюлоташ тавонистааст навгароиро бо худ ҳамл кунад:

Шаб ту гуфтӣ мабӯс чашми маро,

К-ин шугуни бади ҷудоихост.

Дидаам рӯз чашм бӯсидан,

Рӯз поёни ошноихост [34, с.56].

Иртиботи бӯса бо бадшугунӣ ва поёни ошноихо, тасвири ин шеърро зебо кардааст ва иртиботи забони гуфториро бо забони мактуб мустаҳкам мекунад. Ончи ба номи шугун нописанд аз номи ҷомеа гуфта шуда буд, акнун ранг ва бӯи дигаре гирифтааст ва аз чашми шеър таровиш мекунад. Ин ҷост, ки метавон гуфт: Аз он ҷо, ки ҳарфи мо бар сари муҳтавои шеъри Латиф Нозимӣ мечарҳад, то дида шавад, ки Латиф Нозимӣ дар чи равише ва бо чи муҳтаво шеър сурудааст, ғазали навоине аз Латиф Нозимӣ дар ин баҳс ҷой медиҳем, то нигарише бар буъди муҳтавои он андохта шавад:

Ҳар рӯз бори шонаи девор мешавам,

Ҳар шаб ба пой ойина овор мешавам.

Ман бо намози ҳодиса дар хоб меравам,

Ман бо азони фочеа бедор мешавам.

Ҳар бомдод бештар аз рӯзи пештар

Бо инзивоӣ тоза гирифта мешавам.

Гуфта чаро зи шеър фуру баста шуд лабат,

Кай ман зи дасти ёди ту бекор мешавам [36, с.501].

«Намози ҳодиса» бо суварӣ классикӣ ва муҳтавоӣ нав ғазалест, ки шоир худро дар майдони фочиа мебинад ва субҳи худро бо намози ҳодиса оғоз мекунад. Тасвири шеър аз истиораҳои мутааддаде ташкил шудааст. Ў дар байти охир навъе киноя ба кор бурдааст, ки «кай ман зи дасти ёди ту бекор мешавам».

Зиндагии Нозимӣ бо фарозу нишебҳои пурмуҳтаво дар буъди даруни худ гузаштааст. Шоир бар ҳамон сар дар даруни мояҳои муҳтавоӣ шеъри хеш онро таборуз додааст. Муҳтавоӣ шеъри Латиф Нозимиро ишқ, шикасти ишқ, зиндагӣ, ҳасрати зиндагӣ, адолат, озодӣ, ҳуқуқи инсонӣ ба вижа ҳуқуқи поймолшудаи зан, ҷанг ва табоҳии табиат ташкил додааст.

Ошиқ шудан ва шикаст хӯрдан дар ишқ маворидест, ки тамоми шоирон бад-он пардохтаанд. Аммо ошиқонаҳои Нозимӣ бар дил менишинад ва хонанда худро дар он ҳис мекунад:

Шаб буду дасти бод тунук мекард,

Дар ҳар канор атри танатро.

Гуфта дигар бибанду надонистам,

Оё дубора панҷараро бандам?

Ё дукмаҳои пираҳанатро [37, с.21].

Шеъри шоирон дар нигоҳи муҳтавоӣ худ бо зиддиятҳои иҷтимоӣ ҳамеша пайвандҳои ҳамвор ва ноҳамвор доштааст. Ин мавзӯи шеъри Латиф Нозимиро ҳам бетаъсир нагузоштааст. Латиф Нозимӣ дар даврони зиддиятҳои бисёр зиндагӣ карда ва дар баъзе аз маворид ҷойгузини вожаҳои шеърҳои каме ба муҳолифат гароидааст:

Ҳамеша панҷараҳои ман офтобӣ буд,

Ҳамеша чатри сарам сақфи даври обӣ буд.

Ҳамеша боғчаи кӯчаки пур аз гули ман

Ҳарири зарду бунафшинаву гулобӣ буд [37, с.27].

Ў панчараҳои зиндагиашро офтобӣ таъриф мекунад ва осмонро бар фарози шаҳраш обӣ мепиндорад ва боғчаи пургули маҳалли сукунаташро пур аз харири зард ва бунафшинаву гулобӣ мегӯяд ва гуё ӯ дар зиндагии рӯзмарраи хеш оромишро таҷриба мекунад. Аммо фазои шеърш ин гуна намоиш ва дар ҷои дигаре аз туфанг мегӯяд. Ў худро аз қабилаи ишқ медонад ва дар эътироз аз авзои нобасомони шаҳраш эҳтиёҷ мекунад ва аз бӯи ҷанг дар нафасҳояш хотирпарешон мебошад:

Агарчи зистаам ман ба рӯзгори туфанг,
Ман аз қабилаи ишқам на аз табори туфанг.
Зи ҳар танаффуси ман бӯи ҷанг меояд,
Нафас кашидаам азбаски дар ғубори туфанг.
Ба ҳар тараф, ки равӣ чор роҳ фочиа аст,
Навиштаанд ба ҳар чорсӯ шиори туфанг [38, с.160].

Латиф Нозимӣ шаҳрашро ва ҳар чаҳорсӯи шаҳрашро бо шиори туфанг орошта мебинад, ки ғуборашро чашидааст. Ў нафасҳояшро бози дами туфанг медонад ва мегӯяд, ки «Ман аз қабилаи ишқам, на аз табори туфанг».

Ҳунари шеърӣ Латиф Нозимӣ дар паҳлуҳои мухталифи иҷтимоӣ таборуз кардааст ва каломӣ шоир аз гарму сард шудани иҷтимоӣ мегӯяд.

2.3. Хунари Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимӣ дар маъниофаринӣ ва тасвирсозӣ

Барои беҳтар нишон додани хунари маъниофаринӣ ва тасвирсозӣ дар шеъри Лоиқ Шералӣ лозим медонем, ибтидо санъатҳои бадеӣ дар шеъри ӯ ба баррасӣ гирифта шавад, то ба ҷойгоҳи хунарии шеърро дастрас буда тавонем. Ба ин тартиб, рӯйкард ба арзишҳои шеърӣ ва боз намудани лоихаҳои сохторӣ ва маъноии шеъри Лоиқ дар ҷанбаҳои гуногун дар ин фасл баррасӣ карда хоҳад шуд.

Куллиёти Лоиқ дар 652 барг дафтарест, ки чандин мачмаи шеъри шоир дар он ҷой гирифтааст. Ин дафтар тавре, ки аз номаш пайдост, куллиёти шеъри ӯст, ки тамоми доштаҳои шеъри Лоикро дар худ дорад ва дар анвои шеър шоир таъби хешро имтиҳон намудааст. Ӯ чунон ки шеъри классикӣ суруда, шеъри нав бо шикасти афоил, қофия ва радиф суруда ва шеъри сапед ҳам дорад. Ӯ дар мавҷудоти иҷтимоӣ бисёр кӯшида, ашъори бисёр мутнаввеъе дорад. Дар ин фасл чигунагии ороҳҳои адабӣ дар шеъри Лоиқ Шералӣ бозгӯшӣ мешавад ва ба се пурсиш дар ин фасл посух дода хоҳад шуд, ки қарори зайланд:

1. Хунари шеърӣ Лоиқ Шералӣ то чӣ ҳад аз ороҳҳои адабӣ бархурдор аст?
2. То чӣ ҳад суварӣ ҳаёл дар шеър Лоиқ тавонистааст ҷойгоҳи ороҳҳои адабиро мушаххас кунад?
3. Оё Лоиқ Шералӣ ба ороҳҳои адабӣ дар шеър тавачҷуҳӣ хос дошта бошад?

Дар адабиёти форсии дари тоҷикӣ муҳимтарин ороҳҳои адабӣ иборатанд аз: ташбеҳ, киноя, истиора, ҳақиқат ва маҷоз, муруоти назир, баён... ва радифу қофия низ ҷузъи ороҳҳои шеърӣ воқеъ шудааст, ки рӯкни аслии дар шеъри классикӣ шумурда мешудааст. Дар ин бахш ба ороҳҳои адабии ёдшуда дар шеъри Лоиқ баррасӣ мекунем, то хунари шоирӣ Лоикро бештар боз ва пайванди шеъри ӯ дар ин ороҳҳо шигофта шавад.

Тасвири шеъри Лоиқ Шералӣ ҳамон тасвирест, ки метавон аз ҷомеаи тоҷикӣ бо каме тааммул бардошт кард. Далели боризе, ки Лоиқ Шералиро ба номи шоирӣ мардумӣ мешиносад, ин аст, ки тасвири шеъри Лоиқ зебо ва

роҳатфаҳм барои хонандагонаш аст. Тоҷикон бо хондани шеъри Лоиқ худ ва ҷомеаи худро дар он мебинанд. Албатта тасвири шеъри Лоиқ аз раванди боло рафтани худ бархурдор будааст ва тавониста аз дафтаре то дафтаре тафовутҳои мубрамо бозгӯ намояд. Вақте аз тасвири шеър ҳарф мезанем, чизе ҷудо аз он ҷӣ бо ҷашм мушоҳида мекунем, ин аст, ки Лоиқ Шералӣ аз анвои тасвир барои ҷон доштани шеъраш истифода кардааст:

Зиндагӣ хуршед дар боми ман аст,

Зиндагӣ маҳтоб бар боми ман аст.

Зиндагӣ ёри гуландоми ман аст,

Зиндагӣ Хайёми айёми ман аст.

Гар набошад номам аз номи Ватан,

Гар набошад хилқати ман сохтан.

Гар насӯзам дар ғами шеъру сухан,

Зиндагӣ андешаи хоми ман аст [44, с.142].

Тасвиргари ин шеър ба манзалаи боло рафтани зиндагӣ, хуршедвор бар боми шоир аст. Метавон киноя аз зиндагии муваффақ ва пуришқу шӯру шавқ бошад, ки шоир тавониста ба кумаки ин ороя ризояти худро таъриф кунад. Ў дар сояи ёри гуландоми хеш ҳамчун Хайём мегузаронд. Аз тасвири «Зиндагӣ Хайёми айёми ман аст» ду пурсиш эҷод мешавад, ки:

1. Зиндагии Хайём ё хаймасоз, сарпӯшсоз ва сояфкан бар ў шудааст ва тавониста он чи аз хубиву бадӣ дар имтидоди ин роҳ барояш иттифоқ афтода, сарпӯшгузор бошад.

2. Хайём, ки худ намунае аз зиндагӣ, ишқ ва дар ниҳоят ҳеч дар ҳеч ва мубаллиғи дунёи пучу беарзишро намуна қарор дода, мехоҳад бигӯяд, ки ман хайёмвор ба зиндагӣ менигарам ва дар ниҳоят зиндагӣ дар айёми ман ҷуз пучиву нестӣ нест. Баҳси дувуми шоир ва мароми ў аз зиндагии хом метавонад бисёр сода дар мактаби нигилизм ҷои худро пайдо кунад.

Ў дар банди дигари ин шеър бар пурсиши дувум ишора мегузорад ва муносибатҳои ҷун: Ватан, шеъру суханро меёри зиндагии худаш медонад ва

бидуни онҳо зиндагиро андешаи хом мепиндорад. Ў дар шеъри дигаре аз замона ранчидааст ва тасвири шеър чунон аст, ки чомеа ҳатман дар замони сурудани ин шеър дар ҳолати вахиме ба сар мебурдааст ва вожаҳое чун куштан ва бурдан бар сари забонҳо будааст:

Кушед ин замонаро, ки мекушад таронаро,

Даруни чашм мекушад, нигоҳи шоиронаро.

Замонаи ҳаринае чу кафши серпинае,

Ба пинае намехарад, нубуғи ҷовидонаро.

Зи чаҳл найза мекашад, ба теғи чашм офтоб,

Ба байза ҳабс мекунад, ҳумои ошёнро.

Ман аз талиъаи саҳар паёмоварам, вале

Замони ман намехарад, талиъаи замонаро [44, с.399].

«Кушед ин замонаро» орояи ташхис аст, ки замонаи бечонро шоир чон медушад ва хоҳони куштаниш мешавад. Мафҳуми тасвирии ин ғазал аз замона он аст, ки шоир худро аз замона озурдахотир мебинад ва бо истифода аз саноеи шеърӣ тавониста паёми худро ба ононе, ки мавриди таҳҷуми замона, ки мушаббаҳи чомеа қарор гирифтаанд, бирасонад. Тасвири шеъри Лоиқ Шералӣ баёнғари мавриди хубу бадест, ки дар иҷтимои тоҷикон ба навъе иттифоқ афтадааст.

Сувари хаёл ва орояҳои адабӣ дар шеъри Лоиқ хонандаро ба худ беҳтару бештар мекашонанд. Санъати тасвир дар шеър баёнғари он аст, ки шоир тавачҷуҳи хос ба шеър доштааст. Шоири хаёлпардоз хонандаи хешро омода месозад, то дар паҳнои тасвири шеъраш қадам бизанад ва худро бо ҷаҳоне аз лаззат дар он боз ёбад. Ў бо тасвиру сувари хаёл дар шеъри хеш эҳсосе таҷрибавӣ барои муҳотаби даргиршуда эҷод мекунад ва ин тасовир гоҳе то сарҳади таҳриқи хонанда низ амал мекунад. Офаринандаи тасвир дар зеҳнҳо аз ҳаллоқияти хеш метавонад дунёи дигарро ба намоиш гузорад. Замон ва баёни шеър фазоро тавре омода мекунад, ки хондани шеър барои хонандаи он лаззатбахштар бошад. Шоирон кӯшидаанд, ки бо сувари хаёл ва тасвир, шеъри хешро дар зеҳнҳо ҷовидона кунанд. Ҷойгоҳи сувари хаёл ва тасвир дар шеъри

Лоиқ Шералӣ бисёр мубарҳан аст. Ӯ тасвирҳои содаи иҷтимоии худро ба кумаки вожағони нави порсии дари тоҷикӣ рангу бўи тоза додааст ва барои алоқамандони шеърш зеҳнӣ тасвири замонаи вай эҷод кардааст.

Зиндагии имрӯзаи мо мамлу аз тасвири табиӣ ва маснуӣ аст, ки бо авомили инсонӣ бад-он пӯшиш дода шудааст. Таблиғот, филмҳо, телевизионҳо ва мавриди саргармкунанда ва омӯзанда тавониста дунёи моро пуррангтар бисозанд. Гарчи чизе ба номи тасвир ба ҳунари наққошӣ ва аккосӣ мутаалиқ будааст ва то чанд садаи қабл ба ин асл дар ҳунари дигар тавачҷуҳи ҳосе нашудааст. Дунёи ҳунар, ба вижа ҳунари шоирӣ ҳам бо ҳунари дигар тавонистааст по ба по ҳаракат кунад ва тасвири ҳунари шеърро барои хонандагонаш рушд диҳад. Тасвир дар шеър бар хилофи ҳунари наққошӣ тасвири зеҳнӣ аст. Тасвирсозӣ дар шеъри шоирон чунин аст, ки шоирон ба ҷои расму тасвир, тасвирро ба тариқаҳои зебоишиносӣ ва ҳунарофаринӣ ба кумаки вожагон дар шеъри хеш тавсиф кардаанд. Барои шинохти ҳар маврид ва ё чизе бояд ба таърифи он рӯҷу кард ва баъд бар мабнои таъриф ба кунҳои мавзӯ даст бурд. Дар ин маврид доктор Ҳасан Зулфиқорӣ, Ғуломризо Имронӣ, доктор Фариди Каримирад чунин эътиқоде доранд: «Ороияи таърифи ҷомеъ ва монет ва ҳамроҳи тавзеҳоти кофӣ, ки мавзӯи мавриди назарро хуб бишносанд, дар ҳар илме ба ночор бояд ибтидо даст ба таъриф зад, то аз тариқи таърифи дақиқ битавонем он падида ё шайъи мавриди назарро бишносем» [102, с.296].

Пас, тасвиру суварӣ ҳаёл дар шеър ҷамъ шудани андешаҳои шоир дар шеър ва басит додани он бо истиораҳо, намодҳо ва саноатҳои дигари шеърӣ, ки шеърро барои хонанда ба навъе малмус месозад. Зебоиҳои каломӣ ва истифода аз мавриди табиӣ бештар бар шеъри Лоиқ ҳувият ва тасвир бахшидааст. Албатта навъи истифода аз он марбут ба ҳаллоқияти шоир аст. Дар маҷмӯъ, тасвир корест ҳунармандона ва ҳунар ба унвони яке аз аносири фикрӣ ва равонии инсонҳо, хориҷ аз маврид перомунӣ онҳо нахоҳад буд ва ҳунарманд бар ин бовар аст, ки дунёро бо худ ҳамроҳ сохта ҳаракате рӯ ба пеш дошта бошад.

Тасовири шеъри Лоиқ Шералӣ бештаринаш ҳамон тасвирхоест, ки дар атроф ва чавониби шоир нақш баста будааст. Ў гоҳе дарахтро ба тасвир мекашад ва гоҳе дарёро дар хаёлаш тасвирсозӣ мекунад:

Ду раҳсозему раҳпаймо, ману дарё, ману дарё,
Ду ҳамроҳему ду танҳо, ману дарё, ману дарё.
Зи як сарчашма меоем, зи як сарчашмаи кӯҳӣ,
Ба поинҳо аз он боло, ману дарё, ману дарё.
Ғазал мехонаду ман ҳам, фиғон месозаду ман ҳам,
Ду шоир ду дили шайдо, ману дарё, ману дарё [44, с.405].

Нигоҳи Лоиқ ба дарё нигоҳи ошиқона аст, ки ҳар ду бо ҳам, ҳамсадо шӯр доранду ғавғо мекунад. Ў дарёро чуз шоирони рӯзгор медонад ва ғазалвораҳои дарёро, ки аз як сарчашма бо ғазалҳои худаш аст, меситояд ва бо фиғон ва дили шайдо мешунавад ва ҳар ду шоирона бо ҳам месароянд. Дар тасвири ин шеър хуввияти инсонӣ додан ба дарёро ташхис мекунад, ки ӯ низ даргузари рӯзгори танҳост ва ғазал месарояд. Дар нигоҳи маъноии дигар ғазал сурудани дарё ишқ аст, ки гӯё ӯ ошиқ аст ва барои маъшуқи хеш ғазал месарояд.

Дар шеъри «Сутунҳо» низ ҳамин тарзи тасвир ба назар мерасад:
Ҳама чун аскарони саф кашида,
Ҳазор андар ҳазоранд.
Ситода дар рада мисли низомӣ,
Қатор андар қаторанд,
Ҳама чун аскарони навбатӣ дар посгоҳи хеш [44, с.261].

Дар шеъри «Сутунҳо» баёни чанд сутуни хокӣ ва чон додан ба он ва онҳоро рӯҳу равон бахшидан худ тасвири зебост миёни ҷондор ва бечон. Шоирони зиёде чунин коре анҷом додаанд, ки дар шеъри худ бечонро ба нақши ҷондор истихдом намудаанд:

Гуноҳатро намебахшам,
Ки саргардони худ кардию рӯгардон шудӣ аз ман,
Гуноҳатро намебахшам,
Ки дар даврони мардон ёри номардон шудӣ аз ман,

Намебахшам гунохатро,
Гунохатро намебахшам.

Гунохатро намебахшам,
Ки бе ту ахтари иқболи ман дар авчи гардун мурд,
Гунохатро намебахшам,
Ки бе ту дар дилам сад достони ишқи Маҷнун мурд,
Намебахшам гунохатро,
Гунохатро намебахшам... [44, с.394].

Ў дар ин шеър мухотабро мавриди сарзаниш қарор медиҳад ва борҳо такрор мекунад, ки «Гунохатро намебахшам». Ў тасвире аз ҷудоии маъшуқа басит медиҳад ва тоблуро чунон музайян мекунад, ки худро ва ҳамагон худро дар он ҳис мекунад. Рӯгардон, саргардон, номардон калидвожаҳои ин шеър аст, ки тасвирро боло мекашад ва мавзӯро мустаҳкам месозад.

Соро Бақой нависандаи эронӣ тасвири шеъри Лоиқ Шералиро дар мақолае чунин муаррифӣ мекунад: «Лоиқ Шералӣ адиби фақиди Тоҷикистон, вичдони бедори ҷомеаи ин кишвар ва касест, ки ба сухан болу пар бахшид» [164].

Тасвиргириҳои Лоиқ аз манзараҳо ва лаҳзаҳо, ҷузви тасвирсозӣ ҳоест, ки аз домани ҳақиқати табиат бардоштааст. Тасвирсозӣ Лоиқ ва андешаҳои ӯ аз табиат бо тахайюлотӣ шоирона, тавонистааст нақши шеърашро дурахшонтар созад.

Заҳр бодо шири модар бар касе,

К -ӯ забони модарӣ гум кардааст.

Ин байти Лоиқ Шералӣ гарчӣ такрор овардаем, аммо яке аз байтҳоест, ки ҷовидона дар зехни тоҷикон ва форсизабонон боқӣ мемонад. Дар тасвирсозии он навъе эҳсоси модарона нуҳуфтааст. Ў гум кардани забони модариро навъи бекифояте медонанд ва шири модарро бар ононе, ки забони модариро фаромӯш кардаанд, заҳр меҳаҳад. Гарчи дар ин байт ҳеч гуна саноати шеърие ба кор нарафтааст, аммо пайванди эҳсоси ин шеър чунон аст, ки бо ҳамин вожагони сода ва рӯзмарра, тавонистааст худро ҷовидона кунад. Модар, хувият, Ватан,

худшиносӣ ва ҳурматгузорӣ ба суннатҳо ва таърихи форсизабонон ҷузъи бузургтарин мафоҳим аст, ки дар ашъори Лоиқ Шералӣ ба ҷовидонагӣ расидааст.

Тасвирҳои шеъри Лоиқ тавонистааст ҳисси хонандаи худро бештар даргир кунад. Ӯ шеърашро бо забони мардум ва бо тамоми ҷузъиёт перомуни хеш интиҳоб кардааст. Ӯ бо истифода аз ороҳои адабӣ, бар хонандаи шеъри худ таъсир гузоштааст. Лоиқ барои беҳтар сохтани тасвири шеъри худ тавре ки ҳудаш борҳо зикр кардааст, аз зиёдхонии шеъри бузургони адаби форсии дари тоҷикӣ истифода бурдааст. Тасвири шеъри Лоиқ назараш бештар ба мероси адабии классикӣ аст. Ӯ дар ашъораш аз шеваҳои бадеъ ва баёни классикӣ низ истифода бурдааст.

Ҳамон тавр, ки ба гуфта омад Лоиқ Шералӣ мавриди зиёди иҷтимоиро дар шеъри худ баён намудааст. Ӯ мушкилоти ҷомеаро дар ҳар марҳилаи он ба забони шеър кашидааст ва бо чанд байт халқи тоҷикро мутаваҷҷеҳи он мушкилот намудааст:

Чаро ин қадр мардум шаклбозед?!

Чаро побанди тарсу ҳирсу озед?!

Чаро охир чаро чун хишти қолаб

Ба дарё соҳили маснӯъ созед?!

Сафар Абдулло дар иртибот ба Лоиқ Шералӣ чунин мегӯяд: «Лоиқ Шералӣ шоире буд, ки шабоҳате ба аҳаде надошт. Зухури Лоиқ Шералӣ ҳамчун падидае буд, ки ангор миллати мо сад сол интизори онро кашида буд. Шеъри вай посух ба ниёзҳои миллате буд, ки солҳо дар чоҳи сабр ба сар мебуд ва интизорашро мекашид. Шабу рӯз, ғаму шодӣ, ноумедиву умедворӣ, дарду бедорӣ ҳама дар шеъри устод Лоиқ Шералӣ вучуд дорад ва ашъори вай ҳама лаҳзаҳои зиндагии мардумро дар бар мегирифт» [47, с.131-132].

Дар мавриди дигар рочеъ ба шахсияти ҳунарии Лоиқ Шералӣ Сафар Абдулло чунин хотирнишон мекунад: «Лоиқ Шералӣ ҷузъи маъдуди чехраҳои буд, ки ба шахсе дидам вақте шеъре аз вай имрӯз дар матбуот чоп мешуд, фардо вирди забони мардум буд ва ҳеҷ кас то ба андозаи ӯ дар Тоҷикистон

махбуб набуд. Бисёре аз ғазалҳо ва ашъори вай ба мусиқӣ даромада ва аз сӯи овозхонони мухталиф ичро шуда ва мешавад. Ў ба гунае зиндагии моро дар ашъори хеш бозтоб додааст, ки то қарнҳо баъд ҳам ҳамчунон зинда хоҳанд монд» [164].

Лоиқ дар «Шеъри қиёмат» чунин мегӯяд:

Хоки кишвар хаставу мурда,

Оби кишвар захролуд аст.

Ҳам ҳавояш, ҳам фазояш,

Бенавову бонавояш захролуд аст.

Ин чӣ рӯзе?!

Ин чӣ назми бошу буд аст... [44, с.339].

Баҳси ин ки шеъри Лоиқ тавонистааст дар зеҳни халқи тоҷик нуфуз кунад, дар гуфтаи Сафар Абдулло мубраҳан мешавад ва хуб медонад, ки гуфтааст: «Ба шахсе дидам вақте шеъре аз вай имрӯз дар матбуот чоп мешуд, фардо вирди забони мардум буд» [47, с.134].

Шоҳиди айнӣ чун Сафар Абдулло зиёд аст, ки Лоиқро бо ин сифот мешиносанд ва ҳар кадом шеъре аз вай дар ҳофиза доранд.

Шеъри фавқ дар соли 1990, ки худ авҷи даргириҳо ва бигӯ мағӯҳои лафзии пасошуравӣ дар Тоҷикистон буда, суруда шудааст. Ў чомеаро захрогин медонад. Рушду пешрафт дар зиндагиро номумкин мебинад ва чунин идома медиҳад:

Яъне фардо захрогин аст,

Яъне истиқболи дунё захрогин аст!

Ин чи расме?!

Ин чи ойин аст?!

Шоир дарду балоро нишона мегирад ва ба чомеа мегӯяд, ки бо чунин сарнавиште чигуна метавон зинда буд. Ҳама ҷо захрогин аст. Шири модар захрогин аст. Кӯдаке, ки нав по ба ин замин мегузорад, захрогин аст. Дар идома мехонем:

Дар миёни ин ҳама дарду бало,

Чун тавон кард орзуи бахти рангин.

Захрогин муҳтавои зиндагонист,

Пас чӣ чои зиндагонист?!

Шири модар захрогин аст,

Эй мардум, киёмат мерасад! [44, с.339-340].

Дере нагузашта, ки чангҳо ба охир мерасанд ва шоир низ боз дар фазои сулҳу амният ба шодию сурур мепардозад ва аз шароити мардуми худ ибрази ризоият мекунад:

Хучаста бошадо иқболи тоҷик,

Ба парвози навин шаҳболи тоҷик.

Гар истиқлолаш истиқбол дорад,

Ҳумоюн бод истиқлоли тоҷик!

Навиди роҳату шодӣ муборак,

Умеди хонабодӣ муборак.

Ало, эй тангмайдон миллати ман,

Туро даъвои озодӣ муборак!

Дилу чонам фидои чони тоҷик,

Ки пайдо шуд яке паймони тоҷик.

Ба чои пайкари Ленин, ало халқ

Пайафкан пайкари армони тоҷик! [18, с.204].

Ҷомеаи суннати Тоҷикистон, ки бештари мардум бо табиат маънус ҳастанд, онро Лоиқ Шералӣ хуб шинохта аст. Ӯ ҳамеша намодҳо ва намунаҳои шеърӣ хешро дар мавриди табиӣ ҷустуҷӯ мекунад. Дохил шудани ҷузиёти табиат дар шеърӣ Лоиқ, кумак кардан аст, ки тасвири шеърӣ Лоиқро бештар мардумӣ ва зебо бисозад. Пурвозеҳ аст, ки ранг, бӯ, латофату зебоии табиат тавонистааст тасвиреро дар шеърӣ Лоиқ мубарҳан кунад, ки хонандагон ва хоҳандагон онро мепазиранд ва бо он хӯ кардаанд.

Лоиқ Шералӣ бо ғамҳои миллат ва бо шодиҳои миллат ҳамеша ҳамроҳ будааст ва чунон сурудааст, ки ҳар як тоҷик дар дил онро парварида будааст ва чунонки аз забони Лоиқ баромадааст, дар зехни мардум ҷой гирифтааст. Яке аз мавориди ҷанги шаҳрвандии байни тоҷикон аст, ки Лоиқ ҳам аз ҷанг безор ва ҳам аз сулҳ хушнуд чунин месарояд:

Тоҷикему ба ҳам начӯшида,
Тоҷикему на хайрҳои худем.
Қаҳрамонони ҷанги миллаткуш,
Қотили халқи бегуноҳои худем.
Дар паноҳи хирад наёсудем,
Душмани миллати бепаноҳи худем [44, с.476].

Ӯ бо омадани сулҳ хушнуд мешавад ва табрикуғӯён ба майдони шеър метозад ва ашъореро дар ин маврид месарояд, ки баёнгари он лаҳзаҳои неку фархундаи миллати тоҷик аст:

Раҳми Парвардгори мо омад,
Нури ҳақ бар диёри мо омад.
Ҷанги бунёдсӯзи мо бигзашт,
Сулҳи бунёдкори мо омад.
Ахтари наҳс аз сари мо рафт,
Ахтари саъд ёри мо омад.
Ҷанги девонавори мо бигзашт
Сулҳи деринтизори мо омад [44, с.433].

Ахтари наҳс ва ахтари саъд, ки мурод аз ситораи саъд ва наҳс астро ба бадбахтиҳои ҷангу хушиҳои сулҳ пайванд задааст. Ӯ аз ҷанги девонавор ва бунёдсӯз мегӯяд ва дар охир он чиро шоир интизор мекашида аст, ба даст оварда, аз омадани сулҳ хушнуд аст.

Сабки шеъри Лоикро метавонем дар як ҷумлаи кӯтоҳ сабки хуросонӣ биномем, аммо бо як тафовут, ки Лоиқ Шералӣ тавонистааст ин сабкро бозёбӣ кунад ва навовариҳои зиёде дар он рушд диҳад. Ӯ сабки хуросониро ба навъе дубора зинда кардааст. «Бозгашти адабӣ», ки ҳадафаш расидани дубора ба

шеъри хуросонӣ буд, аз тарафи «Анҷумани адабии Исфаҳон» бунёд гузошта шуд, то баргашт бо каме таҳаввул ба сабки хуросонӣ дошта бошад. Албатта корашон натиҷаҳои матлуб надошт. Дуктур Сируси Шамисо дар «Нақди адабӣ»- и худ чунин мегӯяд: «Дар давраи бозгашт як чараён, махсусан, интиқод аз сабки ҳиндӣ буд, ки маъруфттарин намунаи он интиқоди Озари Бекдилӣ дар «Оташкада»-и Озар аст» [138, с.102].

Лоиқ Шералӣ ба танҳои ин раҳро паймудааст ва натиҷаи кораш наздик ба сӣ дафтари шеърӣ бо ҳамон сабки хуросонӣ ва навоариҳои зиёде, ки ба он изофа кардааст, мебошад. Барои беҳтар боз кардани ин мавзӯ беҳтар медонем, ки кӯтоҳпарастӣ дошта бошем, ки сабки хуросонӣ чист ва чӣ хусусияте дорад?

Сабки хуросонӣ чунонки аз номаш маълум аст, аввалин сабки шеъриест, ки аз Хуросони қадим сар баровардааст. Тавре ки дар ашъори ин сабк дида мешавад, ин ашъор бо каломе сода ва дар басо маврид бештар ба як назми одӣ монанд аст. Дуктур Сируси Шамисо дар «Сабкшиносии шеър» чунин менигорад: «Ба лиҳози фикрӣ ашъори ин давра аз навъи адабии таълимӣ ҳастанд, ки бо лаҳне ҳамосӣ дар боби меҳтарӣ ва ҳӯии озодагӣ доштан панду андарз медиҳад. Ба лиҳози адабӣ бештари ин ашъор, шеърҳои мустақим ва ҳирфай ҳастанд, ки намоиш намедиҳанд ва муҷассам намекунанд. Дар ин давра ҳанӯз улуми балоғӣ (маонӣ, баён, бадеъ) шакл нагирифта буданд» [139, с.23].

Лоиқ Шералӣ тавонистааст, улуми балоғиро дар шеъри сабки хуросонӣ изофа кунад. Ӯ дар сурудани шеър чӯзӣ шоирони муқассири адабиёти форсии дариин тоҷикӣ мебошад. Маҷмуаҳои шеърии ӯ ҳар қадом дар замони ҳаёташ батадриҷ ифтихори ҷопро ба даст овардааст. Аз ин дафтари шеърӣ метавон чунин бардошт кард, ки шеъри Лоиқ Шералӣ тавонистааст, ки салобати шеъри классикии форсии дарӣ ва навоариҳои шеъри муосири нави форсии дариро дар худ ҷой диҳад ва ин пайванди қавӣ хувияти таърихии шеъри Лоиқро ҳифз мекунад. Лоиқ бо шеъри суннатӣ ва классикии форсии дарӣ оғоз ба сароиш кардааст ва дар асл метавон ӯро шоире суннатгаро донист. Аммо мавриди зиёде дар шеъри Лоиқ вучуд дорад, ки чӯзӣ ашъори навоариҳои муосири адаби форсии дарианд. Аз ӯ мехонем:

Чашмаҳоят чашмаи шеърӯ суруд,
Қуллаҳоят садри пайғому дуруд,
Ҳоки покати соҳати буду набуд,
Тоҷикистон, кишвари ман,
Модари ман,
Модари ҷонпарвари ман.
Бишнавам аз ҳар даре шеъри дарӣ,
Аз ҷаҳонороиву одамгарӣ,
Аз тамоми қуллаҳо болотарӣ,
Тоҷикистон, кишвари ман,
Модари ман,
Модари ҷонпарвари ман... [44, с.385].

Дар пайванди шеър бо ормонҳои омми ҷомеа, ҳаллоқиятҳои Лоиқ дар ҷанбаҳои классикӣ ва ҳам дар шеъри нави муосир ба вазоҳат қобили ламс аст. Дарунмояҳои шеъри Лоиқ бо маонӣ ва саноатҳои шеърии нав бо баёни классикӣ ва хуросонӣ ба майдон омадааст ва ҳам аз навардозии шеъри муосири форсии дарӣ дар қарни бистум суҳанҳо дорад. Ҷаҳорпорасарой, ки гӯё марҳилаи нахустини шеъри муосир ва ҳам гоме ба сӯи шикасти биноҳои баланди ғазал аст, дар шеъри Лоиқ ба вуфур дида мешавад. Баланду кӯтоҳ қардани мисраъҳои шеъраш низ худ гувоҳ бар он аст, ки хоҳони берун шудан аз шеъри классикӣ ва шикасти афоил будааст. Гарчи ӯ худ гуфта ва муътақид аст, ки шеъри классикӣ даст аз домони хиттаи фарҳангии Тоҷикистон барнахоҳад дошт, чун мардуми ин хитта ҳанӯз аз лаззати шеъри классикӣ баҳраманд ва саҳт муътақид бад-он ҳастанд. Бо вучуди ин, бештари ашъори Лоиқ дар сабки хуросонӣ аст, аммо дар баъзе аз ашъораш метавон гоҳе ба сабкҳои дигар ҳам тадохил намуд ва Лоиқ дар баъзе аз сабкҳои дигар низ шеъри худро ба намоиш гузоштааст. Забон ва каломи Лоиқ оммафаҳмӣ дар забони мавзӯот, насоеҳу роҳҷӯйӣҳо барои беҳбудӣ ваъзи ҷомеа, худ баёнгари сабки хуросонист, гарчи шеъри нави муосир низ аз сабки хуросонӣ бебаҳра набудааст. Барои мустанад сохтани калом чанд байте аз шеъри классикии Лоиқ Шералӣ меоварем:

Булфузуле чӯби нишонам хонд,
Шуд намудортар нишонаи ман.
Аблахе гар даричаам бишкаст,
Тозатар шуд ҳавои хонаи ман [44, с.144].

Шеърҳои кӯтоҳу баланд, ки ба чашм мерасанд, нависандааш онро ба майдони шеъри нав арза кардааст, аммо ин ашъор дар баҳсе, ки шеъри наву таърифӣ, ки аз шеъри нав вучуд дорад, гунҷонида намешавад. Муҳаммад Ҳуқуқӣ низ бар ин асл таъкид намудааст ва дар китоби «Шеъри нав аз оғоз то имрӯз» чунин нигоштааст: «Шеърҳои дар қолаби ғазал аз шеърҳои бисёре, ки алаzzoҳир кӯтоҳу баланданд ва таҳти унвони шеъри нав ироа шудаанд, наватар ва ба таърифи шеър наздиктар аст» [130, с.148].

Сабки каломи Лоиқ чунон аст, ки дар истифода аз низоми вожагони адаби форсии дари тоҷикӣ чандон ризоате надорад. Сарву наҳви каломро ба танқид мегирад ва хоҳони беҳтарии он мешавад. Ва чунин овардааст:

Кай шавад рӯзгор беҳ моро?
Рӯзгоро, забун манех моро!
Сарфмон сифр, наҳвамон маҳв аст.
Эй Худо, Деххудо бидех моро? [44, с.604].

Яке дигар аз маҳоратҳои шеърӣ, ки шоир мекӯшад, то бад-он каломи хешро дар зеҳни шунавандааш ҷойгузин кунад, хунари тасвиросозӣ аст. Тасвири шеър дар маҷмӯъ абёту гоҳе ҳам аз шоҳбайтҳои ғазал дар зеҳни шунаванда боқӣ мемонад. Чунонки аз исмаш пайдост, ороиши вожагонии шеър, ҳамеша дар зеҳни хонанда ба шакли тасвири боқӣ мемонад. Тасвири шеър то ҳадде рангу бӯйи хешро аз шароити таърихӣ ва иқтисодии ҷомеа мегирад ва бо чашмандози густурдатар боз мекунад. Шоир аз ҳамон сохту сурати бофти вожагон тасвире месозад, то шеърро устувортар гардонад. Агар шоир бихоҳад, хонанда дарёфте равшантар аз зебоии классикӣ дошта бошад, бояд шеърро бештар баҳра аз орояхое дошта бошад.

Латиф Нозимӣ низ ҳамвора кӯшидааст, то навоарӣ дар тасвиру баёни шеър дошта бошад. Майл ба мазмуни нав ва тасвире тоза дар шеъри Латиф

Нозимӣ зиёд дида мешавад. Ё нишон медиҳад, ки таваҷҷуҳ ба зарофатҳое, ки дар сиёқи сухангӯӣ вучуд дорад ва нозукандешие, ки дар хаёл вучуд дорад, чӣ гуна сабаби боло бурдани сатҳи суханаш мешавад.

Шеърӣ Латиф Нозимӣ анбошта аз тасвирҳоест, ки якваҷҳӣ нестанд. Дар пасманзари онҳо маоние нухуфтааст, ки дар се чанба метавон ба он дастрасӣ пайдо кард.

Ба сегонии ин чанд мисраъ бингаред, ки дар зоҳир аз хатари табаре бар дарахт хабар медиҳад ва металабад, то чангали сабзтарро аз ин мочаро огоҳ созанд, аммо ваҷҳи дигар аз намудори хабарест, аз ситаме, ки бар чомеа мусаллат мегардад ва дар пайи вайронии куллияти чомеа ё ҳамон чангали анбӯҳ аст, ки тасвирест, фишурда, кӯтоҳ, бе ҳеч гуна ҳашве:

Бар лабони ташнатабар,

Вожаи раҳоии дарахтро навиштаанд,

Чангали ситабри сарбаландро хабар кунед [36, с.104].

Дар байтҳои боло низ тасвири ду ваҷҳе вучуд дорад, ки дар он сӯйи тасвир мафҳуми дигаре нухуфтааст ва ба ёрии орояҳои адабӣ қобили хониш аст. Табар истиорае барои куштани буридан аст, дарахт намоди одамест ва чангал намоди чомеаву анбӯҳи мардум. Пас, ваҷҳи дувум бо муносибатҳои иҷтимоӣ пайванд меҳурдад ва ин аз шигардҳои кори ӯст.

Гуфтугӯ, ки аз шигардҳои достоннависӣ аст, мавриди писанди Латиф Нозимӣ аст. Ҳатто дар шеърҳои кӯтоҳ. Дар пораи зер бо корбурди «таҷоҳули ориф», ки аз орояҳои бадеӣ аст, тасвире ошиқона месозад:

...Гуфтӣ дигар бубанду надонистам,

Оё дубора панчара бандам?

Ё дукмаҳои пероҳанатро?

Ё дар шеърӣ кӯтоҳи зер, тасвири шабе бо маъшуқро мекашад ва аз аломати сенукта «...» ба некӯӣ баҳраи басазо мегирад. Мафҳуми сенукта, ки худ идомаи каломро ба хонанда воғузур мекунад, то бад-он андеша кунад ва бар ҳамон минвол тафаккуроташ ҷойгузини сенукта шавад. Дар ин шеърӣ кӯтоҳ мафҳум

ба навъест, ки шоир намехоҳад, ин мавзӯро худ баён кунад ва ба уҳдаи хонандааш мегузорад:

Шаб буду садои най, се нуқта,
Як шиша ду қоми май, се нуқта.
Афтода ба гӯшаи утоқам,
Перохани хуби вай... [37, с.34].

Ӯ бештарин тасвирҳоро бо таркибҳои тоза ва бикраш сомон медихад. «Тасвирҳои парадоксӣ» низ аз шигардҳои офаринишии ӯст, тасвирҳои ӯ ду мафҳуми мутазоду ноҳамгунро бо ҳам меомезанд:

Хонаам чангали бе панчара аст,
Наъраи сокити бе ҳанчара аст,
Наърае сокит. [37, с.67].,
ки тасвирест парадоксӣ.

Дар рубоии зер низ фаҳмидани ҳарфи ногуфтаву хондани номае нонавишта, тасвире парадокси зебоишиносона аст:

Ҳарчанд ҳанӯз тифли абҷадхонем,
Мо наҳви забони ишқро медонем.
Ҳар ҳарфи нагуфтаи туро мефаҳмем,
Ҳар номаи нонавиштаро мехонем [39, с.44].

Яке дигар аз дубайтиҳои Нозимиро, ки дар овони ҷавонӣ сурудааст, бо ҳам мехонем:

Агар рафтӣ шабе аз рӯи ёрӣ,
Хабар аз хонаи моҳам биёрӣ.
Бубин, бар синаи он бед барҷост,
Ду қалбу тире хатти ёдгорӣ [39, с.5].

Тасвири нави ин дубайтӣ бар мисраъҳои охири ин шеър такя задааст ва зеҳни хонандаро ба сӯи ёдгорнависиҳо бар дарахтони маҳал, кӯчаву хона меандозад, ки дар ҷомеа урфи басадо будааст. Аксар ҷавонон рӯи дарахтҳо қалби ёдгорӣ мекашиданд ва тире ба расми ишқ бар он изофа мекарданд.

Тасвири ин дубайтии дуруст он чизест, ки дар чанд сатри пеш гуфта омад, ки шоир зехни шеъри худро аз маонии иҷтимоӣ пур мекунад.

Дар ин ду байт, ки аз доштаҳои иҷтимоӣ ранг гирифтааст ва Нозимӣ онро дар тасвири зебо ҷой кардааст:

Ту гуфтӣ, ки рӯзит Яздон диҳад,
«Ҳар он кас дандон диҳад, нон диҳад».

Маро буд дандон, вале нон набуд,
Чу нон ёфтам, ҳеч дандон набуд [30, с.6].

Ҳамзамон, бо Нозимӣ касони дигаре буданд, ки талош барои овардани калимоти пурчанҷол дар шеър ва мавзуоти нисбатан вазнинро дар тасвири шеъри хеш бозсозӣ кунанд. Ин талош дар ҳақиқат барои пур кардани нопухтагии сухан ва тафаккури саҳл ва он ҳам аз навъи номумкини он будааст. Намунаи ин кор тавонистааст иртиботи носаҳеҳ байни ҷомеаву адаби шеърро бузургтар созад. Шеъри Нозимӣ бештар аз тасвирҳои иҷтимоии замонаш бархурдор аст ва бо баёни саҳли мумтанеъ зиннат шудааст.

Тасвир дар як асари адабӣ аз назарҳои зиёде метавонад баррасӣ шавад ва рӯйи ҳамин асл дар макотиби мухталифи адабӣ аз тасвир таърифҳои мутааддиде дода шудааст. Нигариши вижа бо заминаҳои отифӣ дар пайванд бо иҷтимоӣ барои халқи тасвир метавонад пурсамар воқеъ шавад. Ин тасвирсозӣ бояд ноогоҳона дар шеър бозтоб ёбад, яъне ин ки шоир аз қабл ба он кӯшиш накарда бошад. Ва агар матни ниёзманди он маворид набошад, тасвир наметавонад бозтоби басазо дошта бошад.

Дидгоҳҳои гуногун аз «тасвир» дар макотиби адабии ҷаҳон ва таърифҳои гуногун мавҷуданд, аз ҷумла:

1. Формалистҳо – тасвирро ҷавҳари асосии шеърро омили аслии таъсири сухан медонистанд [128, с.45].
2. Сурриелистҳо – ҳунарро натиҷаи хаёл ва тахайюл медонанд [103, с.7].
3. Романтикҳо – унсури бунёдини шеърро тахайюл медонанд, зеро бидуни тахайюл чизе ба номи шеър вучуд надорад [128, с.116].

4. Намодгароҳо – муътақиданд, танҳо хаёли хунарманд қодир аст интизоъҳои бузургу мафохими воло ва он ҷаҳониро дар умури ночизи рӯзмарра биёбад [128, с.161].

5. Ноқидони аврупоӣ, ки вориси тарзи тафаккури Арастуӣ ҳастанд ва бештар ба ҷавҳари шеър назар доранд, аз дер боз ба аҳамияти унсури хаёл дар соҳтмони шеър назар доштаанд. Арасту худ дар таърифе, дар ҳақиқат бунёди таърифи худро бар «хаёл» устувор мекунад. Де Луис, имоҷ ё хаёлро унсури собитӣ шеър медонад [103, с.8] ва ғайра.

Тасвирҳои шеъри Нозимӣ дар дафтари шеъри «Соҷ ва мурдоб» бар ҳилофи дафтари шеъри «Аз боғ то ғазал» ё «Ойнаҳо дурӯғ намеғӯянд» аст. Дар «Соҷ ва мурдоб» аз тасвири шеърҳояш бӯйи ишқи иҷтимоӣ, бӯйи ишқи дару девори ҷомеа ва бӯйи ишқи маҷозӣ меояд, ки «Аз боғ то ғазал» ё «Ойнаҳо дурӯғ намеғӯянд» қомилан мутафовит аст. Аз он ду бӯйи ҷангу ситеза меояд. Агар шароити иҷтимоии шоирро баррасӣ кунем, ӯ таҳти таъсири авзои сиёсӣ ва тағйири авзои иҷтимоӣ қарор гирифтааст, ки тасвири шеърҳояш дар дафтарҳои «Аз боғ то ғазал» ва «Ойнаҳо дурӯғ намеғӯянд» бештар аз ҷангу фишоровариҳо меғӯяд.

Латиф Нозимӣ худ таъсиргузори шароити иҷтимоӣ бар шеърро ба расмият мешиносад ва муътақид аст, ки таъсири шеър вобастагии усулӣ дар раванди иҷтимоӣ ва сиёсии замони худ дорад. Аз ӯ дар мақолаи «Андеша ва хунар» меҳонем: «Шеъри мудерн дар ҷабҳаи зиндагӣ қарор мегирад ва дар бозтоби зиндагӣ ва намоиш ғамҳо ва шодиҳои инсонӣ муосирро рисолати ҳеш месозад. Бо он ҳам қуллияти шеъри мудерн аз назари дарунмоя дупора мешавад. Шакқае аз он адабиёти мангарост бо муяҳои яъсолуд ва шакқаи дигар, шеъри андешагарост ва ҷомеагарост.

Тасвиргари табиату баён ва аҳволи нафсонӣ бо забони тағаззулӣ ва ғиноӣ, тасвири лаҳзаҳои шайдоӣ ва шодхорагӣ, вижаи шеъри дастаи нахустин аст ва бозтоби ноҳинҷориҳои иҷтимоӣ ва автифи ҷамъӣ, дил бастан ба қаҳрамонони хаёли ва раҳёфт ба ормони шеъри мавъуд, дилбастагии дастаи дувум» [117, с.37- 44].

Чанг дар Афғонистон бо сарнавишти бесуботи шоир, тасвири шеъри шоирро ба худ мекашонад ва каломи шоир аз навъе ба навъе дигар ва аз тасвири дигаре бархурдор месозад, ки ба навъи худ ошиқона аст, аммо на ишқи маҷозӣ ва на ҳам тахайюлӣ, ошиқона, балки тахайюлу тасвираш сар аз воқеиятҳои малмуси ҷомеа бурун мекунад ва худро шаҳиди ду урдибиҳишт (ҳафтум урдибиҳишт ва ҳаштум урдибиҳишт) медонад. Ғазале аз дафтари шеъри «Ойнаҳо дурӯғ намеғӯянд» бо тасвири мутаазод аз чангҳои сисолаи Афғонистонро бо унвони «Шаҳиди ду урдибиҳишт» бо ҳам мехонем:

Асирони бе сарнавиштем мо,
Зи каф додағони биҳиштем мо.
Магар осӣсанги ин қарям,
Ки як умр гаштему гаштем мо.
Малахҳо рабуданд маҳсуламон,
Ба ҳар сарзамине, ки киштем мо.
Ба мо ин ситам аз баҳорон расид
Шаҳиди ду урдибиҳиштем мо [37, с.85-86].

Латиф Нозимӣ дар ин ғазал бештар ба сарнавишти инсонҳои андешидааст, ки дучори як навъ сардарғумӣ ва бесарнавиштию беватанӣ шудаанд. Ӯ аз олами муҳочират ва кишт қардан ба диёри бегона меғӯяд ва шояд ҳам аз зарбулмасале, ки меғӯянд: «Ба диёри бегона, ки дарахт биншонӣ, садои табар мешунавӣ» беҳабар набудааст. Тасвири дигари ин шеър ҳамон ситами ду режим аст, ки яке дар ҳафтуми савр (урдибиҳишт)-и 1385 х.ба қудрат расид ва дигар режими, ки дар ҳафтуми савр (урдибиҳишт)-и 1992 ба қудрат расид, ки гӯё ҳар дуи ин режимҳо дар фасли баҳор ба қудрат расидаанд ва мучиби шаҳодати ҳазорон тан аз фарзандони далери Афғонистон шудаанд.

Тасвири шеър дар ҳеҷ ҳолате наметавонад аз таъсири авзои умумӣ ва ҷорӣ дар иҷтимоъ ба дур бимонад. Наҳваи биниши иҷтимоӣ ва бунёдҳои созандаи рӯзгор бар андешаи шоир ва сиришти зотии шеър таъсиргузор мебошад. Аммо ин ки шоир дар раванди иҷтимоии ҷомеа чӣ гуна ҳаракатро мепазирад ва бо чӣ бинише ба майдон меояд, амри ҷудоғонае аст. Он чӣ мусаллам аст, дар таърихи

Афғонистон дар чаҳор даҳаи охир шеъри мо тасвирҳои бисёр ногувореро низ бо худ доштааст, ки шеъри Латиф Нозимӣ ҳам аз ин раванд бебаҳра набудааст. Тасвири шеъри шоирони муосир аз миёни тӯдаҳои ҷомеа меҳезад ва калому хостаҳои оми ҷомеаро мепарваронад. Пайвандҳои замони дар суvari хаёл дар шеъри муосир тавонистааст, тасвири шеъри муосирро аз шеъри классикӣ ҷудо созад, гуфтаҳои гуногунро тағйир диҳад ва тахайюлотӣ навро бо дарк аз иҷтимоӣ тасвирсозӣ кунад. Ҳунари классикӣ чун бештар дар хидмати ашроф қарор доштааст, бештарина аз суvari хаёл камтаре бархурдор аст ва он ҷӣ ҳам вучуд дорад, марбут ба ҳамон қишри ҷомеа аст, ки шоир худро мазлум медонистааст, ки бо ҳамон тафаккури суvari хаёл тасвир бисозад. Гоҳе ҳам агар шоире ба аносири табиат даст бурда бошад, хабару тасвири онро бо зиндагии ашроф пайванд задааст.

Албатта, тасвири шеъри муосир имрӯз, марбут мешавад ба бардошт аз аносири ҷомеаи имрӯзин бо суvari хаёли озод ва таҳлилҳои ҷомеашиносона, ки ҳамаи табақоти ҷомеаро дар бар гирифта бошад.

2.4. Унсурҳои мунозира дар шеъри Лоик Шералӣ ва Латиф Нозимӣ

Орояҳои мунозира ҳамон гуфтугӯ аст, ки шоир дар шеъри худ байни ду унсур ба гуфтугӯ мепардозад. Ин ороя дар адаби форсии тоҷикӣ ҳамон пурсишу посух аст, ки дар шеъру адаби порсӣ ба вуфур вучуд дорад. Абуалӣ ибни Сино дар баёни мунозира чунин нигоштааст: «Ҳадаф аз он баҳс дар бораи ду ройи мутақобили мутақаллиф аст, яъне он ки ҳар як аз ду мухотаби мутақаллиф яке аз он ду рой гардад, то барои ҳардушон фарди муҳақ ошкор шавад ва дувуми ӯро дар роҳи савоб ёрӣ кунад. Пас, ҳадафи ин ду низ чуз маҳсули илм набошад» [123, с.15-16].

Чунонки аз сухани Абуалӣ Сино бармеояд, мунозира таҳқиру мучодала нест. Дар мунозира ду тан ба гуфтугӯ мепардозанд, то кашфи ҳақиқат кунанд. Хоча Насируддини Тусӣ муътақид аст, ки: «Мунозира ва мубоҳисаро набояд бо муонада ва муғолата иштибоҳ кард ва яке гирифт» [125, с.448].

Мунозира барои исботи мавзӯ зарурат мегирад ва гоҳе шоир бо қасони дигаре, ки ҳузури мустақим доранд ҳарфи худро меғӯяд. Чунончи, Лоик Шералӣ дар шеъри «Араб гӯянд Синоро гурӯҳе» ҳарфҳои дилашро ба нишони арабҳо, туркҳо, ўзбекҳо ва... мерасонаду дар ниҳоят ӯ ва забонашро чунин медонад:

Араб гӯянд Синоро гурӯҳе,
Гурӯҳе форс ё тоҷик донанд.
Гурӯҳе ўзбакаш гӯянду лекин
Агар сад бор осораш бихонанд,
Нафаҳманду паи тафсири ҳар ҳарф,
Ҳама муҳтоҷи неку тарҷумонанд...
Аё даъвогарони асли Сино!
Чӣ лозим ин ҳама ғавғову даъво!
Чу доруҳои ӯ бо ҳар забоне
Табобат мекунад дарди шуморо.
Ба ҳар ҳолат ба ҳар давру замоне,

Кифоят мекунад дарди шуморо... [45, с.65].

Лоик Шералӣ дар мунозираи боло ба дифоъ аз хувияти форсизабонон бархоста ва хитоб ба араб мегӯяд: Шумо, ки Синоро араб медонед, чаро пас ба забоне, ки Сино гуфтугӯ доштааст, ошно нестед. Доруҳои Сино шуморо дармон мекунад ва ин асл бароятон кофист.

Шоирони адаби порсӣ пеш аз омадани ислом ба сарзамини Эрони қадим низ мунозираҳое доштанд, ки аз он ҷумла метавон ба мунозираи «Дарахти Асурик» ба забони паҳлавии ашконӣ байни буз ва дарахт истинод кард. Ин маҳорати шеърӣ яке аз равишҳои фунуни шеър аст, ки шоирон тавонистаанд, бо пухтагӣ дар ин фан низ баёни матлаб кунанд. Ҳусайни Размҷӯ муътақид аст, ки аввалин мунозирасарои адаби форсии дари тоҷикӣ Асадии Тусӣ будааст: «Мубтакири фанни мунозира дар шеъри форсии дарӣ Асадии Тусии сарояндаи «Гаршоспнома» ва «Луғати фурс» аст» [121, с.133].

Латифи Нозимӣ ҳам мунозираҳое бо дарахту дигар ашӯи табиат дорад ва ҳамчунин танзгунаҳое, ки метавон бад-он мунозира гуфт. Аз ӯ мехонем:

Як бўса шабе талаб намудам аз вай,

Гуфто ки диҳам бўса туро? – Гуфтам: Кай?

Хандиду рамиду шона боло андохт,

В-он гоҳ ба таъна гуфт: – Вақти гули най [36, с.523].

«Вақти гули най» мақолест, ки дар забони гуфторӣ зиёд аз он истифода мегардад ва дар забони шеър камтар ҷое ба ҷашм меҳурад. Аммо ин мақолро ҳамеша ба корҳое, ки шуданӣ нест, истифода бурдаанд, бад-он маъно, ки гуфтаанд, най, ки гиёҳест бо қади баланд ва баргҳои фаровон, аммо ҳеч вақт гул намекунад ва ин мақол ҳам мефаҳмонад, ки ин кор шуданӣ нест.

Шабе пурсидамаш бо беқарорӣ,

Ки ғайр аз ман касеро дӯст дорӣ?

Ду ҷашмаш аз хичолат бар ҳам афтод,

Миёни гиряи худ гуфт оре [34, с.21].

Фазои ин гуфтугӯ баҳспазир аст. Ин гуфтугӯро бояд дарк кард, чун ҳолати хилвате, ки дар он ин баҳс иттифоқ афтодааст, худ навъе ҳайратангез шудааст.

Хонандаи ин дубайтӣ низ ба ҳайрат водошта мешавад ва зехни инсон дар ин баҳс сокин мемонад.

Пурсишхое, ки Лоиқ Шералӣ аз забони дигарон ба риштаи шеър кашидааст, зебоие аз он ба даст омадааст, ки дар басо маврид баҳсро фалсафӣ чилва медиҳад ва Лоиқ бо каломе ҷиддӣ ва мантиқӣ бад-он посух мегӯяд:

Гаҳ гоҳ, содагони кӯдакдил,

Аз ман асрори шеър мепурсанд.

Аз табу тоби ранҷҳои ман,

Дар сари кор шеър мепурсанд [20, с.242].

Шеър чисту чӣ гуна иттифоқ меафтадро ҳама мехоҳанд бидонанд, аммо барои шеър таърифе ба даст овардан қорест номумкин. Ин ки шеър аз кучо меояд ва чӣ гуна иттифоқ меафтадро намешавад ба кумаки вожагон ба дурустӣ шарҳ кард. Шеърро бояд ҳис кард. Лоиқ Шералӣ шеърро ҳис карда буд ва барояш шарҳи он номумкин менамуд ва аз ин рӯ, пурсишгаронро кӯдакдил гуфтааст.

Шеър чист? – Эй басо суол кунанд,

Гӯиё ман паёмбари шеърам.

Ҳол он ки дар ошӯни адаб,

Як гадои паси дари шеърам [20, с.242].

Дар ин чанд мисраи дигар ӯ худро толиби шеър медонад ва дасти худро аз чӣ будани шеър дур медонад ва ба киноя мегӯяд: «Гӯиё ман паёмбари шеърам».

Шоирон барои халқи мавзӯ ва зебоии бештар додан ба шеър, мухотаби маҷхул пайдо мекунанд ва мунозираи хешро бо мухотаби хеш меоғозанд. Пурсишу посухҳои хешро бар ҳасби мавзӯ поину боло мебаранд, то мантиқи ҳарфро барои хонандаи шеъри хеш мубарҳан созанд.

Моему ҳузури дили садпораи ишқ,

Дар дашти чунун раҳраву овораи ишқ.

Кай гуфт, ки мо шоири маддоҳ наем,

Гуфтем мадеҳ, лек дар бораи ишқ [39, с.5].

Дар ин мунозира Нозимӣ хостааст, то мадҳро ба навъе васф кунад. Ў аз мадҳи ишқ сухан мегӯяд ва навъе маддоҳии худро таври дигаре муррифӣ мекунад. Ў мехоҳад бо ин рубоӣ бирасонад, ки ҳеҷ амале гуноҳ нест, аммо омил аст, ки амалро хуб анҷом медиҳад ё бад. Ў ишқро сазовори мадҳ медонад ва худро маддоҳи ишқ муаррифӣ мекунад.

Лоиқ дар дубайтии зер худро сода, ошиқбода ва шоири дилдода муаррифӣ мекунад:

Яке гӯяд, ки беҳад содаам ман,

Яке гӯяд, ки ошиқбодаам ман.

Намедонанд, аммо бадгумонон,

Ки шоирпешаву дилдодаам ман [45, с.554].

Дилдодагӣ ва шоирпешагии хешро пинҳон медонад, ки гӯё касе аз он огоҳ нест. Яке ўро сода медонад ва дигаре ўро масту шаробхора. Гоҳ занноро дар ин рубоӣ бад медонаду чунон менамояд, ки ҳар касе барои худаш занне дорад ва дигарон баррасии ғалат мекунанд.

Вазири ғалларо гуфтаам бидеҳ орд,

Бигуфто, сабр кун, анбор холист.

Ту олиҳимматӣ аз домани кӯҳ,

Ба ман як тон ҳавои тоза бифрифт [45, с.606].

Гуфтугӯ бо вазири ғалла фикр мекунам, зиёд ба таҳлил шудан эҳтиёче надорад. Ў худ он чӣ гуфтааст дар зехнҳо тадой мешавад.

2.5. Афкори адабии Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимӣ

А). Афкори адабии Лоиқ Шералӣ

Бе ҳеҷ гумоне, ҳолат ва андешаи як шеър, ки илҳом мешавад, ҳамроҳ бо навъе ҳунар аст. Ин ҳунар дар зоти худ ба мафҳумсозӣ даст мебарад, ки дар фанни шеър яке аз муҳимтарин усул ва дарунмояҳои шеърӣ аст. Ҳунар дар зоти худ амалест зебоишиносона ва шевае барои боздихии тачоруб ва тахайюлу афкори дар масоқи як тоблу ва он ҳам аз навъи шеър. Сафорой аз навъи кухна ва нав дар замони муосир баҳсе мушаххас аст, ки дар он метавон аз афкори нави Лоиқ Шералӣ баҳс кард ва афкори ӯро дар ин маҷол ба таҳлил гирифт. Афкори ҳунармандонаи Лоиқ Шералӣ дар ашъораш ба вуфур омадааст, то роҳгушои мавориди мубрами иҷтимоии хеш бошад ва шоириро майдон ва ҷавлонгоҳи ҳунари баланд меҳисобад:

Парвози баланд шоҳпар меҳоҳад,

Ҷавлонгоҳи шоирӣ ҳунар меҳоҳад.

Лайлии сухан на ёфаву лофу газоф,

Маҷнундиливу шӯру шарар меҳоҳад [45, с.518].

Лоиқ Шералӣ дар ин рубой ба ҳунари шоирӣ таъкид дорад ва шоириро лофу газоф гуфтан намедонад. Ӯ мегӯяд, ки шоирӣ шоҳи пурпарвоз меҳоҳад, ки бар баландои адаби порсӣ афкори хешро ба парвоз оварда, маҷнунвор шӯру шарару ҳалҳала диҳад.

Дар ин самт Маҳёр Алавии Муқаддам дар назарияҳои нақди адабӣ вазифаи ҳунару адабиётро чунин таъриф мекунад: «Вазифаи ҳунару адабиёт дигаргун сохтани зеҳнияти мо ва печида кардани ин зеҳнияту инҳитот бахшидан ба он аст. Вазифаи ҳунару адабиёт ин аст, ки ҳубу бад ва шеваҳои андешиданро ба мо нишон диҳад» [112, с.107].

Афкор ва андешаҳои Лоиқ Шералӣ басо маворид тавонистааст, роҳгушо бошад ва вазифаи худро анҷом диҳад. Шеъри Лоиқ бисёр ҳадафманд ва ҷомеашиносона аст. Ӯ меҳоҳад чизеро бар шеъру адаби порсии дарӣ бияфзояд ва афкори хешро дар каломе ҳарчанд сода, аммо мубтакирона тақдими ҷомеа

кунад, то кувваи тафаккури чомеаро ба ҳаракат оварад. Жул Пол Сортр дар китоби «Адабиёт чист?» чунин муътақид аст: «Ғараз аз адабиёт талошу мубориза аст барои найл ба огоҳӣ ва аз ин ру, нависанда дар муқобили амале, ки анҷом медиҳад, масъул аст» [124, с.63].

Талошҳои пешгири Лоиқ Шералӣ дар ростои ҳунар ва адабиётро метавонем бузургтарин кори адабии қарни бисту яки Тоҷикистон бинем. Чунонки наздик ба сӣ дафтаре аз ӯ чоп шудааст, ба ҳамон афкори ӯ дар абёташ чилва дорад. Аз ӯ мехонем:

Саводи шоирӣ мактаб надорад,
Қалам парвои рӯзу шаб надорад.
Бувад шоир фидоии замона,
Чаҳони шоирӣ мансаб надорад [45, с.537].

Дидгоҳи шоир дар ҷойи дигаре ба хубӣ мубарҳан аст ва ӯ бар нобоварони ҷомеа таъкид дорад, ки дар фикри рақам ҳастед. «Рақам» дар он ҷо ба маънои пуландӯзӣ омадааст. Ӯ масъалаҳое, ки боиси таваққуфи ӯ мешаванд, огоҳона рад мекунад ва чунон бо қаламаш ба майдон меояд ва вожаи «садқалам»-ро ба мафҳуми дувуми он ки агар маро садпора ҳам кунӣ қаламавро аз дастам нахоҳед гирифт, пардохтааст:

Худафрӯзӣ шиори шоирон аст,
Худомӯзӣ китоби оқилон аст.
Агар мо як дам аз худ розӣ бошем,
Зи мо норозӣ фардои чаҳон аст [45, с.536].

Андешаҳои Лоиқ дар маъниофаринӣ чунон аст, ки гоҳе бар ҳама чиз мешӯрад ва худу дигаронро муқассар медонад ва ҷомеаро саҳт дар тангно мебинад. Ӯ муътақид аст, ки фарҳангу ҳунари форсии дарӣ дар Тоҷикистон тавонистааст, чунон баланд шавад, ки ӯ аз ҷомеа тақозо дорад:

Хостам бошитоб раҳ пӯям,
Зиндагӣ панд дод: – Оҳиста!
Хостам кунад роҳпаймоям,
Гуфт бозам: – Шитоб пайваста!

Хостам то самоъ уруч кунам,
Гуфт: – Афтоданат гарон бошад.
Хостам дар замин бибошам, гуфт:

Ин на дархури шоирон бошад... [45, с.438].

Роҳи ноҳамвори зиндагиرو Лоиқ чунон ҳунармандона паймудааст, ки камтар касе ба ин осонӣ, ин роҳро паймудааст. Ў ҳунармандона аз шитоб дар зиндагӣ мегӯяд ва бо таноқуз рӯбарӯ мешавад чорае чуз қабули он надорад ва дубора ба панди зиндагӣ гӯш медиҳад. Аммо кунд рафтано дигар намепазирад ва боз шитоб интиҳоб мекунад. Ў бо шитоби хеш раҳ то осмонҳо мепаймояд ва ҳунармандона бар замин мондани шоирро ба гардани зиндагӣ меандозад ва худро бароат медиҳад. Лоиқ бо силиҳои рӯзгор ошно аст. Аммо бо вучуди пасту баландиҳои рӯзгор, ӯ ҳама чизро ҳунармандона ва шоирона мебинад ва чунин месарояд:

Ҳар чӣ мебинам ба олам шоирона,
Дилфиребу дилнишин аст.
Ҳар чӣ мебинам, бароям чун насиба,
Аввалин аст, охирин аст.
Бингарам бар беда мачнуни лаби чӯ,
Кокулонашро гушодаст [20, с.341].

Шоирона дунё дидану онро ҳунармандона дар ҳаёти шеър овардан кори ҳунармандона аст, ки Лоиқ Шералӣ анҷом додааст. Ў дилфиребиҳо ва дилнишиниҳои дунёро бо забони шоирона гуфтааст ва рамзу рози дунёро ҳунармандона дар «Соқиномаи имрӯзин» чунин месарояд:

Бидеҳ косагул оби ангури мо,
Ки наздик созад раҳи дури мо.
Бидеҳ соқӣ он май, ки ман мо шавем,
Ҳама дар тақопӯи фардо шавем.
Ҳама қатраҳоему дарё шавем,
Зи ҳар ҷо биёему якҷо шавем [45, с.252].

«Соқиномаи имрӯзин» навъе бознигарӣ дар анвои шеър аст, ки Лоик хунармандона дарунмоияи соқиномаашро имрӯзин сохтааст. Соқиномаҳои классикӣ бештар дар чанбаҳои ирфонии худ матраҳ шудааст. Хунар дар ин соқинома худро ба навъи дигаре чилва медиҳад, ки метавон онро коре нав донист.

«Душмани дӯстнамо» намунаи дигари хунар аст, ки зарбулмасал шудааст ва дар байни ому хоси ҷомеа навъе кинояи хунари аст, ки дурангиро бозтоб медиҳад:

Чархи гарданда, ки гирди сармо мегардад,

Душмани мост, вале дӯстнамо мегардад [26, с.118].

Лоик аз коркардҳои хунариаш огоҳ аст ва гоҳе худ бар он сар мешавад то коркардҳои тазаккур диҳад:

Ман ба ҳар ҷое, ки рафтам,

Раҳ ба раҳ хондам тарона.

Мондам аз худ як ҳақиқат,

Мондам аз худ як фасона [45, с.371].

Б). Афкори адабии Латиф Нозимӣ

Офаринандагӣ дар адабиёт чуз усули асосии он ба шумор меравад. Шоиру нависанда барои эҷоди мавориде бад-он рӯй меоварад ва ҳамвора талош бар он дорад, то бар эҷодиёти хеш бияфзояд. Ҳамчунон офаридаҳои хунари бояд дили хонандаи хешро ба худ бикашад ва шигардҳои истифода шудаи он кор аз навъе бошад, ки мубтакирона эҷодиёт бо худ ба ҳамроҳ дошта бошад. Ин ривоят дар ашъори ҳар ду шоир (Лоик Шералӣ ва Латиф Нозимӣ) мубтакирона вучуд дорад ва эҷодиёташон дар мавзуоти мухталиф тавонистааст, ҷойгоҳи хуберо барои худ ба ҷомеа ироа диҳад. Ба шеъре аз «Соя ва мурдоб»- и Латиф Нозимӣ мепардозем:

Шаб ту гуфтӣ мабӯс чашмавро,

К-ин шугуни бади ҷудоихост.

Дидаам рӯз чашм бӯсидан,

Рӯз поёни ошноихост.

Субҳ бо дигаре туро дидам,
Гуфтам охир буридаӣ аз мо?
Шона боло задиву хандидӣ,
Ки нагуфтам мабӯс чашми маро! [34, с.44].

Пурсишу посух дар ин шеър аз баёни андешаи вай сатҳи эҷоде истифода шудааст, ки навъи нигариши шоир ба дидгоҳи маъшуқ ва посухи тарфандгунаи маъшуқ ва тарфандбозиҳои маъшуқа дар бозкарди гуфтори ошиқона навъе дигар аз шигардҳои гуфтории шеърӣ аст, ки тавониста тарфанди маъшукро бигушояд ва бемехриву хардамхаёлии маъшукро бозгӯ кунад. Дар ҳар офариниши ҳунари талош бар ин мешавад, ки хонанда аз он кор розӣ ва чаракае бар равони он дошта бошад. Дар ин баҳс хонанда аст, ки бар сикҳати он андеша мегузорад ва баёни он шеърро бар дигарон тарҷеҳ медиҳад ва мавриди писандаш қарор мегирад. Аз Мир Ҷалолиддини Каззоӣ дар ин бора чунин мехонем: «Шевае, ки суханвар дар бозгуфти андешаи хеш бармегузорад ва ба кор мегирад, нағзтар, зеботар, коротар бошад, он шева арзиши зебошинохтии фузунтаре хоҳад дошт. Пешинаи офариниши ҳунари дар қаламрави сухан, дар гарави шеваи баён аст. Ҳар тарфанде, ки суханвар дар боз намудани андешааш ба шеваи ҳунари ба кор мезанад, ба доме мемонад, ки дар роҳи хонанда ё шунавандаи хеш мегустарад. Ҳар чӣ дом ниҳонтару коротар бошад, тарфанди ҳунари нағзтару парвардатар хоҳад буд. Дар он ҳангом доми тарфанди он чунон ниҳону нағз аст, ки ҳунари дӯст бар комаи хеш нохоставу ноогоҳ дар он меафтад» [105, с.44].

Дар дафтарҳои шеъри Латиф Нозимӣ ғазалҳои ҳунарии ошиқона, иҷтимоӣ, сиёсии бисёре дида мешавад. Афкори адабии иҷтимоии ӯ дар ғазалҳояш бозтоб пайдо кардааст ва ҳар кадоми онро метавон коре мунҳасир ба фард донист. Ғазале аз дафтари шеъри «Соя ва мурдоб»-и Латиф Нозимӣ мехонем:

Шукуфта меравам аз кӯчабоғҳои танат,
Парам чу боди баҳорон зи атри настанат.

Дарахти пургули тӯбо манам, ки рӯидам,
Чӣ ошиқона ба боғи биҳишти пираҳанат.
Зи атри шоди алаф омадам зи гандумзор,
Зи шаҳри шабзадаи гесувони ёсуманат.
Маро ҳазор хати орифона дар ёд аст,
Зи оя-ояи сабзи катибаи баданат.
Чу субҳи оинаҳои булуғи андомат,
Нишастаам ба ҳавои дубора омаданат [34, с.6].

Дар мақтаи шеър омадааст: «Нишастаам ба ҳавои дубора омаданат», ки метавонистааст бигӯяд: «Нишастаам ба умеди дубора омаданат». Аммо ин баён баёни нағз нест. Баръакси вожаи «ба ҳавои» вожаи умед камтар тахайюл дар худ мепарвард ва рӯйи ҳамин асл тавонистааст ин вожа баёни ин байтро тахайюлитар бисозад. Ба ин гуна булуғгифторӣ баёни ҳунари ҳунарманд мубарҳан мешавад.

Баёни мутафовити Нозимӣ аз зиндагӣ, дар радаҳои мутафовити иҷтимоӣ ва хоҳони адолат шудани ӯ дар баробари беадолатиҳои ҷомеа, навъи дигаре аз андешаҳои ӯро баёнгар шудааст.

Шеъри кӯтоҳи Нозимӣ зери унвони «Дурӯғ» боварҳои иҷтимоиро зери савол мебарад ва беадолатии ҷомеаро бо истифҳоме аз як бому ду ҳаво ба ҷолиш мекашад. Ӯ мақоли «Ба ҳар кучо, ки равӣ осмон ҳамин ранг аст...»-ро бо баёни олий дар шеъраш чунин меоварад:

Кӣ гуфтааст туро,
Ба ҳар кучо, ки равӣ осмон ҳамин ранг аст.
Ки ман,
Зи боми хонаи худ то ба боми ҳамсоя,
Ду осмони дигаргуна солҳо дидам [34, с.38].

Дар ашъори нимоии Латиф Нозимӣ бармехурем, ки аз ишқ мегӯяд ва замоне андешаи сиёсии ӯро раҳо мекунад ва вожагони сиёсии хешро бо дарунмояҳое аз шеър ҷон мебахшад.

Шеъри «Барфи сурх» баёне кӯтоҳ аз як ҳодиса аст, ки дар шаҳри шоир иттифоқ афтадааст ва намодина шудани «Барфи сурх» дар ин шеър бад-он манзур аст, ки сурма кардани чашми сиёҳи шабро бад-он пайванд занад ва зулми ҳокимони шаҳро бо «Садои чакмапӯшони камарчармини сангиндил» иброз кунад. Афшондани шаранги хашм бар чони сукути хонаҳои шаҳр, аз хуршед гуфтанҳо ва нобоварона хуршедро маслуб кардану дар ниҳоят ҳама чизро тарфанд донистану бар омилини ин тарфанд озарм хостан..., ҳама дар баёни зебоии ин шеъре, ки дар асл сиёсист, ҷойгузин шудааст. Ин шеър тасвире аз рӯзгори шоир аст, ки муддаиёни сусиёлисм аз рафоҳи иҷтимоӣ ва ҷомеаи одил ва баробар дам мезаданд, аммо ба ҷойи рафоҳу осоиш хунрезӣ ва беадолатиро рақам заданд. Шоир ба ёрии намодҳои ошно бар чунин ҷомеае мешӯрад. Микоил, ки дар мусталиҳоти динӣ масъули ризқи одамист, аз дер боз бад-ин сӯ дар донишвожаи сиёсӣ онро намоди сусиёлисм мешиносанд ва хуршед низ намоди озодӣ аст. Чакмапӯшони камарчармин ишора ба сипоҳиёни бегона аст, ки сарзаминро тасхир кардаанд ва ба газофа аз хуршед, ки ҳамон озодӣ аст, сухан мезананд. Шеър дар куллияти ҳеш тасвире самбулик аз як сарзамини ишғолшуда аст.

Шеъри дигаре, ки баёнгари авотифи захмхӯрдаи шоир аст, ки бо тачориби ғурбат ҳамсадо гаштааст:

Агар дубора надидем,

Агар нишонии меоди мо қиёмат буд,

Ту бо кадомин дӯст,

Дубора қиссаи айёми рафта хоҳӣ гуфт?

Ва бо кадомин даст,

Қарортозаи як ишқи тоза хоҳӣ баст? [32, с.41].

Латиф Нозимӣ тавонистааст гавҳарҳои гаронбаҳои балоғатро бо таркибе қавӣ дар шеърҳои гузорад ва навъи корбурдии ҳар кадом аз маониро чунон барқарор дорад, ки мувофиқи таъбу завқи дигарон қарор гирад. Ашъораш хонандаро мачзуб мекунад. Ў дар рубоие майкадаро ба масҷид шабеҳ мекунад, меҳри намозро хишти сари хум медонад ва амомаи шайхро риштаи сари хум

мегӯяд, аз чумла, ҳанҷоршиканиҳоест, ки вачҳи муштарак байни шаробхора ва намозхонда эҷод мекунад. Ба ин рубой тавачҷух кунед:

«Хуршед» ба хайли сарбардорон шудааст,

«Маҳтоб» асири найзадорон шудааст.

Дирӯз «бунафша»-ро ба тухмат бастанд,

Имрӯз «баҳор» тирборон шудааст [36, с.443].

Латиф Нозимӣ аз тавонмандии ҳунари хеш истифода намуда, ки таркиботу барҷастасозии фанниро хуб ороиш дода ва бо нишонае аз булуғи номи маъшук дар дили ошиқ, барги маҷози адабии хешро ба намоиш гузоштааст. Печидани садои пойи маъшук дар ҳар суруди ошиқ, эҷозгари истиҳдоме қавӣ дар байте мустаҳкам аст. Маъшукро ошӯнаи мондагор гуфтан пойи истиораи мафҳуми умумии адабиёти порсиро дар ин ғазал боз мекунад. Тасвирҳо бо рафтани маъшук оғоз мешаванду бо омадани (дили пур аз баҳона) -и ошиқ поён меёбад. Фарозу нишебҳои ҳашвгуна ба навъе мустаҳкам дар раванди амудӣ ва уфуқии абёт печидааст ва достони шоирро ошиқонатар месозад.

Нозимӣ бо ғазалҳояш роҳи худро аз ғазалсароии суннатӣ чудо кардааст ва бо шуарои ҳамдаврони хеш чун Маҳмуди Форонӣ, Восифи Бохтарӣ ва... нахустин ғазалҳои мудерн дар Афғонистонро таҷриба кардааст. Ғазали Афғонистон аз назари дарунмояҳои сабкӣ таҳаввули густурдае ёфт ва муаллафаҳои ғазали мудерн аз сӯйи ин ҷамъи наваҷод ба ҷомеа боз шудааст. Аз диди ин шоирон абзорҳои ғазали суннатӣ кори хешро анҷом дода буд ва имрӯз бояд бо абзоре нави мудерн ба суроғи шеър рафт. Шеъри мудерн меъёрҳо ва мавозини хешро ба зудӣ дар байни шуарои Афғонистон шиносонд ва баъд аз Нозимӣ ва дигар ҳамроҳонаш нозимиҳо сар баровардаанд ва имрӯзҳо шеъри мудерну муосири нав месароянд.

Хулоса, талоши ин пажӯҳиш дар ростии шеършиносӣ ва он ҳам муруре бар муҳтавои шеъри Лоик Шералӣ ва Латиф Нозимӣ моро ба ин натиҷа расонд, ки ошноии шоирони мо бо арзишҳои фарҳангӣ ва таърихӣ тавонистааст онҳоро амиқтар ва фарохтар бо мушкилоти ҷомеа рӯбарӯ намояд. Тасвирсозии мутааддид аз пайкари ҷомеа, баёни маъниҳои баланду бикри шеърӣ ва

мавориди иҷтимоии сиёсӣ дар системи низомманди шеър ва истифода аз сувари хаёл, ки аз шеваҳои баён ва бадеи забони кӯҳани форсии дари тоҷикӣ аст, ҳар қадом баҳрае басазо бурдаанд ва саноеи баёну бадеёро низ дар шеъри хеш фаромӯш накардаанд.

Озодии баён, озодии андеша ва озодии қалам дар чанд садаи ахир дар офариниши афқору андеша дар Тоҷикистон ва Афғонистон саҳми басазое дошта ва роҳгушои андешаҳои мардумӣ шудааст. Дифоъ аз озодии баён ва андешаву қаламро Лоиқ Шералӣ чунин гуфтааст:

Маро гар сад қалам созӣ ба сад макр,
Нагирӣ ҳаргиз аз дастам қаламро.

Лоиқ Шералӣ хуб донистааст, ки қалам метавонад василаи хубе дар баробари нобарбарӣҳои ҷомеа воқеъ шавад. Ў ҳамеша бо ғурур аз ватан мегӯяд. Аз хувияти фарҳангии тоҷикии худ мегӯяд. Аз ишқи мубрами хеш ба ин сарзамин мегӯяд. Ў эҳтиҷоҷ алайҳи ононе, ки ба ин меҳан зулм раво доштаанд, дорад ва бо нангу ибрат аз он ҷамъ ёд мекунад. Ў саҳт дар пайи хувиятгалабии тоҷикиву фарҳангӣ аст, ки ҳар он чи ногуфта мондааст, аз забони шеъраш мешунавед. Шеъри Лоиқ тавониста андешаҳои Лоиқро мавзун кунад, тавонистааст дардмандӣро ва бегона монданҳои Тоҷикистонро аз фарҳанги ниёкон ба тасвир кашад.

Рӯйкарди Лоиқ Шералӣ ба қашондани ғазал аз мавриди ошиқонаю орифона ба бистари иҷтимоӣ мавзуи муҳими дигар аст, ки Лоиқ тавачҷуҳи хоси худро ба он (ғазали сиёсӣ ва иҷтимоӣ) мабзул доштааст. Гарчи ғазали муосири имрӯз низ бо ҳамин вижагиҳо по ба арсаи вучуд гузоштааст ва ин ки Лоиқ ин навоварию ҳамеша дар худ доштааст ва ё ин ки мутаассир аз кишварҳои атрофи хеш буда, баҳси ҷудоғонае аст.

Агарчи дар Тоҷикистон теъдоди шоироне, ки дар ғазалсароӣ ба мавқеиятҳои даст ёфтаанд, зиёд нестанд, аммо Лоиқ яке аз муваффақтарин ғазалсароёни Тоҷикистон аст.

Латиф Нозимӣ ҳам дар даврони хеш яке аз саромади ғазали муодерн дар Афғонистон будааст. Ў мавзуоти рӯзро бар ҳасби мавриди иҷтимоӣ ва сиёсӣ

пай гирифта, ашъораш баёнгарӣ дарди ҷомеаи ҷангзадаи Афғонистон шудааст. Дар ин баррасӣ ба ҷунин натиҷа расидаем, ки оби шеърӣ Нозимӣ роҳи ованди хешро ёфтааст. Ў ҷони тозаеро дар колбади шеърӣ муосири Афғонистон дамида ва мавзуи ашъораш равони ҷомеаро дарнавардидааст. Ў дар шеърҳои кӯтоҳаш ҷунон баҳрагирӣ аз ороҳои баёнӣ дорад, ки тавонистаст ашъори кӯтоҳе биёфаринад, ки таъсири отифии лозимро дар ҷомеа бо худ ҳамроҳ дошта бошад. Мавзуоти мутафовит дар сиришт ва сохтори шеърӣ ӯ омехта шудааст ва паёми шеърӣ худро бо тарзе нав пешкаши ҷомеаи хеш мекунад. Забони шеърӣ Латиф Нозимӣ нав аст. Сурудаҳояш бо шеърӣ нави муосир мутобиқат дорад ва дар раванди шеърӣ муосири нав парварда шудааст. Дуруст аст, ки забон тағйире намекунад, аммо навӣ истифода аз он бо дарунмояҳои хунарии муосир, шӯридагӣ, тапандагӣ ангега дар халқ коре нав ва ҳамҷониба дар пайдоии кор таъсирбахш ва муосир аст. Дар номгузориҳои давраи сабк метавонем шеърӣ ӯро шеърӣ нави муосир бишносем. Чи ошиқонаҳояш ва чи мавориди дигаре, ки бад-он пардохта, бо матолиби рӯз ва системи вожагонии сабки нав суруда шудааст. Ошиқонаҳои Нозимӣ аз тасвири мудерн бархурдоранд. Ў ҳамеша бо забоне нав ба пешвози шеър рафтааст. Ҷазалҳои Нозимӣ ҳамвора муаллафаҳои ҷадидеро бо худ ба ҳамроҳ доштааст. Латиф Нозимӣ дар ҳавзаи форсиҷабонӣ ба шоире тавоно ва мунтақиде забардаст шинохта шудааст.

Воқеан, Лоик Шералӣ ва Латиф Нозимӣ дар ҳавзаи адабиёти муосири форсии дари тоҷикӣ аз шоирони баландном ва баландмақома ҳастанд, ки дар маъниофаринӣ ва тасвиргарӣ дар шеърӣ муосир саҳми назаррас ва мавқеи вофир доранд, ки бозгӯи ин андеша шеърӣ волои эшон аст. Ин ду шоир дар ашъори худ аз анвои адабии гуногун истифода кардаанд, ки мунозира яке аз онҳост ва ҳарду нисбат ба шеърӣ худ ва сарнавишти шеър дар маҷмӯъ хеле серталаб ҳастанд. Лоик Шералӣ ва Латиф Нозимӣ дар баробари эҷоди шеърӣ барҷаста, баёни афкори адабӣ, паёмҳои баланди ахлоқӣ, роҷеъ ба мактаби шоирӣ, саводи шоирӣ ва ҷусторҳои шоирӣ андешаҳои хуб низ баён доштаанд, ки дар лобалои диссертатсия матраҳ гардидаанд.

БОБИ Ш.

НАҚШ ВА ИСТИФОДАИ САНЪАТҲОИ БАДЕӢ, МАВЗУӢҲОИ ИҚТИМОӢ ВА ТАБИАТ ДАР АШӢОРИ ЛОИҚ ШЕРАЛӢ ВА ЛАТИФ НОЗИМӢ

3.1. Ҷойгоҳи санъатҳои шеърӣ дар ашъори Лоиқ Шералӣ

Шеърӣ Лоиқ Шералӣ бо санъатҳои шеърӣ пайваста музайян аст ва ӯ талоши вофир дар ин маврид намудааст, то шеъраш бо санъатҳои адабӣ ба майдон ояд. Тавоноҳои Лоиқ Шералӣ дар ин маврид чунон аст, ки дар ҳама анвои адабии мавриди истифода қарор додаш аз санъатҳои адабии зиёд бархурдор буда ва зебоии каломашро санъатҳои шеъраш барҷаста намудааст. Дар чанд намуна аз ашъораш ба санъатҳои мепардозем ва санъатҳои шеърашро бозгушӣ мекунем.

Ташбеҳ. Ташбеҳ дар луғат ба маънои ҳамсонӣ меояд. Дар адаби форсии дарӣ чизе ё касеро ба чизе монанд қардан аст.

Аз кучо омадӣ, эй чашмаи нур?

Аз кучо омадӣ, эй маҳзани шеър?

То дилам дошт зи домони дилам,

Баъд аз ин дасти ману домани шеър [45, с.359].

Ишқи ту чун насими субҳонӣ

Дар дилам нақҳати баҳор овард.

Номи ту мисли хатти пешонӣ

Хатти қисмат зи кирдгор овард... [45, с.359].

Дар шеърӣ Лоиқ анвои ташбеҳ истифода шудааст. Ӯ мушаббеҳи худро бештар ба мавориде аз домони табиат ташбеҳ мекунад. Таркибҳои вожагоние чун: чашмаи нур, маҳзани шеър, насими субҳонӣ, хатти пешонӣ ва ғ. намоиши табиат дар ташбеҳҳои шоир навъе зебоии табииро дар каломӣ ӯ равшан мекунад. Дар шеърӣ дигаре ба номи «Дарё» ӯ худро рӯде медонад, ки бо туғени

хӯяш аз санг воҳимае надорад ва низ худро ба дарёи пурошӯб ташбеҳ мекунад.
Вожаҳое, ки ташбеҳро собит мекунанд, иборатанд аз: мисл, монанд, чун ва ғ.

Ман он рӯдам, ки андар роҳи тугён
На санги раҳ, на соҳил мешиносам.
Ман он дарёи пурошӯбу якрав,
Ки танҳо шеваи дил мешиносам...

Лашкари сафкашидаи сангин,
Урдуи бар набард омода.
Даст бар даст ҳамчу занцире,
Сарбаланду шуҷоу озода [45, с.51].

Додхоҳии шоир ӯро вомедорад, то бигӯяд, ки ман дар назди ту монанди дарду оҳ ҳастам. Аммо дар ташбеҳ худро аз манзари ишқ дар баробари сипоҳи маъшук ба кишваре монанд мекунад, ки ӯ сипоҳе барои муқобила надорад. Худро ба ях ва яхбандони тирамоҳ монанд мекунад ва нигоҳи ошиқро баҳори нашвунамое медонад ва бар он сар умедвор мемонад:

Пеши ту дарду охро монам,
Бандаи додхохро монам.
Рӯбарӯ бо нигоҳи сафшиканат
Кишвари бесипохро монам.
Гарчи пушту паноҳи ман ишқ аст,
Бандаи бепанохро монам.
Бо умеди дубора нашвунамо
Сабзаи тирмохро монам [45, с.468].

Гоҳе ҳам ташбеҳ дар истиора воқеъ шудааст. Ӯ, ки худро ба сабзаи тирамоҳ ташбеҳ кардааст, муродаш ҳамон сабзае аст, ки дар тирамоҳ яхзада аст ва ба навъе ин вожаи таркибӣ истиора низ шумурда мешавад.

Истиора. Монандгӯй яке аз равишҳои фанни баён аст, ки ба маъноӣ ба кор бурдани вожа, ибора ва ё ҷумлае ба ҷои шахсе ё чизе, ки ба он шабоҳат дошта бошад. Монандгӯй ё истиора аҳаммияти бисёр зиёде дар шеър ва адаби форсии

дари тоҷикӣ дорад. Ин монандагӯиро ибтидо бо ташбеҳ иштибоҳ мегирифанд ва аввалин бор монандагӯӣ тавассути Арасту ба унвони гунае аз ташбеҳ муаррифӣ шудааст.

Чалолиддин Ҳумоӣ дар «Фунуни балоғат ва санооти адабӣ» аз забони Ҷоҳиз дар китоби «Ал-баён ва-т-табйин» ба масъалаи истиора чунин менигорад: «Ибни Ваҳб дар китоби «Ал-бурҳон» ба баррасии китоби вай пардохт ва бархе вижагиҳои иборат ҳамчун истиораро мавриди наққодӣ ва ташреҳ қарор дод. Дар қарни даҳуми мелодӣ мусодиф бо қарни чаҳоруми ҳиҷрии қамарӣ бо тақомули илми баён ва зоҳир шудани осори арзишманде дар ин замина истиора ба унвони яке аз муҳимтарин масоили илми баён мавриди таваҷҷуҳи бештар воқеъ шуд, ки истиораро метавон сурати ниҳони илми балоғат донист» [131, с.128].

Истиора навъе аз саноати шеърӣ, ки дар каломӣ шоирон ба вуфур вучуд дорад. Вучуди саноатҳои шеърӣ дар шеъри шоирон мучиби бештар қилва қардан ва муҳтавосозӣ дар шеър мешавад, ки зеҳни алоқамандони шеърро тасхир мекунад. Далели алоқии вофири тоҷикон ба шеър ва саноатҳои шеърӣ ин сарзамин, ватани шоирони тирози аввали шеъри форсии дарӣ ва ҷойгоҳи шеъру адаби форсии дари тоҷикӣ, чунин будааст, ки бо вучуди забтти ҳафтадсола дар Тоҷикистон ҳанӯз ҳам ашъори падари шеъри форсии дарӣ бар сари забонҳои тоҷикон зарбулмасал аст. Шеъри ниёкон ба гунае ҳурмат дар зиндагии рӯзмарраи тоҷикон вучуд дорад ва шоирони муосир, аз ҷумла шеъри Лоик ҳам, дар замири огоҳи ин халқ ҷой боз қардааст.

Гӯшае аз ин санъатро дар шеъри Лоик Шералӣ баррасӣ мекунем ва ҷиғунагии онро ба таҳлил хоҳем гирифт. Саноати шеърӣ дар шеъри Лоик тавониста зеҳни хонандаҳои шеъри Лоикро ба худ ҷалб созад:

Эй ки ту ҷони манӣ, ҷони манӣ, ҷони манӣ,

Он ки мехоста будам зи ҷаҳон онӣ манӣ.

Дар миёни ҳама ин талхиву шӯрӣ ба ҷаҳон

Намаки умри манӣ, шираи армони манӣ [45, с.505].

Истиораи «чони манӣ» (мушаббех) ба ҷои номи маъшук ва такрори он зебоии каломро дучандон кардааст. Ў ягона хостаашро аз ҷаҳон ҳамон расидан ба ҷон ва ё ҷонони худаш медонад ва ўро шираи ормони зиндагӣ ва намаки умри гаронмояи (мушаббех бихи) худ муаррифӣ мекунад.

Эй асли девони ғазал, шод омадӣ, шод омадӣ,

Нақде дилу ҷон дар бағал шод омадӣ, шод омадӣ.

Аз сафҳаи барги гулат хондам ғазалҳои дилат,

Эй шоҳқоре бебадал, шод омадӣ, шод омадӣ.

Бо ман даме даврон бирон, бо ман бигӯ, бо ман бихон,

Эй армуғоне аз азал, шод омадӣ, шод омадӣ [45, с.498].

Вожагони «эй асли девони ғазал» ё «эй кони айши бехалал» ё «эй шоҳқоре бебадал» ба ҷои номи маъшук (мушаббех) омадааст, «бар қасди марге бемаҳал», «нақде дилу ҷон дар бағал» ба ҷои мушаббех бихи омадааст.

Офарин, ҳамқаламон, ҳамқадамон, ҳамқадаҳон,

Бо ҳама теғи забон, теғи қалам, ҳамсилаҳон.

Сарбаландед чу Албурз, агарчи дидед

Ҷабру бедоди ҷаҳону дами шамшери шаҳон [45, с.484].

Дар ин чанд байт мурод ҳамон нависандагону ҳамроҳони ў дар мавриди сиёсии кишвар аст, ки ҳадаф қарор дода ва забони тунду озодихоҳашонро теғвор ва сарбаланд донистааст. Офарингӯён ба ҳамқаламону ҳамқадаҳон ва ҳамқадамон дар ҷои номи ин ҷамъ навъе истиора аст, ки ҷойгузин ва ё ба ҷои асли ном ба мафҳуми дувумаш ёдоварӣ кардааст.

Киноя. Пӯшида сухан гуфтанро дар адабиёт киноя мегӯянд ва дар истилоҳ каломеро гӯянд, ки маънои зоҳирӣ ва ботинӣ дошта бошад. Чунон ки дар шеър ҳамеша маънои дувумии он мавриди назари шоирон қарор доштааст. Ҷамчунин зарбулмасалҳое, ки бар забони оммаи ҷомеа ба расми киноя боқӣ мондааст, низ кинояхоеанд, ки аз батни ашъори шоирон сар баровардааст:

Яке афсӯсу дигар ҷом хӯрда,

Ҷама хомему шири хом хӯрда.

Шири хом хӯрдан киноя аз нотарс будани инсон дар мақоми мубориза бо душман аст, ки дар афсонаҳои қадим зиёд ба қор рафтааст. Дар ҷангҳои танбатани қадим ҷангҷӯён қудрати худро ибтидо бо гуфтани ин ки «ман шири хом хӯрдам» ба ҳариф ғӯшзад мекарданд. «Шири хом хӯрдан» дар мушаббах биҳи ва «ҳама хомем» дар мушаббах ҷунон менамояд, ки бо он ки мо ҳама ханӯз ба пухтагӣ нарасидаем, иддаои шири хом хӯрдан дорем, ки шоир ин ҷо баҳси газофағӯӣ дар ҷомеаро киноя гуфта, интиқод мекунад.

Фиреби зиндагӣ бар ҷои панд аст,

Тамоми фанди ӯ бар ҷои қанд аст.

Замин паст, осмон дуру баланд аст,

Ғанимат ҳам писанду нописанд аст [45, с.543].

Пастии замин ва баландии осмон дар зиддияти маъноӣ хеш киноявор гуфта шудааст. Ғуруру худхоҳиро бар минволи бузургбинӣ ва баландии осмонро кудамо киноя қардаанд ва пастии заминро дар тақобул бо он овардаанд, ки дар шеъри Лоик низ ҷунин бардошт аз кинояомезии он ба даст меояд. ӯ писандида ва нописандидаро дар тақобул медонад ва осмону заминро бар он киноя мезанад.

Ҷое, ки ҷон ба ҷони ту буд, нимаҷон шуда,

Андар макони хеш дилам ломақон шуда.

Зуд о, ки зуд меравад умри сабуқинон

Ҷун аспӣ бодпойи сабуқ аз инон шуда [45, с.493].

Нимаҷон шудан киноя аз нима мурдан аст, ки ошиқ худро дар интизори маъшук ҷон ба лаб расида медонад. ӯ сарриштаи зиндагиро аспӣ бодпой медонад, ки лағомаш гусехта шудааст ва ба ҳар ҷониб дар тохту тоз мебошад ва маҳори он қорест на бас осон. ӯ аз маъшук тақозои зуд омадан дорад ва кинояш ин аст, ки дар ҳоли мурдан аст ва меҳодад ҳар ҷи зудтар худро ба ӯ бирасонад.

Зи шеъри сафедат ҷи суд, эй бародар,

Ҷу рӯят сиёҳу дарунат сиёҳ аст? [45, с.625].

Киноя аз сиёҳии дарун дар байни оммаи чомеа низ маърифате дорад ва бештарин мавриди истифода қарор мегирад ва онро нисбат ба инсонҳои пуркина ва пурукда истифода мекунад.

Мо на онем, ки сад чашми чаҳонбин дорад,

Мо ҳамонем, ки сад чашми даҳонбин дорад [45, с.625].

Чаҳонбинӣ, ки худ вусъати назар аст, шоир аз хеш ва чомеаи хеш ба дур мебинад. Даҳонбиниро ҷойгузини он мекунад, ки худ камфаҳмӣ ва нодониро мерасонад. Даҳонбинӣ дар фарҳангҳои чаҳон низ амали носутудае аст. Дуктур Муин дар «Фарҳанги форсӣ» вожаи даҳонбинро чунин таъриф кардааст: «Даҳонбин киноя аз касе аст, ки ҳарфи ину онро гӯш кунад, бовар кунад ва таҳти таъсири гуфтаҳояшон воқеъ шавад» [115, с.1587].

Эй басо пирон миён бишкатаанд,

То миёни пири дунё нашканад [45, с.618].

Дар ин байт пири миёнбишката киноя аз инсони солхӯрдае аст, ки дар умри худ заҳмати фаровон кашида ва камараш ҳам хӯрдааст. Дунёро қадим медонанд ва дар басо маворид ба пир будани он киноя мезананд. Дар ин мисраъ Лоиқ миёни пири дунёро, ки киноя аз пиристу камархамхӯрдагӣ ва низ киноя аз умри дунё ва пир будани дунё дорад, ба навъе киноявор мегӯяд, ки басо инсонҳое рафтанд ва камар шикастанд, яъне дар баробари мушкilotи зиндагӣ ҳам хӯрданд, то дунё барқарор бимонад.

Масти хун бо савлати боди бурут

Чун сӯи Эронзамин лашкар кашид,

Ланг-лангон Темури бедодгар

Бар мазори поки Фирдавсӣ расид.

Бар сари хоки гиромӣ по фишурд,

Мушти хокеро гирифтӣ бод кард.

Баъд байти зеро бо заҳрханд

Гӯиё аз номи худ бунёд кард:

«Сар аз хок бардору Эрон бубин,

Ба чанги далерони Тӯрон бубин».

Ногаҳон Фирдавсӣ берун шуд зи гӯр,
Устухонҳо ларз-ларзон аз ғазаб.
Байти зеринро бихонду ғайб шуд,
Ҳамчу нақши зузанаб дар коми шаб:
«Дар Эрон намондаст шеру паланг,
Чаҳонро гирифтаст рӯбоҳи ланг» [45, с.282].

Дар чанд байти боло кинояи мустақим ба Темури ланг, ки худро Темури чаҳонгушо мегуфт, суруда шудааст. Вожаҳои «ланг-лангон» дар адабиёти форсии дарӣ ба роҳ рафтани оҳиста низ киноя гуфтаанд. Аммо дар ин абёт киноя аз ланг будани пой Темур аст. «Хок бар бод додан» киноя аз тасхири мулки дигарон аст, ки дар ин байт Темур хостааст барои Фирдавсӣ бифаҳмонад, ки хокатонро тасхир кардаам. Вожаи зузанаб, ки ба ситораи дунболадор маъруф аст, ба кор рафта, ки мафҳуми асосии он ҳамон барқосо метавонад бошад. Киноя аз шеру паланг: шеру паланг намоде аз қудрат ва тавоноиянд. Ё хоста бигӯяд рӯбоҳи ланг (Темурланг), ки ба муродаш расидааст, дар Эрон мардони тавонманде вучуд надорад, ки ту тавонистай ин хокро тасхир кунӣ.

3.2. Саноеи бадеӣ дар ашъори Латиф Нозимӣ

Ин фасл ба баррасии сабк, тасвиру баён дар ашъори Латиф Нозимӣ мепардозад, ҳамчунон ба аносири муҳимму созандаи шеъри Латифи Нозимӣ бо таваҷҷуҳ ба таъсири се унсури асли дар сохтори шеър, яъне баён, сабк ва тасвир ишороте ба бархе аз рӯйгардҳо ва арзишҳои шеърӣ ва лояҳои маонӣ ва сохторӣ хоҳем дошт. Арзишҳо, дарунмояҳо ва бурунмояҳои шеъри Латиф Нозимӣ, ки ҳар кадоми он воқеан қобили баррасӣ ҳастанд, таҳлил хоҳанд шуд.

Ашъори Латиф Нозимӣ дар чанд маҷмуае, ки то ҳол дар дастрас аст, мутанаввеъ мебошад. Ё аз шеъри классикӣ то шеъри сапед ва дар ҳар навъи шеър таъбозмӣ намудааст. Оё ашъоре, ки Нозимӣ аз ганчинаҳояш ба таъб расонидааст, ба ороҳои адабӣ, аз ҷумла ташбеҳ, истиора, киноя, маҷоз ва ҳаммонандҳои он омехтаанд ва ё тавонистааст мазомини шеърашро бо суварӣ ҳаёлу нуктафариниҳо, нозукандешӣ намоён созад, пурсишҳои дигаре ҳастанд, ки ба онҳо посух дода хоҳад шуд.

Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ шеърро «Гиреххӯрдаҳои отифа ва тахайюл дар забоне оҳангин медонад» [104, с.86]. Оё шеъри Латиф Нозимӣ бар ҳамин минвол аз оҳанги зебоиву тахайюлотӣ воло ва отифаҳои саршоре бархурдор аст? Ва саранҷом ба ин пурсиш посух дода хоҳад шуд, ки оё шеъри Нозимӣ аз вижагии зарфиятҳои шеъри муосири нав бархурдор аст?

Дар зер ба таҳлили аносири шеърсоз дар шеъри Латиф Нозимӣ мепардозем.

Баён. Яке аз зебоишносии сухан, баён аст. Ин дониш аз ҷӣ гуна гуфтани ҷӣ гуна боз намудани андеша дар равишҳои гуногунии сухан мегӯяд, ки тафаккурати шоирро бозтоб медиҳад. Дар ин дониш шоир ба кумаки ҷанбаҳо ва шигардҳои шоиронаи хеш зебоиҳои андешаашро ба намоиш мегузорад. Шоир андешаҳои худро метавонад ба шеваҳои мутааддид бозгӯ намояд, ки поре аз ин андешаҳо дорои вижагиҳои зебоишнохтианд.

Ҳамчунон, шоир зебоиҳои андешаро ба кумаки ангега низ боло мебарад ва аз ҷанбаҳои шоирона дар шеваҳои мухталиф истифода мекунад, то кораш хунармандонатар аз об барояд.

Мир Ҷалолиддини Каззоӣ чунин муътақид аст: «Офариниши хунарии шоир дар чигунагии тарфандҳое, ки барои асар ниҳодан бар хонанда ё шунавандаи хеш, дар сухан ба кор мегирад, боз метобад ва падидор мегардад» [105, с.30].

Ба таъбири ӯ «Дар офариниши хунари, гумон бар ин аст, ки мухотаб ба осони дил ба сухан нахоҳад дод ва гӯшу хуш бад-он фаро нахоҳад дошт. Хунари шоирӣ дар ин аст, ки ӯро ба ҳар тавре, бад-ин кор барангезад, нигоҳи дили ӯро ба сӯи хеш баркашад, то битавонад андешаҳои ӯро дар ёди ӯ ҷой диҳад ва ӯро бо худ ҳамдил ва ҳамдостон гардонад» [105, с.31].

Шеъри Нозимӣ низ аз чунин мухтаво бархурдор аст. Ба таври намуна ба ин чанд байт тавачҷуҳ кунед, ки дар даҳаи панҷоҳи садаи бист, дар солҳои оғозини шеъри нав сурудааст:

Як биё ба хона таоруф намекунам,
Бо ман бимон шабона, таоруф намекунам.
Меҳоҳам ин ки хуб пазироиат кунам,
Бо шеъри ошиқона, таоруф намекунам,
Ғайр аз шаробу нону панират намедиҳам,
Ҷуз бўсаву тарона, таоруф намекунам.
Биншин шабе паранда бар ин боми ошно,
Ин ҷост дому дона, таоруф намекунам.
Мо аз худем, ин ҳама бегонагӣ чаро?
Аз туст ошёна, таоруф намекунам [36, с.475].

Доир ба илми баён Шафеии Кадканӣ чунин мегӯяд: «Донишмандони балоғат илми баёнро дар ҷаҳор мавзӯ тақсим кардаанд, ки дутои он зотӣ ҳастанд, яъне маҷоз ва киноя ва дутои дигар, ки ташбеҳ ва истиора бошанд, яке ба унвони васила муаррифӣ шуда, яъне ташбеҳ ва дигаре ба унвони порае ва қисмате аз як асл муаррифӣ шуда ва он истиора аст» [103, с.46].

Беҳтар медонем барои гушудани рози баён ва машруҳ сохтани вазъи он ба ҷаҳор унсури ташкилдихандаи матн (маҷоз, киноя, ташбеҳ, истиора) муруре дошта бошем.

Маҷоз. Маҷоз яке аз тарфандҳои нағзи шоирона аст, ки дар он суҳанвар вожагонро дар маъноӣ рости ва қомусии он ба қор намегирад ва бар он маъноӣ ҳунари медиҳад. Маъноӣ ҳунари, ки шоир бар вожагон медиҳад, бояд маъноӣ пазируфтани бошад ва қаринаи зарур дар он ба қор бурда шуда бошад, то вожаҳо ба самте, ки суҳанвар бад-он иттиқо дорад, пайванд диҳад. Муҳаммад Қозими Қозимӣ барои шиноҳти маҷоз, шоирро мулзам медонад, ки ибтидо ба ҳақиқати вожагонии забон таваҷҷуҳ дошта бошад ва шиноҳти қофӣ аз вожагон ва нави истифодаи он пайдо намояд, то битавонад дар шеър худ ба маҷоз рӯ биёрад: «Барои шиноҳти маҷоз, ибтидо бояд ҳақиқатро бишносем. Ҳақиқат, яъне... истеъмоли қалима дар ҳамон мафҳуме, ки вазъи луғат онро ба қор бурда, бе ҳеҷ тасриф дар мавриди истеъмоли он. Ба иборати содатар, ҳар гоҳ вожаҳо дар маъно ба ҷойи вожаи дигар биёрем, маҷоз ба қор бурдаем» [106, с.49].

Мир Қалолиддини Қаззоӣ маҷозро истифодаи навиҷу зоҳидҳои аз вожагон медонад ва шоирро алаззамон бад-он маҷбур мебинад, ки гуё барои истифодаи бештар аз вожагонии маҷоз меоварад, то битавонад ҳам қаломии ҳешро мустақамтар созад ва ҳам зеҳни қонандаро ба навиҷе дар фазои вожагонии шеърӣ ба ҳаракат андозад: «Ҳамвора наметавон вожагонии навро барои бознамуди андешаҳои нави сохт ва ба қор гирифт. Ба наҷор суҳанвар мекушад, то аз вожагонии забон баҳрае дигар бибарад ва онҳоро дар қорбурди нави дар қаламрави адаб қун он тарафанди шоирона қорбурд диҳад. Суҳанвар барои боз намудан андешаи нави маъноӣ ростино шиноҳтаи вожаҳо дар забон қурӯ мениҳад, то онро дар маъноӣ дигар, маъноӣ пандорин ва ҳунари дар қаламрави адаб ба қор бибарад» [105, с.140].

Дар бораи маҷоз баҳсҳои зиёде шудааст. Маҷоз дар қаламрави забони қорсии дарӣ бисёр густурда амал қарда ва ба майдон омада, ки анвои зиёдро дар худ парваридааст. Қунончи истиораро низ ба ривояте навиҷе маҷоз медонанд ва аз назари ташбеҳи он шабоҳатҳои дидашударо унвон меқунанд. Қарчи дар

назари маъноии он метавон аломати тағйир аз маънои аслии вожаро низ дар назар гирифт.

Намунаҳое аз маҷозро дар шеъри Латиф Нозимӣ баррасӣ мекунем:

Помир ба гесӯи сапеди ту қасам,

Чайхун ба сукути беумеди ту қасам.

Бе ёди шумо саҳар накардам як шаб.

Кобул ба ҷанозаи шаҳиди ту қасам [35, с.159].

Дар ин рубоӣ маҷоз дар вожагони Помир, Чайхуну Кобул дида мешавад, ки ҳар кадоми онро ба навъе дар маъноии маҷозии он ба кор бурдааст. Ҷанозаи шаҳиди Кобул дигар марбути маҳдуди ҷуғрофиёии Кобул нест ва мурод аз ин ҳамон мардуми Кобуланд, ки дар андуҳи шаҳиди хеш месӯзанд ва Латиф Нозимӣ ба андуҳи он шаҳид қасам меҳурад. Ҷамҷунон гесувони сапеди Помиру сукути ноумедонаи Чайхун низ бар маҷози ин рубоӣ афзудааст. Ё Кобулро ба ҷои мардуми он шаҳр истифода кардааст.

Афзун бар он корбурди вожаи шаҳид барои Кобул ороҷи ташхис месозад, ки маҳалли бечонро ҷон мебахшад ва онро шаҳид мепиндорад.

Ҷанӯз панҷара дар интизори борон аст,

Ҷанӯз боғ ба умеди навбаҳорон аст.

Ҷанӯз шому саҳар чашми сабзи ҷанғали дур,

Ба ёди ҳичрати бонуи рудборон аст [37, с.89].

Дар байти аввали ин шеър панҷара маҷоз воқеъ шудааст, ки Латиф Нозимӣ ин вожаро дар маъноии дувуми он истифода намудааст. Мурод аз панҷара дар интизори борон ҳамон чашми бози мардум аст, ки дар интизори раҳмати илоҳӣ боз мондааст. Ҷамҷунон боғ наметавонад умед дошта бошад ва умед хислати инсонист, ки вожаҳои боғро ҳайбати инсонӣ медиҳад ва ўро дар умеди баҳорон менишонад.

Пас, маҷоз ҳамон истифодаи маъноӣ аз вожа аст, ки ҳамвора дар маъноии дувуми худ ба кор бурда мешавад. Намунаи дигар:

Он боғи зиндаёди алайҳи - с - саломро,

Аз мо дарахтҳо, ки барад ин паёмро,

К-эй боғи зинда зи хуни шақоикат,

Паркарда бод, ҳарзаи шабгир чомро [36, с.212].

Боғ истиорае барои сарзамин аст, аммо қаринаи «алайҳис-с-салом», ки барои инсон ва он ҳам инсони муқаддас ба қор меравад, пас аз вожаи боғ ороия маҷоз месозад, аз сӯи дигар шоир худро аз шумори дарахтони ин боғ мешумораду гоҳе зинда будани боғ аст ва нишона он аст, ки тасмияи макон ба исми макин шудааст ва боғи маҷозӣ барои мардуми сарзамин аст.

Боғ истиорае барои сарзамин аст ва бо зикри (канори ту парвардаи ту душмани туст) ба маҷоз чеҳра иваз мекунад, ки ин ибораи боғро ҳам ташхис месозад ва ҳам маҷоз. Намунаи дигар:

Шабе ки боғ баромад сари ду роҳии боғ,

Чаро сӯхт дили касе ба бегуноҳии боғ.

Нарехт қатраи ашки шаб, шаҳодати қоч,

Накард гиря касе баҳри бепаноҳии боғ [36, с.196].

Дар ғазали боғ истиорае барои сарзамин пиндошта мешавад, аммо бегуноҳ ва бепаноҳ будани боғро маҷозӣ месозад, чи ҳар ду қаринае барои зинда будани боғанд.

Киноя. Ҳамеша кинояро каломи дупахлу гуфтаанд ва «Фарҳанги форсии Муин» вожаи кинояро чунин шарҳ мекунад:

1. Киноя – калимаҳое, ки ғайр аз маънии ҳақиқии худ барои маънӣ ва мадлули дигаре истеъмол шавад, монанди косаи сиёҳ ва сияҳкоса, яъне бахил, хасис.

2. Сухани мабнӣ бар таъна, тавҳин ё ришханд.

3. Исми масдар (адабӣ) гуфтани лафзе ё сухане, ки бар ғайри маънии аслии ҳудаш ба маънӣ ва мадлули дигаре далолат кунад [115, с.253].

Киноя задан (масдари лозим) киноя гуфтан, калимаи кинояомез ба касе гуфтан.

Дар қаламрави адаби форсии дарии тоҷикӣ ҷумлаҳо ва ё вожаҳои зиёде вучуд дорад, ки аз маъноӣ дуҷуми он истифода мешавад.

Киноя бо чунин ҳолати навъе бархурд бо мадлул воқеъ мешавад. Зебоии киноя дар ин аст, ки ҳунар ба таври возеҳ худро намоён мекунад ва мадлулро мутаваҷҷеҳ месозад, ки ин гуфта яке аз хислатҳои ноҳамгунашро рухнамо кардааст.

Муҳаммад Козими Козимӣ кинояро далолат бар маъноӣ дигари ҷумла медонад: «Гоҳе иттифоқ меафтад, ки гӯянда ба далоиле аз баёни мустақими ҳақиқӣ парҳез мекунад ва сухане мегӯяд, ки дар зоҳир ба маъноӣ дигар далолат мекунад, вале ба таври ғайри мустақим, ба он ҳақиқат ишора дорад. Масалан дар баёни «хастӣ касе», мумкин аст бигӯем: «об аз дасташ намечакад» ва дар боби ифлос ё варшикастагии каси дигар бигӯем «фарши ӯ чамъ шуд». Ин ҷо мегӯем, киноя ба қор рафтааст» [106, с.53].

Ҷалолиддини Ҳумой кинояро чун шарҳ медиҳад: «Киноя дар луғат ба маъноӣ пӯшида сухан гуфтан аст ва дар истилоҳ суханест, ки дорой ду маъноӣ қариб ва баъид бошад. Ва ин ду маъно лозим ва малзуми якдигар бошанд. Киноя навъе аз ҳақиқат аст, валекин монанди соири ҳақиқатҳои ғайри киноя нест, чаро ки дар ғайри мавриди киноя мақсуди аслии гӯянда ҳамон мадлули зоҳирии қалом аст ва қасдаш ин нест, ки шунаванда аз зоҳири қалом бигзарад ва ба маъноӣ дигар мутаваҷҷеҳ шавад, аммо дар мавриди киноя ғарази гӯянда ин аст, ки мухотаб аз маъноӣ зоҳири қалом, ки ба зеҳн наздиктар аст, мунтақил ба манзури аслии гӯянда, яъне маънӣ баъид шавад, ки мафҳум киноӣ аст» [131, с.167].

Ин пӯшидагии қалому баёни маъноӣ қариб ва баъид дар шеъри Латифи Нозимӣ бо зебой мувоот шудааст.

Эй шонаатон бўсағаҳи дарраи хашм,

Маҳкуми намози зӯру амомаву пашм.

Бар қавли дурӯғашон мағӯед савоб,

Бар ҳукми хилофашон мағӯед ба чашм [36, с.444].

Ин шеър танзи кинояомезест, ки дар он киноя ба шакли пешзаминае бозсозӣ шудааст ва дар мисраи дувум чунон баён мекунад, ки маҳкуми намози

зӯр шудаед. Хусусияти аслии киноя ҳамин аст, ки бештар ғайри мустақим ҳарф ба мадлулаш бирасад.

Ташбеҳ. Ташбеҳ дар луғат монанд кардан ва ё монандагии ду чизро ба ҳам гӯянд ва дар адабиёт ороияи адабиёро гӯянд, ки ду кас ё ду чизро аз дидгоҳи сифатӣ ба ҳам монанд кунанд. Диққати назар ва ҳиссиётҳои шоирон метавонад ба эҷоди ташбеҳҳои чадид восил гардад. Ҳар гоҳ шоир ба вучуҳи муштаракӣ тозатаре бирасад, кор бештар аз он хоҳад буд, ки бар муштаракоти қадима пардохта, ташбеҳи наверо эҷод кунад. Ташбеҳро бо аносири монанди он ба ҷаҳор сӯй ё ҷаҳор поя тақсим намудаанд, ки иборат аст аз: монанда (мушаббеҳ), мониста (мушаббеҳ бихи), монрӯй (ваҷҳи шабех), монвож (адоти ташбеҳ).

Ба таҳлили чанд мавриди ташбеҳ дар шеъри Латиф Нозимӣ мепардозем:

Чи буғз кардаву торику тираву торӣ,

Магар зи насли шабӣ ё табори тоторӣ?

Ҳичоби чеҳраи ту абрҳои хашмогин,

Магар зи дидани бегона саҳт безорӣ? [37, с.200].

Дар ин ду байт осмони Олмонро ба сабаби торикии он аз табори шаб мепиндорад. Ташбеҳҳои шоир бештарин аз гунаи ташбеҳи балеғ аст ва мекӯшад дар раванди монанд кардан аз мафохими зехнӣ баҳра гирад. Дар тасвири зер ишқро ба танҳои монанд мекунад, ки ҳар ду зехнианд:

Ишқ медонӣ чист?

Мисли як танҳоест.

Мисли як субҳи атрҳои баҳор [37, с.212].

Сипас мекӯшад мушаббеҳро, яъне ишқро ба мафохими ҳиссӣ ва танҳои ташбеҳ кунад. Ишқро ба танҳои ташбеҳ кардан ҳарфи наво аст, ки то ба ҳол дар эҷодиёти касе дарҷ нашудааст:

Хандаи сурхи шароб,

Бар лаби ташнаи чом,

Мисли рӯйдани як хӯшаи гандум зи замин,

Мисли афтодани себе зи сарах,

Аз дараҳти эҳсос,

Мисли чорӣ шудани рӯд ба шолитор аст [37, с.216].

Ё:

Медамад бўйи сахаргах аз танаш,

Моҳи пинҳонгашта дар пироханаш.

Настаран мерӯяд аз лабханди ӯ,

Шаб чароғон мешавад аз диданаш [37, с.218].

Маъшукро ба моҳ ташбеҳ кардан дар адаби форсии дари тоҷикӣ бисёр муравваҷ аст, аммо дар ин шеър ташбеҳ ба шакли дигар воқеъ шудааст, ки он чи ба чои мушаббеҳ воқеъшударо дар пирохани мушаббеҳ ба таври пинҳонӣ мебинад. Ӯ тани маъшукро бо ташбеҳаш ба моҳ дар пирохани махфишуда менигарад ва рӯйдани настаранро аз лабханди ошиқи маъшук мегирад.

Чашмонат ду қитъаи (ҳойку)-ст;

Кӯчаку фиребанда.

Нигоҳат мисли сарзамин (офтоби толеъ) аст,

Оташгуну сӯзанда,

Дар дастонат

Оташфишон (фавчи ёмо) [37, с.29].

Ҳойку навъе шеъри кӯтоҳ аст, ки бештар дар Ҷопон бад-он пардохта мешавад ва шоир чашмони маъшукро ба ҳойку, ки хурду кӯтоҳ ва зебост ва нигоҳашро ба сарзамини (офтоби толеъ) ки гарму дурахшон аст ва дастонашро ба оташфишон (фавчи ёмо), ки доғу сӯзон аст, ташбеҳ мекунад. Дар асл ин гуна ташбеҳот то ба ҳол дар адабиёти форсии дарӣ камтар иттифоқ афтадааст ва мешавад гуфт, ки худаш навъе эҷод дар ташбеҳи тоза ва нав аст.

Рӯзе агар катиба маро бувад

Бар санги гӯри ман бинависед:

Ӯ,

Як санг буд,

Санги сабур.

Афсӯс пеш аз он ки шавад лаъл,

Дар худ шикаста шуд [37, с.136].

Дар ин шеър ранчу захмати зиндагӣ бар шоир зиёдӣ мекунад, ки ба ёди катибааш меафтад ва худро ба (санги сабур), ки намоде аз сахтӣ ва таҳаммул аст, ташбеҳ мекунад.

Бардор аз сар рӯсарӣ, гесу бияфшон эй парӣ,
Ҳаргиз назебад бар парӣ, шолу ҳичобу рӯсарӣ.
Хуршедро пинҳон макун, дар ғурбати абри сияҳ,
То кай зи бими (чударӣ) печидай дар чодарӣ? [37, с.61].

Ташбеҳи ёр ё маъшук ба парӣ дар адабиёти форсии дари тоҷикӣ ҳамеша муравваҷ будааст. Аммо ин бор бо (рӯсарӣ), ки намоде аз таассуботи мазҳабист, ба майдон оварда шудааст ва чунин аст, ки ташбеҳ дар ин ғазал рангу бӯи нави муосир ба худ гирифтааст. «Чударӣ» ва «чодарӣ» ҳам таҷнисанд.

Дар бархе аз ташбеҳҳои Латиф Нозимӣ он сон, ки пеш аз ин низ намунаашро дидем, барои як мушаббаҳ чандин мушаббеҳ биҳи меоварад, то моҳияти мушаббеҳро бештар равшан созад. Дар шеъри зер шоир хештанро ба чанд мафҳуми гуногун ва номутаҷонис монанд мекунад, ки ин ташбеҳро уламои балоғат ташбеҳи чамъ номидаанд.

Ман кистам савораи танҳой,
Шабгарди бе ситораи танҳой.
Дар дурдасти бешае матруке,
Дар дараи ямонахраи танҳой.
Дар куҳна қобхонаи матруке,
Тасвири пора- пораи танҳой.
Мазлуми тирхурдаи бухтоне,
Маъсуми ошкораи танҳой [37, с.129-130].

Ғазали ёдшуда афзун бар ин ки ташбеҳи чамъ дар тақсимооти дигари ташбеҳи муфради мураккаб аст, бад-ин маъно, ки мушаббеҳ муфрад аст ва мушаббеҳ биҳи то поён мураккаб.

Дар дафтари шеъри Латиф Нозимӣ ҳаргуна ташбеҳро метавон ёфт, ки дар ин ҷо аз ҷаҳор гуна ташбеҳ намуна меоварем:

А). Ташбеҳи ҳиссӣ - ҳиссӣ, ки дар ин гуна ташбеҳ ҳар дуи ташбеҳ яъне мушаббеҳ ва мушаббеҳ биҳи ҳисианд. Дар шеъри зер сапедорон ба модарони пири бе фарзанд монанд шудааст:

Сапедорон,

Таҳамтан модарони пири бефарзанд.

Ҳама хомӯш, дил бишкаста, по дар гил, забонбаста [37, с.117].

Б). Ташбеҳи зеҳнӣ - зеҳнӣ ё ақлӣ, ки ҳар ду сӯйи ташбеҳи ғайри малмусанд. Монанди шеъри зер, ки ишқ ба сураи баланди тиловат ва каломи Худованд ташбеҳ шудааст:

Эй сураи баланди тиловат,

Мафҳуми озмуни шикебой.

Эй ишқ!

Он охири каломи Худованд нестӣ? [37, с.534].

В). Ташбеҳи ҳиссӣ - зеҳнӣ, ки дар он мушаббеҳи зеҳнӣ ва мушаббеҳ биҳи ҳиссӣ аст:

Эй ду гесӯи ту зебо маснавӣ,

Ҳар ду мисроаш яке байти қавӣ.

Гесувони ту шаби ялдои ман,

Қиссаи имрӯзи ман фардои ман [37, с.400].

Г). Ташбеҳи зеҳнӣ – ҳиссӣ, ки ки мушаббеҳи он зеҳнӣ ва мушаббеҳ биҳи ҳиссӣ аст, монанди мисроъҳои зер, ки ишқро хӯшае гандум ва ҷорӣ шудани рӯд ба шолизор мепиндорад:

Ишқ медонӣ чист?

Мисли рӯидани як хӯшаи гандум зи замин,

Мисли ҷорӣ шудани сел ба шолизор [37, с.407].

Латиф Нозимӣ рағбати камтаре ба (ташбеҳи мурассал) дорад, ки дар он адоти ташбеҳ зикр мешавад ва ҳатто бархе касон аз овардани вачҳи шабеҳ низ парҳез намекунанд. Аммо ӯ (ташбеҳи болиғ)-ро тарҷеҳ медиҳад, ки дар он адоти ташбеҳ ғолибанд.

Ба ин рубой бингаред:

Эй қомати ту қомати озоди дарахт,
Ҳам буйи гулу баҳору ҳам буйи дарахт.

Имрӯз ду гесуйи ту андохт маро,

Бар ёди шабу гандуму бар ёди дарахт [37, с.435].

Истиора. Истиора яке аз усули қобили таваччуҳи адабиёт аст, ки донишмандони улуми мухталиф чун адабиёт, забоншиносӣ ва фалсафа дар тули таърих бад-он таваччуҳи хос доштаанд ва бад-ин боваранд, ки истиора чизи болотар аз як орояи адабист. Дарк аз мафоҳим бо истиораҳои мафҳумӣ кори забонро содатар сохтааст. Ин баҳс, ки истиора ҳамеша дар росто фарзияҳои тарҳшуда, бар асоси истиора ва мафҳими истиорӣ дар забони форсии тоҷикӣ нақши асосӣ дар шаклидиҳии низоми шинохти забонмандонадоранд, истиора монандиҳои зиёде бо ташбеҳдорӣ ва танҳо тафовуте, ки байни ин ду вучуддорӣ, ҳамон ҳазфшудани мушаббеҳ ё мушаббеҳбихӣ аз ҷумла мебошад. Истиораро ба ду навъ тақсим кардаанд.

1. **Мусарраҳа:** дар ин навъи истиора мушаббеҳ ҳазф мешавад.

2. **Макния:** дар ин навъи истиора мушаббеҳ бихӣ ҳазф мешавад.

Ба гунаи намуна:

Лабат гӯйӣ анори Қандаҳор аст,

Ду пистони ту себи Гулбаҳор аст.

Чи пуроб асту ширин бўсаи ту,

Магар харбузаи шаҳри Мазор аст [35, с.58].

Дар ин дубайтӣ шоир бо истиораҳои **мусарраҳа** тавонистааст, лаби маъшуқро ба анори Қандаҳор, ки маъруфтани анори Афғонистон аст, мафҳумдиҳӣ кунад ва ҳамчунон мафҳуми себи Гулбаҳор ба пистони маъшуқа ва бўсаашро ба харбузаҳои Мазор, ки дар ширин буданаш маъруф аст, зебоиҳои маъшуқ баршумурдааст.

Ситоравор фуруд омадӣ ба боми саҳар,

Баланд шуд зи хиромидани ту номи саҳар.

Ба зери пойи ту афтод нури субҳгаҳе,

Бубин муқобили хуршед эҳтироми саҳар.

Дарахти хушки хазонам маро тароват бахш,

Раво мадор баҳори танат ба коми сахар [35, с.78].

Дар ин истиораи макния маъшукро ба ситора ташбеҳ мекунад ва хиромидани номи сахарро аз фуруд омадани ӯ медонад. Нури субҳгоҳиро ба зери пой маъшук мекашонанд ва дар охири таҳлил худро дарахти хушки хазоне мегӯяд, ки интизории субҳи баҳориро мекашад. Ба ин тартиб ӯ дар интизори таровати баҳори тани маъшук нишастааст.

Сабк. Сабк дар луғат ба маънои равиш ва шеваи хос аст, ки шоир ашъори худро бад-он гуна месарояд. Таҳаввулот дар адвори гузашта бар раванди мухтавои шеъри форсии дари тоҷикӣ таъсири фаровоне дошта ва ҳамчунин дар ба вучуд омадани сабкҳои шеърӣ низ саҳме басазо доштааст. «Фарҳанги форсӣ»-и Муъин сабкро аз назари луғавӣ чунин маъно мекунад: «Сабк» филизи зубшударо дар қолаби рехтан, тарз, равиш, истил, услуб, роҳ, равол, тарик ё шеваи хоси шоир ё нависанда барои баёни матолиб ва афкори худ, монанди тарзи ҷумлабандӣ, истеъмоли алфоз ва таркибот, чигунагии таъбирот ва баёни мазмин» [115, с.1818].

Сабк чун сутуни аслии шеърро дар ҳар замон ташкил дода, мавриди таваҷҷуҳи хоси шоирон ва мунтақидон қарор гирифтааст. Ин таваҷҷуҳи хос сабкро ба тартибҳои фардӣ, даврай ва адабӣ тақсим намудааст. Гарчи замон ҳам дар таъйини сабк бисёр муҳим ҷилва намуд, ки ба тартиб замони маршрута ва муосир тақсимбандӣ шудааст. Сабки муосир ҳамон тавре ки аз номаш пайдост, ба ашъоре итлоқ мешавад, ки аз авоили қарни понздаҳи хуршедӣ ба ин сӯ суруда шудааст.

Латиф Нозимӣ бидуни ҳеч тардид яке аз шоирони наваҷӯи муосир аст, муосир будани шеъри Нозимиро донишмандон ва шоирони муосири ӯ низ эътироф кардаанд. Аз Восифи Бохтарӣ чунин меҳонем: «Шеъри Нозимӣ на тақвим аст ва на таърих, аммо нақши гоми ҷи рӯзону шабони гузаштаи худро дар он менигарем, ки дар ҳеч тақвиме нагунҷонидаанд ва бозтоби руҳдодхоеро дар он мебинем, ки дар ҳеч таърихе навишта нашудааст. Фаре бар Нозимӣ ва шеъри ӯ» [94, с.6].

Восифи Бохтарӣ дар мукаддимае бар дафтари шеъри Латифи Нозимӣ зери унвони «Соя ва мурдоб» шеъри Нозимиро чунин мешиносад: «Латиф Нозимӣ аз қолабҳои кӯхани бештарина ба қолабҳои заррини ғазал дилбастагӣ дорад. Гувоҳи ин ки дар ҳеч як аз қолабҳо ба гуфтаи Ватвот «рочул» нест. Бисёре аз ғазалҳои ӯ растангоҳи гиёҳони ҳарзатақлид ва назиранивиси хушкандешона нестанду хангоме ки онҳоро мехонӣ худро дар зери осмони пок ва ложувардини шеъри имрӯз эҳсос мекунӣ» [94, с.4].

Латиф Нозимӣ бо шӯру иштиёқи шоирона аз ишқ мегӯяд ва ишқ дар шеъри Нозимӣ ишқи орифонаи кӯхан нест. Ин ишқ аз дидгоҳи сабкшиносӣ ишқе аст, ки реша дар мафҳумҳои иҷтимоӣ ва хоҳишҳои инсонӣ дорад ва маъшук бештар дар шеъри Нозимӣ айнӣ ва малмус чилва мекунад. Нозимӣ огоҳона замонро дарёфта ва забону таърихро хуб шинохтааст. Ӯ бо шинохти кофӣ аз ҷомеа ва фарҳанг шеърашро дар ҳамин масир огоҳона таблур медиҳад ва ҷойгоҳи худро дар ҷомеа пайдо мекунад. Сабки шеърро мунтақидин ба бахшҳои мухталиф ва арсаҳои таърихӣ гуногун тақсим намудаанд.

Сурудаҳои Латиф Нозимӣ аз дидгоҳи сабкшиносӣ каме мушкил менамояд. Аммо ӯ дар интихоби луғот, шакли ҷумалот ва истилоҳот, саноеи адабӣ, арӯзу қофия аз ҳамаи шаклҳо истифода намудааст. Суол ин ҷо аст, ки Латиф Нозимӣ бар ҳасби сабк чӣ гуна сабкero метавонад дошта бошад?

Аз баёни андеша ва навъи истифода аз бадеъ ва баён дар шеъри Латиф Нозимӣ чунин бармеояд, ки ӯ бо алфози сабки ироқӣ гаравиш дорад ва ҳамвора ишқро унвон мекунад. Ҳатто ӯ ба хубӣ тавониста ишқро ба танҳои ташбеҳ кунад ва бар он сару ҷони тозае бахшад. Аз он ҷое, ки Латиф Нозимӣ шеъри ироқиро пушти сар гузоштааст ва ба ашъори сабки ҳиндӣ бо он сару сурати печидааш алоқа нагирифтааст, метавонем шеъри Нозимиро як навъ сабки гузор аз ироқӣ ба ҳиндӣ бидонем.

3.3. Баррасии мавзуоти иҷтимоӣ дар ашъори Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимӣ

Лоиқ Шералӣ, шоири баландовозаи тоҷикро метавон яке аз шоирони навабод дар ҳавзаи шеъри Тоҷикистон донист, ки аз дили иҷтимоӣ тоҷикӣ сар бароварда ва хушию дардҳои иҷтимоӣ миллати тоҷикро ба хубӣ ламс намуда, бар он сар шеър сурудааст. Лоиқ Шералӣ бо қорҳои адабӣ-иҷтимоӣ саромади шеъри форсии дарии тоҷикӣ дар қарни ахир дар Тоҷикистон шудааст ва ойинаи тамомнамоӣ ҳаёти ҷомеа ва давроне, ки дар он зистааст, мебошад. Ӯ бо даргириҳои замони Шӯравӣ, пасошӯравӣ ва харобиҳои кишвар мамлу аз эҳсос буда ва дар ҳамин замон дафтари шеъри «Фарёди бефарёдрас»-ро, ки тамом бо андуҳ суруда шуда, ба ҷоп расондааст. Лоиқ Шералӣ аз се пора шудани забони порсии дарӣ (форсӣ-дарӣ-тоҷикӣ) ҳамеша ранҷ бурдааст ва қасонеро омили азҳампошии иттиҳоди мардуми Хуросон медонад ва дар пешгуфтори китоби «Хуросон аст ин ҷо», навиштаи Муҳаммадҷон Шакурӣ, зери номи «Вуруде ба боргоҳи ин китоб» таъсири худро чунин баён мекунад: «Оҳ, оҳ, агар мо ҳама ин нуқтаҳои барҷастаро, балки бештар аз инро медонистем ва медонистем, ки сарчашмаҳои забони форсии дарӣ – забони аҳли биҳишт, забони парӣён, забони зиндасоз ва зинданигаҳдори Аҷам, забони пирӯз бар ғосибони араб, забони начибзодагоне мисли Низомӣ, забони рӯҳияи аллома Иқболи Лоҳурӣ, мо ба истилоҳ эронӣни шарқӣ будаем, яъне Бухорову Самарқанд ва Балху Хуросон, ки маҳди зоишу болиш ва густариши ин забон будаанд. Имрӯз онро ба чи хорӣ, забунӣ, паршикастагӣ, бемоягӣ ва бебизоатӣ намекашондем ё дасти кам, то метавонистем, намегузоштем соҳибони ғамхору дилсӯзи ӯ аз Маскав ё дигар ҷойҳо ё аз миёни қаламшикастагону забонгумкардагони худбеҳабару худобеҳабар, манфиатҷӯӣ, пиллабини бумӣ пайдо кунад ва онро ба се шоха – форсӣ, дарӣ, тоҷикӣ аз ҳам ҷудо кунанд» [84, с.2].

Ӯ бар барги дигаре барои оммаи ҷомеа сарришта боз мекунад ва гилаҳои хешро бад-он сар мегӯяд. Ӯ аз қасоне гила дорад, ки бо пешинаи тоҷикии худ худро узбак ва ё чизи дигар номидаанд ва ба забони форсии дарӣ пушт

кардаанд. Ў дар китоби «Хуросон аст ин чо» муқаддимаи зебоне навиштааст ва дарди дили хешро огоҳона ба майдони гуфтугӯ овардааст. Дар идома аз вай мехонем:

«Ох, ох, дилам дорад метаркад, дар ин кишвари сангистон намедонам сарамро ба кадом санг бизанам?»

Бубинед, Файзуллоҳ Хоҷаев (дар шиносномааш узбек, аммо аслан тоҷик!) ба ҳайси раиси нозирони халқии Ҷумҳурии Халқии Бухоро аввалин кореро, ки сомон медиҳад, забони тоҷикиро аз мактабҳои Бухоро тард мекунад» [84, с.3].

Лоиқ Шералӣ камари ҳиммат мебандад ва майдони шеърӯ адаби порсиро аз ниёкон ва пешкисватони хеш ба даст гирифта, бар арсаи забон, шеърӯ адаб дурахшон мешавад. Қазва Алиризо дар «Ғазали муосири Тоҷикистон» шоирону нависандагонро дар амри истиқлолияти кишвар саҳми басазое медиҳад ва дар пажӯҳиши худ чунин менигорад:

«Булшевикон, ки душмани дину имон ва фарҳанги миллии ин сарзамин буданд, тавонистанд одобу русум, дину имон ва ҳатто забони тоҷиконро то лаби партгоҳи нобудӣ бирасонанд... Нависандагон ва шоирони барҷастаи тоҷик дар пайқору набарди миллий аввалсухан аз эътибори забони модарӣ мегуфтанд. Ин мазмун дар адабиёти миллии тоҷик ба ин сабаб басомади болое дорад, ки душманони халқи тоҷик афзун бар тафқиқи сарзамини тоҷикон дар таҳқири забону фарҳанги ин қавм дар байни миллатҳои Осиеи Миёна ва Марказӣ мекӯшидаанд. Ҳамзамон бо ситоиши забони модарӣ мавзуи Бухорову Самарқанд ва бародарӣ бо Эрону Афғонистон ба унвони як пешинаи таърихӣ, ки русҳо ҳамеша мекӯшиданд онро ҷудо аз ҳам ва мунфак нишон диҳанд, матраҳ мешавад» [107, с.28-29].

Ин амр дар шеъри Лоиқ Шералӣ бозтоби худро доштааст ва ӯ тавонистааст ҳамвора дод аз озодиву ҳақиқати иҷтимоӣ бизанад. Шеъри ӯ ҳамеша бо забони оммаи ҷомеа гуфтугӯ дошта ва дар ашъори худ мавориди зиёде аз забони оммаи иҷтимоӣро дохил кардааст. Яке аз вижагиҳои шеърии Лоиқ танаввуъ дар мазомини шеърии ӯст, ки ҳамвора бо забони иҷтимоӣ барои иҷтимоӣ сурудааст. Ў дар офариниши мазомин дар шеъри нав низ табаххур доштааст. Забони адабӣ

ва забони меъёрии шеъри Лоик ҳамон забони форсии дарии имрӯзи Тоҷикистон аст, ки инъикоси руҳдодҳои иҷтимоии гуногуни Тоҷикистони муосирро дар бар дорад. Ӯ дар мавриди зиёде ба истилоҳоти ғӯишии забони ҷомеа пардохтааст ва дар каломӣ ӯ суҳулату зебоие нухуфта аст, ки метавон аз истилоҳи сахли мумтанеъ дар фаҳми ашъори ӯ истифода кард:

Сухан пероя мехоҳад, агар дар зиндагӣ перояе бошад,

Сухан дилмоя мехоҳад, агар дар зиндагӣ дилмояе бошад.

Дар ин даврон, ки ҷисми зиндагӣ урёну гирён аст,

Сухан нолон, сухан гирён, сухан ҳам низ урён аст [45, с.600].

Истилоҳоти иҷтимоӣ дар мавриди зиёде зиннатбахши каломӣ Лоик шудааст ва яке аз он ҷамъи истилоҳи «сари шиша ба саломат бод» аст, ки манзури касон аз шиша ҳамон мастӣ аст. Лоик Шералӣ «сари шиша»-ро, ки истилоҳи ом аст, ба манзури маҳал надодан ба мушкилоти зандагӣ ба кор бурдааст. Майхорон ин истилоҳро ҳамеша ба кор мебаранд ва чунон аст, ки гаҳ-гоҳе мешунавем, ки «сари шишае бишканем ва кайфи тоза кунем». Ин ба маънои воқеии он ҳамон шабнишастанҳову хушгузарониҳоро ташреҳ мекунад. Саломат будани сари шиша ташхис аст, ки бар ӯ дуо мекунад, ки мустадом бимонад. Тешаву решаи ду вожаи зебои тоҷикӣ ин шеърро мавзунтар мекунад ва бештар бар дил менишонад ва дасти ситами даҳрро бо нола мекӯбуд ва аз коркардҳои ҳамрешагони худ мӯя сар медиҳад:

Биё, бигшо сари шиша, сари шиша саломат бод!

Тихӣ кун сар зи андеша, сари шиша саломат бод!

Дар ин даҳри ситампеша бинолад реша аз теша,

Бинолам ман зи ҳамреша, сари шиша саломат бод! [45, с.601].

Шоир аз ҳамреша дар ҷойҳои дигаре низ нолидааст ва басо каммадониҳои инсонҳои ҷомеа мучиби азияти ӯ шудаанд. Дар ҷое ӯ аз пурсиши мардум, ки шумо аз кадом самту кадом қавм ҳастед, хотирозурда мешавад ва чунин месарояд:

Гоҳ-гоҳе маҳалгароёне

«Аз кучой?» суол меоранд.

Бо суоли маҳалгароишон
Баҳри миллат завол меоранд.

Чои обод нест дар миллат,
«Аз кучой?» суоли вайронест.
«Аз кучой?» касе, ки мепурсад,
Бори миллат ба дӯш вайро нест... [45, с.238].

Шоири дардошно парешонхотир аз пурсишҳои нобачой, ки мучиби барандозии чома ва туву манҳои тафриқаомез мешавад, аст. Ӯ содиқона ин баҳсро бо забоне тоза мефаҳмонад. Ин пурсиш, ки «аз кучой?» дарди мардумро бештар мекунад ва вайрониро бештар армуғон меоварад. Аз ононе, ки ин гуна пурсишхоро мепурсанд, чунин бардоште дорад:

«Аз кучой?» суоли миллаткуш,
Аз чи дарде туро чи оин аст [45, с.238].

Ӯ ба иттиҳоди мардуми тоҷик муътақид аст ва аз нифоқи онҳо пардаи шарм бар рухсор мекашад ва ором намебошад ва ҳамвора барои тоҷикон тавсия доштааст, ки қадри ҳамдигарро бояд донист:

Шеър гуфтам на аз барои худам,
То ба кадрам раседу бинвозед.
Шеър гуфтам барои он, ки шумо
Қадри худро дуруст бишносед... [45, с.438].

Вафо Элбоев баҳси мавриди иҷтимоиро, ки дар раъси он ҳубби ватану мардум аст, дар шеъри Лоик Шералӣ баррасӣ карда, чунин менигорад: «Мавзуи ватан ва миллат дар шеваи шоирии Лоик аз мавзӯҳои оест, ки нисбат ба он шоир ниҳоят садоқату муҳаббат дорад ва ҳастиашро ба ватану ба миллат тасаввур намекунад:

Дили ман, эй дили бечораи ман,
Дили ғампарвару ғамхораи ман.
Туро сад пора хоҳад кард охир
Ғами ин миллати садпораи ман! [26, с.364].

Дар мавзуоти иҷтимоӣ низ Лоиқ ашъори зиёде дорад, ки муҳаббати шахсияш ва миллати тоҷикро нисбат ба ватандорӣ ифода мекунад ва дар ин шеърҳо ваҳдати суҳан аз ҷузъ ба кул меравад, ки ба намуна шеърҳои «Ҳоки ватан», «Таърих гувоҳ аст», «Айнӣ», «Китобҳои шаҳид», «Оли Сомон», «Қитъаи шеър», «Араб гӯянд Синоро гурӯҳе», «Панҷаҳои Борбад», «Илҳом аз «Шоҳнома» мисол шуда метавонанд» [145, с.28].

Аз ин намуна ва ашъори дигар, ки оид ба ҳамин мавзӯ эҷод шудаанд, метавон гуфт, ки дар бораи таърихи ватану миллат ва пешомади он Лоиқ дар душвортарин лаҳзаҳои таърихӣ ҳам бетафовут набуд ва дарду доғи онро сурудааст ва нахустин муборакномаи сулҳи байни тоҷиконро ӯ эҷод намудааст:

Чанги шармандавори мо бигашт,

Сулҳи деринтизори мо омад [26, с.249].

Пеш аз ҳама, аз муайян намудани андешаҳои иҷтимоӣ ва ҷаҳонбинии ӯ оид ба мавзӯҳои муҳталифи адабиёт, ки дар ашъори ӯ як-як баррасӣ кардем, «ба ҳубӣ хувайдо мегардад. Лоиқ мутафаккирест, ки дар ҳар мавзӯ доништа ва тавониста суҳан мегӯяд. Андешаашро дар тарозуи хирад баркашида, пасон фикрашро баён мекорад. Дар шеъри Лоиқ Шералӣ муаммоҳои ҳаёт, муносибати инсону табиат, пастиву баландиҳои зиндагӣ, марғу зистан ва ғайра бо ифодаҳои мантиқӣ ироа гардидаанд» [145, с.28-29].

Ашъори Лоиқ умуман хосписанд ва омфаҳманд. Тақрибан дар ҳамаи қолабҳо табъ озмуда ва аз ҳама сарбаланд гузашта, ба тавре ки таъсири ӯ бар шеъри ҷаҳор даҳаи гузаштаи Тоҷикистон ғайри қобили инкор аст. Хондани шеъри Лоиқ ҳанӯз пурравнақ аст ва мардуми Тоҷикистон дар шабнишиниҳо таронаҳо ва таснифҳои Лоиқро замзама мекунанд. Ватан, забон ва модар ҷойгоҳи вижае дар андешаи ӯ бор овардааст ва омили худшиносӣ, ифтихори миллӣ ва бедории мардуми тоҷик шудааст. Ӯ зидди ҷангҳои дохилӣ буда ва ҷангҳои дохилӣ боиси дилшикастагиву навмедӣ дар ӯ шудааст. Ин таассур дар ашъори Лоиқ Шералӣ ба вазоҳат дида мешавад ва ӯ аз бесомонии ҷанги дохилӣ ва бесарнавишти миллат дарди иҷтимоӣро ин гуна ба тасвир мекашад:

Мулки бо моху ба хуршед қаринам, Яғноб,
Падару модари вайронанишинам, Яғноб.
Чи гунаҳ доштӣ, к-ин гуна харобат карданд,
Дар ғами хоки ватан хоку туробат карданд.
Дур аз чашмаи куҳ чашми ту шуд чашмаи хун,
Дур аз синаи куҳ синакабобат карданд [45, с.61-62].

Ў дар ин шеър ба касони мушаххасе ишора мекунад, ки солҳо дар зехни хеш аз онҳо ҳарфе барои гуфтан доштааст. Ононро, ки ба гуфтаи худаш, хоки ватанро туроб сохтаанд, ў ба нишони ин чамъ нафрин мефиристад ва чунин идома медиҳад:

Гар зи бедоди замона бизанӣ ҳар дам дод,
Мешавад хонаи ачдодият аз нав обод.
Гӯри онон, ки чунин хонахаробат карданд,
Ҳеч обод мабод! Ҳеч обод мабод! [45, с.62].

Носталжӣ дар шеъри Лоиқ низ амре қобили ламс аст. Ў аз доштаҳои барбодрафта мӯя мекунад ва бо таассур дар домани он чи аз даст додааст, даст меандозад ва чунин месарояд:

Во дареғи зиндагонӣ,
Во дареғи комронӣ.
Во дареғи меҳри дунё,
Во дареғо, во дареғо...

Рӯи гӯрат ҳар баҳорон
Аз сиришки чашми ёрон
Сабза рӯяд, то бигӯяд:
Во дареғ аз рӯзгорон... [45, с.101].

Ў гоҳе исён мекунад ва дигаронро ба иттиҳом мебандад ва пурсишгар мешавад. Ў дар охири ҳар мисраи шеъри худ аломати таассуру таассуф гузоштааст ва бар ҳоли зори дигарон мутаассир будааст ва чунин пурсишро тарҳ мекунад:

Ёрон! Ба каф пиёлаву дар дил ғубор чист?!

Имрӯз ҳам гузашт, ғами рӯзгор чист?!

Охир дигар чи ҳоҷати панду насихат аст?!

Ҳар дам ғанимат аст,

Одам ғанимат аст.

Ёрон! Баҳори ошиқӣ бо гулфишон гузашт,

Дарёи дил зи соҳили суду зиён гузашт.

Ин дил, ки ранҷ мекашад, то кай саломат аст?!

Ҳар дам ғанимат аст,

Одам ғанимат аст [26, с.60].

Аз дидгоҳи равоншиносӣ фикри инсонҳо вобаста ба муҳиту атрофи зиндагии онҳост. Авзои муҳит, шароити зиндагӣ, имконоти рӯзмарра – ҳама дар бардошти шоир нақш дошта, авомили муҳими ҷомеа, ки андешаи ӯро мутаассир месозад, саҳми басазое доранд. Авзои сиёсӣ ва иҷтимоии ҳар кишвар бар навъи тафаккури шоири андешаманди он таъсиргузор буда, шоиру нависанда чунон бо авзои замони хеш бархӯрд кардааст, ки тафаккуроташ барояш тарсим кардаанд. Лоиқ Шералӣ аз атрофиёни хеш тасвири дигаре дорад ва ҳамвора бар он талош намудааст, ки исёнгарихои инсонҳоро бингорад. Ин амр мавзуи муҳиму асосии ҳар ҷомеа аст, ки шоиронашро барметобад, то бад-он даст ёзанд:

То он даме, ки зандаам андар талоши бахт,

Ашъори ман ситоиши исёни одам аст.

Бо ин байт метавон гуфт, ки инсон яке аз мавзуоти асосии шеъри Лоиқ ва эҷодиёти ӯ будааст. Ӯ дидгоҳи хосе нисбат ба инсон доштааст, ки бахше аз китоби «Офтобборон»-ро «Қадри одам» номгузорӣ кардааст. Дар ин маврид профессор Худой Шарифов эътиқод дорад, ки: «дар кадом мавзӯе, ки Лоиқ сухан наронад, дар ҷои аввал инсонро мегузорад. Ҳатто ҳангоме ки дар шеъри Лоиқ сухан аз ишқ меравад, ӯ садоқату самимияти инсониро дар назар дорад» [85, с.21-24].

Дин, ки имрӯз ба навъе чузъи фарҳанги ҳавзаи тамаддунии форсизабонон шудааст, дар мавориди иҷтимоӣ саҳми басазоеро ифо мекунад ва дар мавориде дасту по нарм мекунад, то доштаҳои башариро низ аз они худ пиндорад. Агар динро равиш таъриф кунем ва ё ба ривояте равиши расидан ба ҳақиқат бидонем, Лоик Шералӣ дақиқан ба ин маврид дар як байт шарҳи беҳтаре медихад ва динро барои инсон медонад ва инсонро бартар аз дину имон хитоб мекунад. Ў чунин муътақид аст, ки аввал баҳси инсон будан аст ва баъд бояд ба дину имон пардохт:

Аввал инсону в-он гаҳ имон аст,

Баъд суҳбат зи дину имон аст [45, с.369].

Ў ба инсон ишқ меварзад ва ошиқона дар каломии хеш инсонро бузург медонад. Дар дили навиштаҳояш бар он муҳри таъйид мегузорад ва хитоб ба инсонуну инсоният чунин месарояд:

Аз тамоми навиштаҳои башар,

Ки нависандааш худодод аст.

Беҳтарин сафҳае, ки ман хондам,

Сафҳаи рӯи одамизод аст [45, с.360].

Дар ин чо шоир ба баҳси фалсафии мепардозад, ки башарро ба навиштае ташхис мезанад ва навиштаҳоро дастхати Худованд медонад. Ў дар табиат чой таъйин мекунад ва беҳтарин сафҳае, ки Худованд навиштастро ҳамон рӯи одамизод медонад. Ҷамза Боқиев навиштае бо унвони «Тамоюлотии худшиносӣ ва хувияти миллӣ дар ашъори Лоик Шералӣ» дорад, ки Лоикро вобаста ба ҳеч идеологияе (ғояе) намедонад. Ў чунин менигорад: «Бидуни тардид иброз бояд дошт, ки Лоик аз оғоз хидматгузори ягон идеулужӣ ва арзишҳои муайян набуд, вале дар ашъору мақолаҳояш заъфи идеулужии раҳбар ва арзишҳои таҳмилиро нишон медод ва бо низом дар муқовимат қарор мегирифт. Лоик дар оғози фаъолиятҳояш ҳам дар шеър ва ҳам мақола оид ба бисёре аз масоили адабӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ бо дидгоҳҳои расмӣ назари муҳолиф дошт» [93, с.163-172].

Лоиқ Шералӣ ба тазкияи нафси инсонӣ эътиқод дорад ва ин амри иҷтимоӣ, ки пайомадҳои нек барои ҷомеа меоварад, аз ёд набурдааст. Ӯ меъёри ҷазоли иҷтимоӣ инсонро мубориза бо нафс медонад. Сар ҳам кардан дар муқобили иҷтимоӣ ва пазируфтани мавриди иҷтимоиро бо қорқардҳое аз қабилӣ одамгариро унвон намудааст, ки худ баҳси зебӯе дорад. Лоиқ тавонистааст ин баҳсро бисёр хуб дар ду байт шарҳ кунад. Дар ин маврид аз Мисбоҳиддини Нарзиқул дар «Фурӯғи ҳастӣ» меҳонем: «Лоиқ беш аз ҳама тавачҷӯх ба тасвир ва таҳлили ҷаҳони зоҳиру ботини инсон ё худ олами мавҷуд ва рӯҳонӣ ва маънавӣ вай доштааст. Аз ин ҷост, ки тасвири олами ғитрии инсон дар мадди аввал қарор мегирад ва суҳан аз кӣ будан ва ҷигуна бояд будан оғоз шуда, мавзӯте дигар дар ҳамин замина баррасӣ мешаванд:

То ном ғизой, нафси худро кам кун,
Одамгарӣ кун, валеқ бо одам кун.
Меғуфт даравгаре ба ман вақти дарав,
Ҷун хӯшаи гандум ба замин сар ҳам кун.

Ва:

Гарди ҳама аз гардиши гардун хӯрдем,
Дар ишқ ғами Лайливу Маҷнун хӯрдем.
Аз синаи модарон ҳама шири сағед,
Аз синаи таърих ҳама хун хӯрдем» [66, с.69].

Қорқардҳои иҷтимоӣ, ки Лоиқ Шералӣ аз худ ба ҷо гузоштааст, ўро қаноат намедихад, аз қори худ ва дигар шоирони ҳамасри хеш норозӣ ба назар мерасад ва гӯё худӯ дигаронро дар ин ростӯ камқор медонад. Дар мусоҳибааш бо Азиз Сангин ин норизоятро ҷунин иброз мекунад: Пурсиши Азизи Сангин: «Оё Шумо аз ваъи имрӯзаи шеъри тоҷик қаноатманд ҳастед?»

Посуҳи Лоиқ Шералӣ: «Ваъи шеъри имрӯзаи мо ба тарз, ки ҳам худӯ мо шоирон меҳӯем ва ҳам халқ аз мо тақозо дорад, ҷандон қаноатбахш нест. Яъне шеъри мо пешӯханг нест. Ба қавли мардум бигӯям, пешмарра нест. Дардӯ ниёзҳои мардумро сари вақт ва бамавриду мавқеъ инъикос намекунад. Ҳол он ки розӯ ниёзҳои мардумро аввалқадам шоир бояд бигӯяд» [59, с.117-132].

Ин норизоятӣ, ки Лоик аз худ дорад метавон навъе шикастанафсӣ донист. Аз ом то хоси чома бо ū ва шеъри ū зиндагӣ мекунад ва мавриди ситоиши хамагон қарор дорад. Гарчи дар назари дигари қазия метавон чунин бардошт кард, ки зехни шоир дар мавриди зиёде даргир аст ва хостаҳояш ба таври шояду бояд баён нашудааст:

Осуда касе, ки ҳеч осуда набуд,

Фориғ зи ғаме будаву нобуда набуд [45, с.612].

Муносибатҳое дар иҷтимоӣ вучуд дорад, ки шоирро барнаметобад. Нозукҳаёлиҳои шоирон дар мавриди иҷтимоӣ низ таъби нозук дорад, ки ҳамвора шоир аз чома ризоияти дурусте надорад.

Шоирон ва нависандагони пурталаш ҳамеша аз кори хеш норозианд ва чунин аст, ки Лоик низ бо наздик ба сӣ дафтари шеърӣ бо мавзуоти иҷтимоӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ натавонистааст худро ба навъе қабул кунад. Аммо коркардҳои Лоик барои дигарон андак нест ва номашу корашро бар сари забонҳои тоҷикон ҳамеша гузоштааст.

Шеъри Латиф Нозимӣ бо тамоми таҳаввулот ва раванди навгароии муосири худ тавониста ҷойгоҳи худро дар адабиёти муосири Афғонистон ва гоҳе ҳам дар бурун аз марзҳои Афғонистон тасбит кунад. Ашъори Латиф Нозимӣ дар самтҳои зиёде қад барафрошта ва ҷойгоҳи хешро таъин намудааст. Латиф Нозимӣ дар қисмате аз замон мезистааст, ки авзоӣ сиёсӣ ва иҷтимоии Афғонистон ҳамвора дар ҳоли навсон будааст ва ū борҳо аз ин бебанду бориҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ парешонхотир буда ва сурудаҳое аз худ ба ҷо гузоштааст, ки баёнгари вазъи иҷтимоӣ ва сиёсии ҳамон даврон аст.

Авзои фарҳангӣ ва иҷтимоии Афғонистон ҳамвора мавриди бетаваҷҷуҳии сардмадорони кишвар воқеъ шудааст ва агар гаҳ гоҳе ҳам мавриди тавачҷуҳ қарор гирифтааст, бад-он манзур, ки таблиғоти сиёсии хешро бар шонаҳояш савор карда бошанд, буда аст. Ҷо дорад мавридеро, ки Пуё Форёбӣ дар китоби «Нақдҳо ва ёддоштҳо»-и худ овардааст, муруре дошта бошем: «Ҳукуматҳои вақт ва қудратҳои мусаллат бар чома нисбат ба риштаи адабиёт ва такомули падидаҳои гуногуни адабӣ безътино буда, аз пазируфтани ҳаргуна таахҳуд ва

эҳсоси масъулият шона холӣ кардаанд. Аҳёнани, агар дар мавориде ба ин падидаи хоси фарҳангӣ инояте доштаанд, умдатан аз сари иноят ба манофеи худ ва заминабӣ барои таблиғоти сиёсӣ ва ақидатишон будааст. Ҳар ҳукумате, ки дар чанд даҳаи пасин ба қудрат расид, аз адабиёт ба масобаи «васила» – василаи таблиғоти сиёсӣ суд ҷуст» [127, с.87-88].

Латиф Нозимӣ ҳамеша мунтақиди иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва сиёсии кишвар будааст, ки гоҳе то сарҳади марг пеш рафта ва шеъраш мучиби ҳашми диктотурони замонаш воқеъ шудааст. Нависандагон ва эҷодгарони огоҳи Афғонистон дар адвори пешин ҳамвора бо монеи бузурге, ки ҳамано сонсури қудрат буда, даст дар гиребон будаанд. Латиф Нозимӣ чанд байте дар зиндон сурудааст, ки бо ҳам мехонем:

Оқибат милаи ин кунчи қафас мешиканам,

Дасти бедодгари миру асас мешиканам.

Ларза бар кохи ту меафканам, эй каргаси пир,

Ин зиёратгаҳи анбуҳи магас мешиканам.

Мезанам наъраи пуршӯр бар ин шабзадагон,

Хоби ин қофила бо боли нафас мешиканам... [34, с.26].

Нобасомониҳои давлатдорони Афғонистон дардест, ки ҳамвора мавриди тавачҷуҳи шоирони Афғонистон воқеъ шудааст. Дар нигоҳи дигараш, ҳамин нолаву фарёдзаданҳои шоир тавонистааст зехниятҳоро то ҳадде мутаваҷҷеҳи авзои нобасомон созад ва давлати вақтро ба ҳашм оварад. Нозимӣ дар авҷи ҷангҳои хунии Кобул дар Кобул мезистааст ва таъми талхи ғурбатро низ ҷанӯз таҷриба накардааст. Аммо ӯ медонад, ки ғурбат ҷист ва осмон дар ҳама ҷои дунё якранг нест.

Ӯ дар батни ҷомеа бо мардуми хеш рӯзгор гузаронида ва мушкилоти иҷтимоиро ба хубӣ ламс намудааст. Ҷодарпӯшии бонувон хоставу нохоста дар Афғонистон ба як фарҳанг, аммо фарҳанги нописанд табдил шудааст ва навгароён ва ба таъбире равшанфикрони ҷомеа ҳамеша бо ин мушкилот саркашидагӣ дошта ва бад-он ҳеч гоҳе тамкин накардаанд. Омочи Нозимӣ ва исёнгарии ин шоири иҷтимоӣ пайваста бар ӯ мефишорад ва исёни ин фишор

ғазалест зери унвони «Нома», ки гӯё Нозимӣ ба хоҳараш навиштааст ва фишорҳои зиндагии ӯро баршумурдааст:

Хоҳар! – Шундама сахт дилтангӣ, парешонӣ,

Деворҳои хонаро ҳар шаб ниғаҳбонӣ.

Хоҳар! – Шундама пушт бар танҳои девор,

Аз қокори зоғҳои шаб ҳаросонӣ.

Хоҳар! – Машав навмед рӯзе мерасад, к-охир,

Бо дастҳоят тухми озодӣ бияфшонӣ [37, с.43].

Пайванд задани мавориди анъанавӣ ва ё беҳтар бигӯем, мавориди диниро бо мавориде, ки дин онро манъ кардааст, худ навъе фишороварӣ дар баробари дин воқеъ мешавад. Шоир анъаноти мардум – суфра паҳн кардан дар идҳои суннатиро хилофи анъанаҳои суннатӣ пиндорад. Ӯ идро мастана мебинад ва хоҳони баргузории мастанаи ӯ низ аст:

Биё соқиё, суфрае паҳн кун,

Ки бори дигар гашт айёми ид.

Сари шишаеро бибояд шикаст,

«Сари гӯспанде бибояд бурид».

Ки беҳтар зи оҳанги нобу шароб,

Худо неъматеро кучо офарид... [38, с.52].

Ӯ дар навиштае зери унвони «Ба ҷои дебоча дар дафтар»-и «Ман боғи оташам» рӯ бартофтан аз улғуҳои суннатиро иштиғолҳои зеҳнии худ мепиндорад ва чунин менигорад: «Маҳсули иштиғолҳои зеҳнии он солҳоям рӯ бартофтан аз улғуҳои суннати шеърӣ буд, ки сахт сангвора гашта буд» [38, с.5].

Нозимӣ бидуни ҳарос аз иртиҷои адабӣ шеър суруда ва ҳамеша чашм бар камбудҳои фарҳангии ҷомеа доштааст. Гарчи қонунмандии ҳоким бар адабиёт ва ба вижа шеър дасти шоирро танг менамудааст, аммо Нозимӣ бад-он парво накарда, дар ҳамон фишоровариҳо чунин сурудааст:

Ватано, гаштай афтада ба ғурбат ватано,

Аз чӣ оғушта ба хуни ту маро, чон ватано?
Аз чи вайронасаро шуд ҳамагӣ шаҳру дехат,
Аз чи итлолу даман шуд ҳама боғу чамано?
Сарзамине, ки тамошогаҳи олам будӣ,
Шуда имрӯз дигарбора чу байтулҳазано?
Пуштаҳо бинӣ аз кушта ҳама молломол,
Куштаҳо бинӣ афтада ҳама бе кафано... [38, с.2].

Чангҳои нобасомон, авзои даргир ва кушта шуданҳои ношӣ аз чанг зеҳни шоирро мефишорад ва аз он ҷое, ки сонсур ва фишороварӣ домангири он барҳа аз таърих будааст ва Нозимӣ низ давронеро ба хотири шеър дар зиндон ба сар бурда ва мавриди шиканҷаву озор қарор гирифтааст, бештар каломии хешро дар ихом печидааст ва тарс аз хушунати фарҳангии сиёсатпеша ӯро водоштааст, то ҳарфи хешро дар саноеи шеърӣ бипечад ва тавре онро бозгӯ кунад, ки рӯзе домангираш нашаванд. Ин баҳс дар «Қиссаҳои шабехун» вазоҳат дорад:

Дар ҳар сулули санг садои шикоятест,
Дар ҳар сукути шаб зи шақоват ҳикоятест.
Ҳар бодро, ки менигарӣ бо гулӯи сурх,
Ҷӯро зи қиссаҳои шабехун ривоятест.
Дар пеши чашми захмӣ ҳар боғи сӯгвор,
Аз сарвҳои кушта сафи бениҳоятест.

Ин фитна аз чи рӯе ба поён намерасад,
Ҳар хашму чангу фоҷиаро ҳам ниҳоятест [38, с.29-30].

Саргаштагӣ аз ҳавои зӯрварӣ ва сонсур замоне ҳам дар қайди назари адабиётсизезони давлатӣ будан шоирро ҷой танг мешавад ва сангии соҳили мурдоб бар чашмаш гаронӣ мекунад ва дар ҳаёли худ сафар ба ғурбати бегонаи дур мепарваронад:

Дигар зи сангии соҳили мурдоб чашми ман,
Мурғобии ҳаёли ту парвоз мекунад.
Дар осмони ғурбати бегонаҳои дур,

Симурғи ёдҳо сафар оғоз мекунад... [28, с.168].

«Қазираи табъид» номи ғазалест, ки инзичори Нозимиро аз ғурбат нишон медиҳад. Тарки Ватан, дурӣ аз нустолчиҳои чавонӣ, гузоштани ҳамаи доштаҳои тӯлонии зиндагиро ва фирор ба самти ғурбат шоирро чунон мефишорад, ки рафтани хешро ба сӯи қазираи табъид медонад ва худро навъе табъидӣ қаламдод мекунад:

Пиндоштам ба хонаи хуршед меравам,

Дидам, ки дар қазираи табъид меравам.

Ҳаргиз нагуфт, – ҳ-эй, ба кучо меравӣ? – Марав!

Дидам ба чашми худ, ки маро дид, меравам [37, с.43].

Ҳамчунон, чудой аз Ватан, мамлакатҳои дигарро яке пушти дигаре рафтан, расидан ба он сарзамине, ки шояд дар зехни бисёре аз инсонҳои рӯи замин хонаи хуршед бошад, аммо Нозимӣ онро хуб намебинад ва бо таъсир аз он ёд мекунад. Берун шудан аз ватанро ғурбати ғамбор мегӯяд ва чунин месарояд:

З-он хона чу оҳанги чудой кардем,

Ин ғурбати ғамбор камойӣ кардем.

Сад мулку биёбони Худо роҳ задаем,

Дар ҳар қадаме ватангадой кардем [119, с.6].

Ӯ дар ғурбат аз дуриву дилтангӣ мӯя мекунад ва осмони зехнашро бо нустолчиҳои ватанӣ мепӯшонад. Аммо дар бесарнавиштӣ ва нотавонӣ худро фарқ мебинад ва дар авҷи хастагӣ аз дигарон мехоҳад, ки ба хонааш баҳор бибаранд, хуршед бибаранд ва дар ниҳоят ситораҳои фурӯзандаро хостгор мешавад ва ба тосе аз шеъри маъруфи Фурӯғи Фаррухзод «Агар ба хонаи ман омадӣ, чароғ биёвар...» чунин месарояд:

Агар ба хонаи ман меравӣ, баҳор биёвар,

Сабад сабад гули норанҷ аз он диёр биёвар.

Ҳазор кӯча лаболаб зи хӯша хӯшаи хуршед,

Ҳазор боғи пур аз сояи чанор биёвар... [35, с.70].

Нозимӣ шоирест, ки дар тақвими рӯзмарраи хеш хотироти худро менигорад. Ӯ қадам ба қадам, рӯз ба рӯз худро ба таҳрир мекашад ва рӯи ҳамин

асл аст, ки шеъри иҷтимоии Нозимӣ ҳам бар мабнои рӯзгораш суруда шудааст. Аз шеъраш метавон ёро дунбол кард ва хушихову нобасомонии рӯзгорашро тарсим намуд. Ў гом ба гом менигорад ва хонандаву хоҳандаи шеъри хешро чунон мекашонад, ки то охирин гом бо ӯ ҳамроҳ бошад. Ў аз даврони кӯдакӣ, ки ба шеър оғозида аст, мегӯяд, ӯ аз бе банду бориҳои ҷомеаи пешочанг мегӯяд. Ў аз даврони сиёҳи чанг мегӯяд. Ў аз тарки Ватан ва зиндагӣ дар ғурбат мегӯяд. Ў дар ниҳояти дидор хоҳандашро ба қиёмат мекашонад ва аз фарти таъсир ҳама чизро барбод рафта медонад. Ў умед аз ин даврони пурталотум мекунад ва худро пушти деворҳои шуъла ва дуд мебинад, ки имкони дидорро аз ӯ гирифтааст:

Агар дубора надидем,

Агар нишони меоди мо қиёмат буд,

Ту бо кадомин дӯст,

Дубора қиссаи айёми рафта хоҳӣ гуфт?

Ва бо кадомин даст,

Қарори тозаӣ як ишқи тоза хоҳӣ баст?

Агар дубора надидем,

Канори соҳили бегона ё банодари дур,

Ва ё ба хилвати майхонаҳои шаҳри ғариб,

Ту боғи ёди кӣ хоҳӣ шуд?

Ту шаҳрзоди кӣ хоҳӣ шуд?

Зи пушти ин ҳама деворҳои шуълаву дуд,

Агар ба ҳам нарасидем,

Ва роҳи субҳдам хандаҳот гум кардам,

Қасидаҳои ду дасти туро кӣ хоҳад хонд? [37, с.41].

Аз он ҷое, ки шоир ҳамеша бозтобдиҳандаи иҷтимоӣ хеш будааст, дар муҳтавои иҷтимоии шеъри ӯ ҳам ин асл ба вазоҳат дида мешавад ва ӯ мавзуоти зиёдеро тарҳ карда ва ҳар кадом бо забоне нав, ки бо таъбир ва тафсир метавон бад-он даст ёфт.

Восифи Бохтарӣ ҷойгоҳи шеъри иҷтимоиро дар шеъри Латиф Нозимӣ чунин менигорад: «Агар шеъри Нозимиро аз дидгоҳи бори иҷтимоии он баррасӣ кунем, бад-ин бовардошт мерасем, ки ононе ки дилхураи зангорӣ шудани равонҳо ва забонҳоро доранд ва сутурваниҳо ва палаштиҳоро пазиро намешаванд, шояд дар хилвате, ки ҷуз «хештани хеш» шаънро дар он роҳ нест, сурудаҳои Нозимиро сӯгнома пиндошта ва ҳамовоз бо ӯ гирифта бошанд, гоҳе сиёлаи талхи хашмогина равонашонро лаболаб сохта бошад ва гоҳе аз соҳили шеъри ӯ шароъи киштии пирӯзӣ ва умедро дар он сӯи дарё дида бошанд» [97, с.26].

Рухдодҳои иҷтимоӣ, ки устод Восифи Бохтарӣ дар шеъри Латиф Нозимӣ дидаанд, як-ду-се нест, балки ба вуфур дар шеъри Латиф Нозимӣ тугён дорад. Хашмогинаҳои зеҳни мардумро Латиф Нозимӣ дар ғазали зер ба хештандорӣ даъват мекунад ва хушдор медиҳад, ки мабодо..., ки ҳазор панҷараи хунин дар роҳ аст ва бо чунин алфозе барои таскини он мекӯшад:

Миёни дидану гуфтан ҳазор девор аст,
Ҳазор панҷараи оҳанини хунбор аст.
Мабод лаб бигушой зи розҳои ниҳон,
Ки лошаат ҳасанаквор туъмаи дор аст.
Дубора фасли ниқоб асту тозиёнаву шак,
Дубора навбати Чингизи одамиҳор аст [38, с.79].

Нозимӣ лаб гушуданро дар ин байт ба манзалаи ҳарф гуфтан алайҳи режими вақт ба кор гирифтааст ва чунон мегӯяд, ки хушдор ва мабодо лаб ба сухан боз кунӣ, ки ҳасанаквор бар сари дор хоҳӣ рафт. Нозимӣ дар иҷтимоӣ хеш ҳамвора мавриди эҳтироми хосу ом қарор доштааст ва ӯро дар як маврид аз замон шоири ошиқпешаи доно мешинохтанд ва дар мавриде дигар дар пинҳонӣ шеърашро бо ҳам мехонданд ва бар ҷуръаташ таҳсин менамуданд. Аммо ӯ пас аз тарки Ватан ва зиндагӣ дар ғурбат камтар ба шеъри ошиқона рӯй овардааст ва ғурбатсароиву ғурбатзадагӣ дар шеъраш намоён аст. Ӯ иҷтимоӣ хешро хуб шинохтааст ва ҳамвора сурудаҳои ноб бар он сар нигоштааст. Аз ӯ мехонем:

Шаб ки мешавад ману хучуми ёди шабҳо,

Ашку навҳа то азони бомдодҳо.

Шаб ки мешавад маро зи ғусса мекашад,

Ёди он уқоби захмии чакодҳо.

Ёди ошёни ошиқонае, ки сӯхт,

Дар лаҳиби чанги сурхи эътикодҳо [38, с.160].

Бӯи ғурбат аз ин шеър боло мешавад ва таъсири худро Нозимӣ аз «чанги сурхи эътикод»-ҳо баён мекунад ва бар иҷимоъи хеш мефаҳмонад, ки эътиқоди сурх – ҳамон эътиқоди камунистӣ, ки ба кумаки Шӯравии вақт ба Афғонистон таҳмил шуда буд, чуз вайрониву навҳаву ашк чизи дигаре ба армуғон наёвардааст. Сӯхтани ошёна, лаҳиби чанг ва фиреби эътимодно хӯрдан маворидест, ки Нозимӣ аз ғурбаткада нидо мезанад ва навъе нустолҷиро дар «ҳучуми ёдҳо» тоза мекунад.

«Аз боғ то ғазал» дафтари шеъри Латиф Нозимист, ки дар он бештар ба ашъори иҷтимоӣ аз буъди ғурбатсароии он пардохтааст. Ӯ ин дафтарро дар шаҳри Пешовари Покистон ба чоп расонидааст. Дар чопхонаҳое ба чоп расонидааст, ки муддате ин чопхонаҳо барои ин гуна мавозеъ ба манзури таблиғот алайҳи режими вақти Афғонистон мунтазир буданд:

Рӯзгоре шуд, ки ҷои рангу чавҳар хомаҳо,

Чун ба лаб доранд аз расвоии худкомаҳо.

Решаҳои вожа пӯшидаст дар қомусҳо,

Нолаҳои най фурӯ мурдаст дар найномаҳо...

Баъд аз ин шайдоии шеъру ғазал аз ман махоҳ,

Қиссаи хуну шабехунанд дигар чомаҳо [35, с.165].

Нозимӣ дар ибтидои дафтари «Аз боғ то ғазал» каломе тавзеҳӣ навиштааст, ки бар иддио, ки дар боло зикр шуд, муҳри таъйид мезанад ва худаш дафтари «Аз боғ то ғазал»-ро дар «Ишора» -е чунин муаррифӣ мекунад: «Ғазалҳои ин дафтарро аз миёни шеърҳои баргузидам, ки аз баҳори 1372 ҳ. (1990 м.) то тобистони 1378 ҳ. (1996 м.) сурудаам ва пайдо нест, ки аз ҷи рӯи ин дилсупурдаи услуби Нимо (Нимо Юшич – М.Қ.С.) дар солиёни ғурбат ба

домани ғазал овехтааст ва тангдилиҳои табъидро дар қолаби ин гавҳари барини шеъри форсии дарӣ рехта аст, бигзарем?

На дар пой шеърхоём чои сароишро, ки ҳамон ғурбатсарои Ғарб аст, навиштам ва на ҳамзамон сароишро, ки солҳои ошӯби сарзамини ман ва фасли дағдағаҳои хотири ман будааст, забт кардам» [38, с.158].

Иҷтимоӣ дарҳамрехтаи Афғонистон, фирори шоирону нависандагон рӯз ба рӯз ба сӯи партгоҳ нишон дода шудааст ва шоирону нависандагонро низ бар он сар мутаассир сохтааст, ки аз он пас камтар ба шеъри ғиноӣ бармехурем. Гӯё муошиқа дар ин кишвар дигар сурат намегирад ва вожагону ибораҳои ошиқона дар ин сарзамин чои худро ба хун, нола, дард, ашк, азо, шабехун ва сӯгворӣ додааст.

Нустолҷӣ дар шеъри Латиф Нозимӣ низ бо навъи ғӯишиё омадааст, ки дарди иҷтимоӣро ба шеъраш саҳт пайванд мезанад. Аз дафтари «Аз боғ то ғазал»- и ӯ мехонем:

Мо фавҷи гунги хастаи беошӯнаем,
Хайли уқоби қуллаи башуқуҳ будаем.
Бар мо мабин чун такдараҳти бешаи дур,
Як рӯз мо ҳам ҷангали анбуҳ будаем...
Аз ҳар падар фарзанди ӯро мурдарегӣ аст,
Мо ворисони сарвати андуҳ будаем [38, с.168].

Пурсиш ин чо аст, ки оё мешавад, ки мардуме дар кишваре дар оташи дуду хуну ҷанг бисӯзанду шоиронаш тағаззул бисароянд? Ҳувияти таърихӣ инсонҳо нишон додааст, ки ҳамвора бо шароит худро мутобиқ месозанд ва аз шароити иҷтимоӣ худ таъсирпазир мешаванд. Аммо баҳси шоирон ва нависандагони ҳар муҳит баҳси ҷудоест, ки бояд гуфт: шоирону нависандагон худро мулзам бад-он медонанд, то дар оташи намрӯдӣ, ки дар ҷомеа шуълавар шудааст, бисӯзанд ва ин сӯхтанҳо мучиби он мешавад, то ҷомеа бо чашме бозтар ба зулму шиканҷаи ҳокимони золим тавачҷуҳ кунад. Аммо дар ҳамин барҳа ҳам ҳастанд касоне, ки вичдонро зеро по мекунанд ва барои давлати диктотур ва хунхор шиор менависанд ва овоз сар медиҳанд. Чун ин тоифа аз

шоирон мавриди баҳси мо нест, пас ба ҳамин андоза иктифо мекунем ва шеъри кӯбандае аз Латиф Нозимӣ бо чунин мисрае: «Калиди боғро гиред аз чанги табардорон» идома медиҳем:

Намебинед гулҳои шаҳиди хешро ёрон?

Калиди боғро гиред аз чанги табардорон.

Ба ин тундӣ, ки ҳар дам қомате бар хок меафтад,

Мабодо барфитад аз боғатон насли сапедорон...

Касе ин ҷо қасоси хуни гулҳоро намегирад,

Намедонед, эй ёрон, кучо рафтанд айёрон [38, с.76].

Дар дафтари шеъри «Ойинаҳо дурӯғ намеғӯянд» гоҳе Латиф Нозимӣ хостааст, ки тағаззул кунад, аммо нустолҷӣ ва таассур аз шароити зодгоҳаш ба маротиб қавитар аз он будааст, ки ғазалашро бо тағаззул идома диҳад. Дар яке ду байти аввал бӯйи тағаззул мешунавем ва дар байти дигаре ҳарфи худро ба сӯи нобаробариҳои иҷтимоӣ мекашонад. Аз дафтари «Ойинаҳо дурӯғ намеғӯянд» мехонем:

Нишастаам лаби дарёча рӯбарӯи ғуруб,

Намози чашми туро хондаам ба сӯи ғуруб.

Дар ин байт намози чашми маъшукро мехонад ва дар канори дарёчае ошиқона нишастааст. Байти аввал зехро ба водие мекашонад, ки ҳар он маъшук сар мерасад ва ошиқона шабро дар канори дарё бо ошиқаш мегузаронад. Аммо ба байти дигари ин ғазал тавачҷуҳ кунед:

Чу он парандаи беошёнаи ғамгин,

Ману сукуту нигоҳам бар сакӯи ғуруб.

Чаро ба хонаи худ рӯ кунам, ки он ҷо ҳам,

Сукути танбалу танҳоисту бӯйи ғуруб [37, с.107].

Шоир бо ҳисси вазъияти ногуворе, ки дар ғуруби ғурбат дошта натавониста идомаи шеърашро бо тағаззул ба пеш барад. Ӯ нохудоғоҳ зери бори ғурбат рафтааст ва эҳтиҷоҷ мекунад, ки чаро ба хона равам, ки дар он ҷо низ сукут аст, танҳой аст, танбаливу бекорӣ аст ва бӯйи ғуруб аст.

3.4. Тасвири табиат дар шеъри Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимӣ

А). Дар шеъри Лоиқ Шералӣ

Гароиш ба табиат ва мазохири он, бозтобдихандагони ҳунари ҳунарманд аст, ки дар ин миён ҳунари рассомӣ ва шоирӣ ба он таваччуҳи хос доштааст. Шоирони огоҳ дар ҷавомеъи башарӣ тавонистаанд то тасвирҳои шеъри худро аз доштаҳои табиат лабрез кунанд. Асли табиатгарой ва бо диди шоирона ба дунё нигаристан аз даврони пайдоии инсон вучуд доштааст. Инсон барои зебоишинохтӣ зарурат ба бозтоби мавориди табиӣ дорад ва чӣ зебост, ки дар ҳадди як тоблу ва ё дар ҳадди як ғазал ва шеър зебоиҳои табиатро битавонем ба ҳубӣ дарк кунем. Лоиқ Шералӣ ҳам дар ин боб дасти тавоно доштааст ва тавониста зебоиҳои нухуфта дар дили кӯҳҳо ва дараҳову дарёҳои Тоҷикистонро кашф кунад ва дар ашъораш бозтоб диҳад. Асли табиатро бо баёне ҳунармандона дар партави низомманди системи вожагони адаби форсии дари тоҷикӣ ба тасвир кашидааст. Аз ӯ дар шеъри «Фарзанди кӯҳсор» меҳонем:

Шудам пазмони оби чашмасорон

Равам дар кӯҳсорон хона созам.

Шавам як лаҳза беқайду сабукрух,

Ба худ як олами афсона созам [45, с.41].

Бозгӯ намудани дилтангиҳои шоир дар шеъри «Фарзанди кӯҳсор», аз чашмасорони Тоҷикистон гуфтан, орзуи хоستان ва сохтани хона дар дили кӯҳсорон, бо оламе аз афсона худро аз қайду қуюдоти шаҳрнишинӣ берун намудан инсонҳои табиатгарое чун Лоиқ тавонистааст онро беҳтар дарк кунад. Ӯ бад-он ҳам иктифо намекунад ва идома медиҳад ва бо шеъри обдор обшорон ва чанбаргулҳои садранги худро ба баҳорон муаррифӣ мекунад:

Бисозам чанбар аз гулҳои садранг,

Шиносонам диламро бо баҳорон.

Кунам тазмин чу шогирди навомӯз,

Зи шеъри обдори обшорон.

Нишинам дар лаби дарёи кӯҳӣ,
Ки омӯзам аз ӯ дарёдилиро.
Шитобу изтироб омӯзам аз мавҷ,
Бигӯям шеър дар тақлиди дарё [45, с.41].

Ӯ ба тақлид аз дарё шитобу изтироб меомӯзад ва бо дарёдилӣ меҳоҳад шеър бинвисад. Гузари об ва амвоҷи пурталотуми дарёро шеър медонад ва чунон бар мабноӣ таъсир аз ӯ ғазал месарояд:

Кашам аз кокули сабзи дарахтон,
Бишомам насими бешаҳоно.
Суруд омӯзам аз лабҳои соҳил,
Забон омӯзам аз гуфтори дарё.

Нависам номи худ дар тахтасанге,
Нишони бенишониҳои худро.
Ба гӯши баргҳо бигшоям асрор,
Китоби саргарониҳои худро [45, с.41].

Лоик табиатро эҷодгар медонад ва худро муқаллиди он мешуморад. Ӯ дар тақлид аз дарё меҳоҳад шеър бинвисад ва худро забонмӯзи дарё медонад ва бо дарёву аз дарё идома диҳад. Нишонгузорӣ бар тахтасанг низ урфи ҷомеаи чандин ҳазорсолаест, ки шоир онро тадоӣ мекунад.

Эй обшор,
Эй обшор!
Духтари гирёни кӯҳсор,
Мурдаст ошиқат магар, фарёд мекуни?!
Мӯят парешу қоматат ларзону ҳамзада,
З-оғози чашмаҳоҷат магар ёд мекуни?! [45, с.60].

Ошиқона обшорро садо мезанад ва ӯро духтари гирёни кӯҳсор муҳоҷаб карда, мегӯяд: магар ошиқат мурдааст, ки чунин фарёду шеван мекуни. Ӯ обшорро каме аз гузаштааш огоҳ мекунад ва кинояомез аз рӯзгоре, ки аз чашма сар баровардааст, мегӯяд. Ин намодҳо дар шеъри Лоик ҳар қадам барои

мақсаде ба кор рафтааст ва корномаҳои инсонҳои имрӯзиро боз мекунад ва дар қолаби шеър каломашро зебо ва бомухтаво тақдими ҷомеа мекунад.

То маро аз гил сиришта кӯзагар,
Хоки ҷамъи мардуми ошуфтаам.
Пур кунед аз об ё аз май маро,
Баски хоки ташнагонро рӯфтаам [45, с.81].

Лоиқ Шералӣ дар ҳадди тавон тавонистааст рисолати иҷтимоӣ ва адабии хешро ҳифз кунад ва дардҳои иҷтимоӣ хешро бо шеъре ба баёни тоза бишморад. Дар шеъри «Қарздорем» ӯ мубтакирона месарояд ва худро қарздори заминро осмон медонад. Қарздории ӯ аз Ватан ҳамонро камхидматҳои дигаронро киноя сохтааст ва ба рӯяшон мекашад, ки шумо ба модар-Ватан хидмат накардаед. Мавориди дигарро низ ба навъе дар мухтавои шеъраш мегунҷонад:

Қарздорем аз осмону замин,
Аз ҳама, ҳар чи ҳаст дар дунё.
Аз Ватан қарздори ҷонбозӣ,
Аз замон қарздори хидматҳо.
Ин ҳама боз қарзҳо бар дӯш,
Гаҳ паровар, гаҳе замингирем.
Он қадар маст, он қадар мағрур,
Гӯиё ҳеч гаҳ намемирим... [45, с.52].

Ба андешаи Шамсиддин Солеҳов: «Муҳимтарин хидмати Лоиқ Шералӣ ин аст, ки ӯ шеърро ба воқеияти зиндагии мардум наздик намуда ва рисолати маънавӣ фарҳангии онро устувор сохтааст. Ормонҳои дар зехн дошта аз ҷандин насли ҷомеаи Тоҷикистонро ба сатҳи шеъри замони хеш бардоштааст ва ниёзҳои маънавии ҷавонони бедордили тоҷикро дар қолаби шеър тараннум кардааст:

Тоҷикистон мазҳари ман,
Сарзамини камзамин.
Ту саросар кӯҳсорӣ,
Ту саросар сангзорӣ.

Чунки фарзандони ту,

Дар роҳи таърихи дароз,

Ҳар кучо рафтанд мушти хок бо худ бурдаанд» [78, с.8].

Лоиқ Шералӣ дар пайванде, ки ба деҳаву кӯҳистон дошта ва даврони хурдсолии хешро дар деҳаи Мазори Шариф гузаронида, ашъораш мавориди табиӣ зиёдеро дар худ гунҷонидааст. Дар шеъри Лоиқ ишқ ба табиат ва мазоҳири зебои он чунон аст, ки бисёре аз мавориди табииро ситоиш намуда ва бо вожагони зебо дар қолаби шеър ба он таваҷҷуҳ намудааст. Кӯҳистон, баҳори кӯҳистон, ганҷи кӯҳистон, баландихо, кӯҳҳо, рӯдҳои кӯҳистон ва мавориди зиёди дигаре, ки бад-он пардохтааст:

Лола – раққосаи машъалдоре,

Бойчечак – шафақи субҳона,

Сабзаҳо кокули нобофтае,

Мезанад бод ба нармӣ шона... [45, с.43].

Раққосаи машъалдор, ки истиораи лола аст, аз таркиби зебо бархурдор аст, ки метавон онро таркиби нав донист. Ташбеҳи сабзаҳо ба кокули нобофта ва нармии бод бар кокул бозмондаи сабзаҳо тасвири зебо ва наверо ироя мекунад.

Лашкари сафкашидаи сангин,

Урдуи бар набард омода.

Даст бар даст ҳамчу занцире,

Сарбаланду шуҷоу озода... [45, с.51].

Таркиби «лашкари сафкашидаи сангҳо», дар шеъри «Кӯҳҳо», дар ихоми зебо тасвирсоз мешавад ва табиатро яқбора дигар ташхис мекунад ва тасвирҳои зебои дигарро низ нишона меравад ва қомати кӯҳро ба урдуи мустаҳкам ва муқовим ташбеҳ намуда, ки зебоии каломро зиёда сохтааст.

Гарчи Заҳҳок буд баста ба кӯҳ,

Гарчи ақл аст кунун гетиғурӯз.

Анқариб аст шавад туъмаи мор,

Писари ҳаждахуми Кова ҳанӯз... [45, с.277].

Замони Заҳҳок морони одамизода буданд, ки дасти девонро бар бадӣ дароз карданд ва аз некӣ чуз ба сухан гуфтан наметавон ёфт. Чуз аз куштану ғорат кардан ва сӯхтан чизи дигаре набудааст. Ҳазор сол аст, ки Заҳҳок ин даврони наҳсро ба таърих пайваستاаст. Аммо ҳазор сол аст, ки сиёҳии Заҳҳок бар пайкари чавомеъи мо доман густурдааст ба чоҳилону ноогоҳон ва надонамкорони ҷомеа лагом мезананд ва бо морҳои бардӯш ба қудрат мерасанд. Муриди Лоиқ аз Заҳҳок ҳаждахум натиҷаи сиёҳкорихои худӣ мардумест, ки сар ба пой Заҳҳоки замонаи хеш мегузоранд. Ў ақро меҳвари фӯрӯзиши гетӣ медонад ва аммо бо ҳамин бовар ҳам дар тақобул қарор мегирад ва мардумро ихтор медиҳад, ки беадолатӣ чунон аст, ки ба зудӣ писари ҳаждахуми Кова ҳам туъмаи мор хоҳад шуд.

Санг санг аст, лек дил дорад,
Раҳкушоям дар дили ҳар санг.
Нарм созем мо дили сахташ,
Бо қувои саноеу фарҳанг.

Кӯҳҳоро зи по дарандозем,
Цигари кӯҳро шикоф кунем.
Аз садои ғурришу таркиш,
Ларза дар чони кӯҳҳо фиканем [45, с.262-263].

Гарчи ин шеърро Лоиқ барои коргарони туннел суруда, аммо зеҳни шоиронааш натавонистааст он чи дар дил доштаро пинҳон ниғаҳ дорад. Ў ҳарфҳои гуфтани дилро дар санг ҷой медиҳад ва дар муқобили санг исён мекунад. Ў саҳтии дили сангро ҳадаф қарор медиҳад ва барои нарм сохтани дили санг ҳозир аст, ки ба ҳар василае даст ёзад. Иҳоми кӯҳҳо худ ҳамон сардамдоронеанд, ки худро бар курсӣ мустаҳкам медонанд. Шикофтани дили кӯҳ ва ларза бар чони кӯҳ андохтан мавҷе аз дигаргунсозии ҷомеа эҷод мекунад. Охирин каломи ин шеър аз дигаргунӣ мегӯяд ва кушоиши роҳро ба сӯи нуристон навид медиҳад:

То зи ҳар кӯҳ руҳи нав ёбем,

Раҳ кушоем суи нуристон... [45, с.263].

Б). Дар шеъри Латиф Нозимӣ

Чигунагии баёну тасвирпардозӣ дар шеъри Латиф Нозимӣ чунон воқеъ шудааст, ки табиат дар он сахми басазое дорад. Ў ба доштаҳои табиат рангу бўи тоза мебахшад ва бо ихом, истиора, истихдом ва ташхис мавориди табиатро дар шеъри худ боз таъриф мекунад. Ў бо корбурди устураҳо, корномаҳои шахсиятҳои устураҳо, рӯйдодҳо, маконҳои таърихӣ, маконҳои устурай ва шахсиятҳои таърихӣ мавзуоти зиёди дигаре аз ин даст бар пайкараи шеър ва андешаҳои хувият бахшидааст:

Дарахти пургули тубо манам, ки рӯйидам,

Чи ошиқона ба боғи биҳишти пираҳанат.

Маро ҳазор хати орифона аз ёд аст,

Зи оя ояи сабзи катибаи баданат [38, с.104].

Дар кӯчабоғҳои тани маъшук шугуфтан ва дар ҳавои атромези баҳорони ў ба парвоз даромадан, чон додан ба табиат аст, ки тани маъшук чони тоза ба худ мегирад. Ў мушаббехро, ки мурод худи шоир аст, ба дарахти тубои пургуле, ки ошиқона дар биҳишти пираҳани маъшук рӯйидааст, ташбеҳ мекунад. Барҷастатарин байти ин ғазал ин аст, ки аъзои бадани маъшукро муқаддас медонад ва дар истиораи зебои «оя ояи» медонад ва тани ўро ба катибаи сабз ташбеҳ мекунад.

Партав Нодирӣ дар мақолае зери унвони «Латиф Нозимӣ шоире аз табори дарахтон» чунин бардоште аз шеъри ў дорад: «Забони Нозимӣ дар куллияти забонест равон, шаффоф, оҳангин, ки камтар бо таъқиби лафзӣ рӯ ба рӯ мешавем. Бо ин ҳол ў алоқаи фаровоне ба корбурди устураҳо ва ривоёти асотирӣ нишон медиҳад. Дар ҳамин ҳол ном ва вожагони куҳан чун: симурғ, маъбади Навбаҳор, муғон, пири муғон, Аҳуро, Дамованд, патёра, гашн, фарраи эзадӣ, Авасто, хадев, уд, соткин, асотир, доруға, ройду, роҳвор, иморӣ, варҷованд, Муфаррағ, Зардушт, аналҳақ, Рустам ва ғайра на танҳо гоҳе шеърҳои ўро ба сӯи навъи бостонгароии вожагонӣ мекашонанд, балки чунин вожагоне бо ишораҳои, ки ба баъзе аз устураҳо, ривоёти мазҳабӣ, таърихӣ ва ё

хам маконҳои мазҳабии таърихӣ доранд, сабаби эҷоди навъи ибҳом дар шеър мегарданд» [157, с.14].

Эй қомати ту қомати озоди дарахт,

Ҳам бӯии гулу баҳору ҳамзоди дарахт.

Имрӯз ду гесӯи ту андохт маро,

Бар ёди шабу гандуму бар ёди дарахт [37, с.46].

Партав Нодирӣ Латиф Нозимиро шоири дарахтон номидааст. Шеъри Нозимӣ дар бӯди табиати бисёрвожагонӣ гунҷонида шудааст. Ӯ дар шеъри боло қомати маъшукро ба қомати дарахт, ки намоде аз баландӣ ва матонату зебӣ ва озодист, ташбеҳ мекунад. Латиф Нозимӣ шеъре дорад зери номи «Бедҳо». Ин шеър ба баёни чунин истибдоде мепардозад. Шеъри зухҳа ва зорӣ нест, балки хонандаро ба умед ва устуворӣ дар чихати тағйир фаро меҳонад. Дар ин шеър аз се намод истифода шудааст: боғи оташ, боду бедҳо.

Ин «Бедҳо» саркаш ва мағруранд ва аз бод наметарсанд. Ин нуқта дар ҳақиқат баёни ҳамон масали соир дар миёни мардум аст, ки дар мавқеияти пойдорӣ ва муборизачӯӣ ба ҳариф мегӯянд, ки: «Ман беде нестам, ки ба ҳар боду биларзам», яъне омода ба муборизаам. Ин бедҳо метавонанд намоде аз гурӯҳҳои равшанфикрон ва муборизони ҷомеа бошанд. Чунин аст, ки ин бедҳо яқеву дуто нестанд, балки бисёранд ва гӯӣ ҳар кадом ҷангалеро дар худ парвариш медиҳанд, ҳамон гуна ки як равшанфикр метавонад анбӯҳеро бо худ дошта бошад. Бад-ин гуна як иродаи гурӯҳе дар фарде мутамарказ шудааст. Намоди дигар «Боғи оташ» аст. Ин боғи оташ метавонад мардум ва ё боз ҳам намоде бошад барои созмонҳои сиёсӣ, ки меҳонанд бо бод муқобила кунанд. Намоди савумин «Бод» аст, ки метавонад бедҳоро дар ҳам бишканад, ки намоди низомӣ ҳоким аст. Бодҳо бесуботанду ларзанда, ҳамон гуна ки низомҳои сиёсӣ низ суботи ҳамешагӣ надоранд.

Ман аз табори дарахтонам,

Ва аз сулолаи рӯйиш,

Суруди сурхи шукуфтан,

Таронаҳои шаборӯзам.

Ман аз табори дарахтонам,
Зи насли чангалу ток [34, с.49-50].

Партав Нодирӣ таъкид мекунад, ки: «Яке аз вожаҳое, ки корбурди он дар шеърҳои Нозимӣ басомади баланде дорад, вожаи дарахт аст. Дар гузине аз дафтари «Соя ва мурдоб» то ман баршумурдам, бисту шаш бор вожаи дарахт ба кор рафтааст. Алоқамандии ӯ ба дарахт чунон аст, ки на танҳо шеъри чудоғонае ба дарахт дорад, балки дар шеъри «Зиндагинома» худро аз табори дарахтон муаррифӣ мекунад» [157, с.19].

Пурвозеҳ аст, ки натиҷагирии Партав Нодирӣ аз шеъри Латиф Нозимӣ бисёр жарф ва бо вусъати тамом бознигарӣ кардааст ва мавридиро, ки бар он ангушт гузоштааст, аз назари замони ҳам метавонад бурҳони хешро дарёбад.

Дигар зи санги соҳили толоби чашми ман,
Мурғобии хаёли ту парвоз мекунад.
Дар осмони ғурбати бегонаҳои дур,
Симурғи ёдҳо сафар оғоз мекунад [36, с.123].

Санг, соҳил, толоб, мурғобӣ, осмон, симурғ ва ҳама аҷсоми табиӣ ва ҳаёти табиӣ ҳастанд, ки дар ин чаҳорпораи Латиф Нозимӣ хувияти шеърӣ ба даст овардаанд. Ӯ ҳамвора дар ихом ва истиҳдому ташхис ва дигар санъатҳои адабӣ тавонистааст нақши табиатро борҳо возеҳ ва пурмуҳтаво баён кунад. Ӯ ба эҳсоси табиат чон додааст ва дар ниҳоят таваққуи худро аз он ба таври пурвозеҳ шарҳ кардааст.

Ман боғи сурхи оташам, эй бод,
Пиндоштӣ, ки ҳезуми хомӯшам.
Аз ман макун убур, ки месӯзӣ,
Дар ман дарахти саркаши фарёд аст.
Бедест пурниҳебу гашаншоҳ,
З-он бедҳои саркашу мағрур [36, с.76].

Гарчи вожагони ин шеър чун: боғ, ҳезум, дарахт ва бед чузъаи ашҷор (шох) ба ҳисоб меоянд, аммо Латиф Нозимӣ дар шеъраш аз киноя, истиора, ташхис ба шакли дақиқи он истифода бурдааст ва дар руҳи ин шеър чони тозае

бахшидааст. Ин шеър баёнгари истибдоди ҳоким дар кишвар аст ва хонандаро бо умед дар чихати тағйир фаро мехонад. Намодҳое, ки дар ин шеър ба кор бурда шудаанд, ҳамон бедҳои саркаш ва мағруранд, ки дар боғи оташ ва бод зистаанд. Бедҳои саркаш ва мағруре, ки аз бод намеҳаросанд ва намодде пойдор дар тазод бо зулм сар баровардаанд ва тарсу ларзе аз ҳеч зулме надоранд. Ин ғазал бештар ба тадоъӣ аз як мақол аст, ки гуфтаанд: «Ман бед нестам, ки ба ҳар бодде биларзам». Намоди бед гурезест бар чомеаи равшанфикрӣ, ки ҳамвора бо қомате расо дар муқобили бодҳои ноҳамгун сина сипар намудааст. Ҳамчунон, дар ин шеър аз чангали бедҳо ҳарфҳое дорад, ки тавонистааст пешрави ҷунбиши равшанфикрӣ шавад.

Яке аз вожаҳое, ки корбурди он дар шеърҳои Нозимӣ басомади баланде дорад, вожаи дарахт аст. Ў он қадар алоқаманд ба табиат ва ба вижа дарахт аст, ки чанд шеърро махсуси дарахт навиштааст ва гоҳе ба дарахт сужаи инқилобӣ мидиҳад ва мегӯяд, ин бед дигар бо ҳеч бодде намеларзад. Ин бедҳо тақовар ва устуворанд. Беди Латиф Нозимӣ саркаш ва мағрур аст ва гашанбех (устуворбех). Ў ба дарахт ҷунон алоқаманд аст, ки на танҳо шеърҳое ба дарахт дорад, балки дар шеъри «Зиндагинома» худро аз табори дарахтон муаррифӣ мекунад. Дар шеъри зер тухмҳои сабзи нигоҳашро дар киштзори маъшук меқорад ва борони бўса мешавад ва ба гунаҳои даштгунаи маъшук меборад:

Ман тухмаҳои сабзи нигоҳамро,

Дар киштзори чашми ту меқорам.

Борони бўса мешаваму як шаб,

Бар даштгунаҳои ту меборам [36, с.131].

«Қиссаи кӯч» ғазали ошиқонаест, ки бо забони нав суруда шуда ва дар ин ғазал системи вожагонӣ ба шакле сураат гирифта, ки вожагони қуҳан ҳам бозтобии нав доранд. Барҷастасозии калимот ва вожагони табиат дар ин шеър ба вижа калимоти таркибие бо таркиби нав чун «булути чашмонат», «булуғи ном», «тасвири сабз» ва «зеҳни сангии девор» тавонистааст тасвири ин шеърро дуруст ироя кунад. Барҷастасозии забонии ин шеър аз табиат низ бар ҳамон паймона медурахшад. Санъатҳои шеърӣ дар ин шеър бисёр мубарҳан аст ва

чунонки истиора дар он истифода шудааст, киноя низ вучуд дорад ва маҷозу эҷоз ва ташбеҳ низ ҷойгоҳи худро мустаҳкам нишон медиҳад.

Истиора – Паранда меравду ошёна мемонад. Паранда ин ҷо дар истиора ба ҷои номи маъшук ба кор бурда шудааст.

Киноя – Хаёли зулфи ту дар ёди шона мемонад. Хаёлӣ ӯ дар ёди шона мондан навъе киноя аст, ки дар мисраи аввал заминасозӣ шудааст.

Маҷоз – Булуғи номи ту дар ҳар тарона мемонад. Булуғ ин ҷо маҷоз воқеъ шудааст ва яъне, агар шоир намехост аз маҷоз истифода кунад, бояд мегуфт: Бузургии номи ту дар ҳар тарона мемонад.

Ташбеҳ – Ду барги ёди ғамин аз булуту чашмонат... Чашмони маъшукро сифати булут медиҳад. Булут дарахтест тановар бо баргҳои шикофдору гулҳои дарозу овехта. Ба ривояте дарахти булутро аз ҷумлаи дарахтони ҳамешасабз медонанд. Аммо чашмони маъшук ба ду барги дарахт ташбеҳ шудааст:

Ман он дарахти пири зи ҷангал фитодаам,

К-ин ҷо садои сабзи худ аз даст додаам.

Танҳоиам кунун, ки чу ҳамзоди ман шудааст,

Сар рӯи шонаҳои ситабраш ниҳодаам.

Фарёди ман ба гӯши дарахтон намерасад,

Зеро дарахти пири зи ҷангал фитодаам [36, с.382].

Дарахт дар шеърҳои Нозимӣ гунаи мафҳуми мучаррад ба кор гирифта шудааст, балки дарахт ба мафҳуми суvari гуногуни хаёл мутаҷаллий шудааст. Намодина сохтани дарахт дар шеъри Нозимӣ бисёр мубарҳан аст ва ӯ дарахтро ба гунае намодин дар шеъри хеш ба кор бурдааст. Ӯ аз мафҳуми дарахт мафҳуми зиёдеро бурун кашидааст ва дар як шеъраш намоди дарахт ба гунаи дигар намоен мешавад. Дарахти ҷанор, дарахти булут, дарахти қоч ва сапедору бед бештар аз дигар дарахтон дар шеъри Нозимӣ корбурд пайдо кардааст.

Хулоса, Лоик Шералӣ ва Латиф Нозимӣ чун ду қутби адабиёти муосир дар Тоҷикистон ва Афғонистон шинохта ва эътироф шудаанд. Ин ду шоири донишманд ва мубтакир дар ашъори худ аз назокати адабиёти классикӣ ва тозагӯиву навандешии адабиёти муосири ҷаҳон ва шеъри нав дар ҳавзаи

адабиёти форсии дари тоҷикӣ донишҷӯи тавониста истифода кардаанд. Лоик Шералӣ ва Латиф Нозимӣ дар шеърӣ худ аз анвои адабии гуногун истифода намуда, ҳамзамон аз анвои суннатии адабиёти классикӣ, ба гунаи ғазалу рубоӣ низ баҳраҳо бардоштаанд, вале он чи дили ҳассосашон мехост ва илҳомӣ саршорашон талаб дошт, ҳамонро ба қолаби зебои шеър рехтаанд ва шоирони серхонандатарин ба ҳисоб мераванд. Ин ду шоир озодандеш ва муслиҳӣ иҷтимоӣ дар шеърӣ худ аз санъатҳои мутааддиди шеърӣ, ки истифодаи он барои зебо шудани забон ва дарунмояҳои шеър лозим аст, ба гунаи ташбеҳ ва анвои он, истиора, талмех, тавсиф, ихом, ташхис, маҷоз, киноя ва ғайра фаровон суд ҷустаанд, ки намунаҳои он дар диссертатсия таҳлил ва таҳқиқ шудаанд. Забон, сабк ва тарзи баёни ин ду шоир зебо, раван, салис ва мамлу аз дороиҳо ва зебоиҳои забони форсии дари тоҷикӣ мебошад.

Баррасии пайванди табиат ва иҷтимоӣ дар шеърӣ Лоик Шералӣ ва Латиф Нозимӣ чунин бардоште медиҳад, ки муҳтавои шеърӣ ҳар ду шоир дар пайванди ногустиранӣ бо табиат ва иҷтимоӣ қарор дорад. Дар мавориде ки дар ин боб бад-он машруҳ пардохта шуд, бештарина мавориде буд, ки баёнгарӣ коркардҳои ҳар ду шоир ва ҳунарофаринӣ дар ростии мушкилоти иҷтимоӣ будааст. Дар ин таҳқиқ талош бар он шуд, то нахуст чигунагии дороиҳои табиат ва мавориди иҷтимоӣ дар шеърӣ ҳар ду шоир аз ду кишвар ва бо мушкилоти сад шуда бар раванди рушди иҷтимоӣ ва ҳунари дар Тоҷикистон ва Афғонистон пардохта шуд. Табиат дар шеърӣ муосирӣ имрӯзи форсии дари тоҷикӣ ва таҳаввулоти он дар ҳавзаи тамаддунии шеърӣ адаби форсии дари тоҷикӣ (Тоҷикистон ва Афғонистон) сабаби он шудааст, то ҳунармандони ин ду ҳавза ба мавориди ҷадида даст ёбанд ва бо шеърӣ ҳунарашон тоблӯҳои ҳунарии зебо аз навӣ табиати зебо ба даст оваранд. Табиати зебои диёр, аз ҷумла кӯҳҳо, дарёҳо, ҳавзаи ҷуғрофиёӣ, сабзаву гулу гиёҳу риёҳ, дарахтон ва ғайра дар ашъори Лоик Шералӣ ва Латиф Нозимӣ басомади зиёд доранд, тасвири зебову назаррас доранд ва ҷузъи шеърӣ ин шоирон гардидаанд. Инсонҳои офаринишгар, сабаби дигаргуниҳо, тағйирот ва лаҳзасозии зеҳнӣ ва эҳсосӣ барои мардум ва иҷтимоӣ хеш будаанд. Эҳсоси мавҷудияти фарҳангӣ дар

чавомеи башарӣ тавонистааст сатҳи дарк ва фаҳму дониши мардумро раҳнамоӣ кунад ва бад-он самт равона кунад, то эҷоди шахсиятталабии миллиро дар бар дошта бошад.

Тавре ки медонем, тасвири зеҳнии омми ҷомеаро эҳсоси шоирон ва нависандагон ташкил медиҳад. Фазои шеърӯ адабро метавон пурбортарин ва таъсиргузортарин амр дар ин маврид донист. Тавре ки дар боло ба шарҳи мавзӯ пардохта шуд, офаринишгари афғонистонӣ Латиф Нозимӣ низ бар ин амр кӯшидааст ва коркардҳои зебову пурсамаре аз худ ба ҷой гузоштааст.

Шоистатарин асар назди мардуми Тоҷикистон ҳамон харфҳои дили худашон ва ниёзҳои худашон аст, ки баъзе аз шоирон ва нависандагон вориди ҷараёнҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ шуданд ва бар он сари талош варзиданд ва бо мардуми худ ҳамроҳ ва ҳамсадо шуданд. Устод Лоиқ Шералӣ ҳам яке аз ин шоирон аст, ки канори мардуми худ зист ва бо чашмони мардуми худ ба зиндагонӣ нигарист. Забони шеъри Лоиқ Шералӣ равон ва дур аз печидагиҳои сабки ҳиндӣ аст. Ин забонро Лоиқ барои шеъраш ва мардумаш беҳтар медонист ва аз сӯе ӯ мехост, то он чи мегӯяд ҳамшахриёнаш зуд бад-он дастрас кунанд. Ин худ хусусияти шеъри ӯст, бо вежагиҳои барҷастае, ки ба сурати сода ва равон дар қалби мардуми Тоҷикистон ҷой гирифтааст. Шеърӯ адаби муосири Тоҷикистон баъд аз озодӣ ба чунин содагӯӣ ниёз дошт, то мардум ба худшиносии ҳувияти худ бирасанд.

Корбурди вожаҳои мудерн дар баҳсҳои иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷаҳон ба самту сӯи дигаре равон намуд, ки шеъри чанд даҳаи ахири Тоҷикистон ва Афғонистон низ бо таъсир аз он навъияти хешро аз назари суварӣ ва дарунмояҳои фикрӣ тағйироти бузурге додааст. Ба вижа шеъри Нимой, шеъри сапед, шеъри мудерн, шеъри пастмудерн ва..., ҳама баёнгари ин аст, ки шоирони муосири мо аз тааллуқоти шеъри классикӣ пой берун гузоридаанд ва таҳаввулотеро барои навсозии шаклҳои суварӣ ва усулии шеъри классикӣ эҷод кардаанд.

ХУЛОСА

Мухтавои ин пажухиш таҳқиқи қиёсӣ ва баррасӣ дар пайванд бо шеъри Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимӣ мебошад. Дар ин таҳқиқ ба чигунагии шеъри ду шоир аз ду кишвар ва мушкилоти садшуда бар раванди рушди шеъри форсии дари тоҷикӣ дар Тоҷикистон ва Афғонистон пардохта шудааст, ки натиҷаҳои аз таҳқиқи қиёсии ҷанбаҳои хунарӣ ва иҷтимоӣ дар ашъори ин ду шоир бо шабоҳатҳо ва тафовутҳои ба даст омадаро метавон чунин дастабандӣ кард:

1. Пайдоии шеъри нави муосири имрӯзи форсии дари тоҷикӣ ва таҳаввулоти мухтавоии он дар ҳавзаи тамаддунии шеъру адаби форсии дарӣ (Тоҷикистон, Афғонистон, Эрон) аз фарозу нишебҳои зиёде сар баровардааст. Дар ин пажухиш ба ду шоири ду кишвари мухталиф (Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимӣ) бо муштарақоти адабии фарҳангиашон пардохта шуд ва боз намудем, ки шеърро чи гуна ба ҷомеаи хеш муаррифӣ намудаанд [1-М].

2. Дар рӯзгори Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимӣ умури сиёсии ҳарду кишвар, ҳарду шоирро ба қайду бандҳои сиёсии худ даргир намуда ва ҳарду аз авзои рӯзгори хеш мутозӣ будаанд ва аз осори хунаришон чунин истинбот мешавад, ки ҳарду кӯшидаанд, то мунтақиди шароити рӯзгори хеш бошанд ва дар мардуми ҷомеаи хеш бо каломи зебои шеър ба майдон оваранд [1-М; 3-М].

3. Ин пажухиш бо мавориде, ки бар он пардохта шудааст, бар ҷомеаи илмӣ фарҳангии ҳавзаи тамаддунии форсизабонон таъсири басазое хоҳад дошт. Баҳси муосир ва нав будани шеъри Лоиқ Шералӣ то ба ҳол мавриди баррасӣ қарор нагирифтааст, ки ин пажухиш онро бо қайди ашъори шоир ба баррасӣ гирифтааст. Шеъри Латиф Нозимиро ҳам ба таври ҷиддӣ ва академикӣ касе баррасӣ накарда. Чор сол пеш танҳо аз ҳамин қалам зери номи «Ҷойгоҳи Латиф Нозимӣ дар шеъри муосири Афғонистон» мавриди шеърӣ ва ҷойгоҳи Латиф Нозимӣ ба баррасӣ гирифта шудааст. Ин пажухиш роҳгушои хубе барои ояндагон бар раванди шеър дар Афғонистон ва Тоҷикистон, ба вижа шеъри Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимӣ хоҳад буд [1-М].

4. Дар ин таҳқиқ ба маъони шеърӣ, дарунмояҳо ва системи вожагонӣ, сувари ҳаёл, иҷтимоӣ дар шеъри ҳар ду шоир пардохта шудааст. Коркардҳои иҷтимоӣ ва фарҳангии ҳар ду шоир бо далели истинод ва истидлол бозтоб дода шудааст. Ин пажӯҳиш тавонистааст шеъри муосири форсии дариро дар ҳар ду арса ба таври дақиқ баррасӣ кунад ва ҷойгоҳи шеъри ҳар ду шоирро бо қайди шеърҳои боз намояд [2-М; 7-М].

5. Баррасии ду шоир ва дидгоҳҳои иҷтимоӣ ва фарҳангиашон тавонистааст мавзуоти дарункишварии ҳар ду кишварро боз кунад ва ба ин бардошт бирасад, ки таъсиргузори тааллуқоти сиёсии фарҳангии ҷомеа бар равишманд шудани шеър чи гуна таъсиргузор будааст. Ин ду шоир бо он ки аз ду кишвари мухталиф будаанд, вале бо забони форсии дари тоҷикӣ бисёр бархурдҳои мушобех доштаанд. Аз назари мафҳумӣ дар бисёре аз маворид бархурдҳои шеъриашон бар мавориди гуфташуда яқсон баррасӣ шудааст [1-М; 8-М].

6. Дар ин пажӯҳиш сабку навъи баёни мавзӯ ба баррасӣ гирифта шудааст. Рӯзгори ҳар ду шоирро бозгушӣ намуда ва истидлол шудааст, ки чи гуна метавонад раванди иҷтимоии сиёсии кишварҳо бар дидгоҳи андешамандони ҷомеа таъсиргузор бошад. Гуфтору кирдори ҳар ду шоирро баррасӣ карда, иртиботи гуфторӣ бо муҳите, ки дар он зистаанд, бозгушӣ шудааст [2-М; 3-М].

7. Дар давраи ахир, яъне давраи наздик ба панҷоҳ то шаст соли гузашта дар Афғонистон бояд бипазирем, ки шеъри Афғонистон дар ин давра тағйири асосӣ ва бунёдӣ ба худ дида ва таконе бузург хӯрдааст. Ин ҷост, ки таърифи шеър ҳам аз ҷанбаҳои классикии худ пой берун ниҳода аст ва шоирони ин марзу бум бад-он арҷ ниҳодаанд. Агар бихоҳем шарҳу таҳлиле муфассал аз ин чанд даҳаи ахир бидиҳем, метавон гуфт, ки вазъияти шеърмон нисбат ба даҳаҳои пешини худ аз нобасомониҳои дошта бар пайкараш берун рафтааст. Дар ин ҳавзаи тамаддунии форсии дари тоҷикӣ густараи шеър адаб қадре гом ба пеш ниҳода ва умедворихое ба шоирони ин аср, ба вежа Латиф Нозимӣ ва ҳамроҳонаш ба вучуд меомадааст [1-М; 3-М].

8. Пажӯҳиш дар ростои шеършиносӣ ва муруре бар шеъри Лоик Шералӣ ва Латиф Нозимӣ моро ба ин натиҷа расонд, ки ошноии шоирони мо бо арзишҳои

фарҳангӣ ва торихӣ тавонистааст онҳоро амиқтар ва фарохтар бо мушкилоти ҷомеа рӯбарӯ намояд. Тасвирсозихо ва маъниофаринихо гуногун аз пайкари ҷомеа ва баёни мавриди иҷтимоии сиёсӣ дар системи низомманди шеър ва истифода аз сувари хаёл, ки аз шеваҳои баён ва бадеи забони кӯхони форсии дари тоҷикӣ аст, ҳар қадом баҳрае басазо бурдаанд ва саноеи баёну бадеъро низ дар шеъри хеш фаромӯш накардаанд. Ватан ва ғамҳои дарунияш дар ашъорашон ҳамеша ишоратест бар зиндагии нобасомон ва андӯхбори даҳаҳои ахири қарни бисту як дар Тоҷикистону Афғонистон ва саргузашти ноҳамгуни мардуми ҳар ду кишвар. Дар фазои оганда аз фишороварӣ баланд кардани номи озодаи нуктаест, ки хушёрона аз ҳар ду шоир сар баланд намудааст. Озодии баён, озодии андеша ва озодии қалам дар чанд садаи ахир дар офариниши андеша дар Тоҷикистон ва Афғонистон саҳми басазое дошта ва роҳгушои андешаҳои мардумӣ шудааст [2-М; 3-М; 4-М].

9. Баррасии пайванди табиат ва иҷтимоӣ дар шеъри Лоик Шералӣ ва Латиф Нозимӣ чунин бардоште медиҳад, ки муҳтавои шеъри ҳар ду шоир дар пайванди ногусастанӣ бо табиат ва иҷтимоӣ қарор дорад. Дар мавориде ки дар диссертатсия бад-он машруҳ пардохта шуд, бештарина мавориде буд, ки баёнгарии коркардҳои ҳар ду шоир ва ҳунарофаринӣ дар ростои мушкилоти иҷтимоӣ будааст. Табиат дар шеъри муосири имрӯзи форсии тоҷикии дарӣ ва таҳаввулотӣ он дар ҳавзаи тамаддунии шеъру адаби форсии тоҷикии дарӣ (Тоҷикистон ва Афғонистон) сабаби он шудааст, то ҳунармандони ин ду ҳавза ба мавориди ҷадиде даст ёбанд ва бо шеъру ҳунарашон тоблӯҳои ҳунарии зебо аз навӣ табиати зебо ба даст оваранд [3-М; 8-М].

10. Забони шеъри Лоик Шералӣ ва Латиф Нозимӣ зебо, раван ва мамлу аз вожаҳои дилписанди забони форсии дари тоҷикӣ буда, ашъори онҳо дар қолабҳои сабки хуросонӣ (Лоик Шералӣ) ва ироқӣ (Латиф Нозимӣ) эҷод шудааст. Дар ашъори ин шоирон душворгӯӣ, мураккаббаёнӣ, ибҳомгароӣ ва печидасароӣ ба назар намерасад. Забони эҷодиёти шоирон мустаҳкам ва баёншон мутантан буда, метавон онро саҳли мумтанеъ номид [1-М; 8-М].

11. Дар ашъори Лоик Шералӣ ва Латиф Нозимӣ чанбаҳои балоғӣ доманаи васеъ дорад, чунки ҳарду шоир маънигароянд. Ҳарду шоир бо маҳорат ва зарофати вижа дар шеъри муосир навигариҳо ва тозақориҳои сухани худро зебову дилнишин сохта, бо маҳорат ва ҳунари халлоқонаи шоирӣ сабку шеваи махсуси худро дар чанбаҳои балоғӣ баён доштаанд. Дар ашъори ин ду шоир ҳама санъатҳои шеърӣ қобили мулоҳиза ва мушоҳида буда, бори маънӣ мекашанд. Дар шеъри ин шоирон аз санъатҳои лафзиву маънавӣ тақрибан яқсон истифода шудааст, вале маҳорати ҳар шоир дар истифодаи онҳо гуногун аст, ки ин масъала дар диссертатсия бо мисолҳои мушаххас нишон дода шуда ва таҳқиқ карда шудааст [2-М; 4-М].

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚ

1. Матолиби диссертатсия дар оянда метавонад на танҳо барои омӯзиш ва таҳқиқи қиёсии ашъори Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимӣ, балки дар ҳаллу фасли омӯзиши масъалаҳои мазкур дар адабиётшиносии муосири форсии дари тоҷикӣ имкониятҳо фароҳам оварад.

2. Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимӣ дар таърихи адабиёти муосири форсии дари тоҷикӣ аз шоирон ва чеҳраҳои адабии намоён ва фарҳефта ба ҳисоб мераванд ва натиҷаву хулосаҳои илмӣ ба дастамада метавонад ҳамчун маводи омӯзишӣ ҳангоми пажӯҳиш дар самти таҳқиқи таърихи адабиёти муосири нимаи дувуми асри XX ва оғози асри XXI, инчунин дар матншиносӣ, назарияи адабиёт, робитаҳои адабӣ, сабқшиносӣ ва баррасии равандҳои адабиёти муосири ин давра истифода шавад.

3. Маводи таҳқиқии дар диссертатсия баррасӣ гардида дар пажӯҳиши масъалаҳои, ҳамчун омода кардани китобҳои дарсӣ, барномаҳо ва дастурҳои таълимӣ оид ба адабиёти нимаи дувуми асри XX, аввали асри XXI, ки Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимӣ дар ин давра зиндагиву эҷод кардаанд, омода сохтани маҷмуаи ашъори нави шоирон, ки нашр нашудаанд ва мероси адабиётшиносиву наққодии онҳо мусоидат мекунанд.

4. Дар масъалаи омӯзиши шахсият ва эҷодиёти Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимӣ то имрӯз қорҳои хубе анҷом пазируфтаанд, вале бисёр паҳлуҳои осори ин шоирон ҳануз ба баррасӣ ва таҳқиқ ниёз доранд.

5. Муҳаққиқони рӯзгор ва осори Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимиро лозим меояд, ки дар оянда ба кашфи асрори каломи ҳунарии ин шоирон машғул шуда, ба лафзу маънӣ, луғот, иборот, киноёт, истиорот, забону баён, таркибҳои бадеӣ, ки дар осори онҳо истифода шудаанд, ва осори мансури онҳо эътибори зарурӣ дода, дар ин замина таҳқиқ анҷом диҳанд.

6. Лоиқ Шералӣ ва Латиф Нозимӣ дар Тоҷикистону Афғонистон ва қаламрави адабиёти форсии дари тоҷикии муосир аз шоирони муваффақу мубтақир ва донишманд ба ҳисоб мераванд, ки наشري осори муштараки манзум

ва мансури онҳо ва маҷмуаҳои дастаҷамъии ашъорашон аз амалҳои муҳим ба ҳисоб меравад.

7. Аз маводи диссертатсия метавон ҳангоми тадриси фанҳои таълимии соҳаи филология, курс ва семинарҳои махсус, таҳия ва мурағаб сохтани барномаҳои корию дарсӣ, навиштани корҳои илмии дараҷаҳои гуногун, аз ҷумла, мақолаҳои тезисҳо, рефератҳо, корҳои курсӣ, дипломӣ ё хатм, рисолаҳои диссертатсионӣ ва ғайра истифода кард.

РҶҶХАТИ АДАБИЁТ

I. Сарчашмаҳо:

A) ба забони тоҷикӣ:

1. Шералӣ, Лоиқ. Сари сабз [Матн] / Лоиқ Шералӣ. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 79 с.
2. Шералӣ, Лоиқ. Илҳом [Матн] / Лоиқ Шералӣ. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 47 с.
3. Шералӣ, Лоиқ. Нӯшбод [Матн] / Лоиқ Шералӣ. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 127 с.
4. Шералӣ, Лоиқ. Соҳилҳо [Матн] / Лоиқ Шералӣ. – Душанбе: Ирфон, 1972. – 72 с.
5. Шералӣ, Лоиқ. Хоки Ватан [Матн] / Лоиқ Шералӣ. – Душанбе: Ирфон, 1975. – 160 с.
6. Шералӣ, Лоиқ. Резаборон [Матн] / Лоиқ Шералӣ. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 47 с.
7. Шералӣ, Лоиқ. Марди роҳ [Матн] / Лоиқ Шералӣ. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 231 с.
8. Шералӣ, Лоиқ. Варақи санг [Матн] / Лоиқ Шералӣ. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 270 с.
9. Шералӣ, Лоиқ. Хонаи чашм [Матн] / Лоиқ Шералӣ. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 384 с.
10. Шералӣ, Лоиқ. Хонаи дил [Матн] / Лоиқ Шералӣ. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 463 с.
11. Шералӣ, Лоиқ. Рӯзи сафед [Матн] / Лоиқ Шералӣ. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 463 с.
12. Шералӣ, Лоиқ. Офтобборон [Матн] / Лоиқ Шералӣ. – Душанбе: Адиб, 1988. – 524 с.
13. Шералӣ, Лоиқ. Ману дарё [Матн] / Лоиқ Шералӣ. – Душанбе: Адиб, 1991. – 301 с.

14. Шералӣ, Лоиқ. Чоми саршор (гулчине аз девони ғазал [Матн] / Дебочаи Аскар Ҳақим, таҳия ва танзими Асрори Раҳмон / Лоиқ Шералӣ. – Душанбе: Ирфон, 1991. – 192 с.
15. Шералӣ, Лоиқ. Дасти дуои модар [Матн] / Лоиқ Шералӣ. – Душанбе: Адиб, 1991. – 110 с.
16. Шералӣ, Лоиқ. Аввалу охири ишқ [Матн] / Лоиқ Шералӣ. – Душанбе: Маркази фарҳангии арабӣ. – Душанбе, 1994. – 272 с.
17. Шералӣ, Лоиқ. Бахше аз чакомаҳо [Матн] / Лоиқ Шералӣ / Неруи сухан (газета). – Душанбе, 1995. – №26.
18. Шералӣ, Лоиқ. Фарёди бефарёдрас [Матн] / Лоиқ Шералӣ. – Душанбе: Адиб, 1997. – 237 с.
19. Шералӣ, Лоиқ. Ангораҳо (гулчини ашъор) [Матн] / Интихоби Абдунабӣ Сатторзода / Лоиқ Шералӣ. – Душанбе: Адиб, 2001. – 111 с.
20. Шералӣ, Лоиқ. Куллиёт. Иборат аз ду чилд. Ҷилди 1 (Китоби якум) [Матн] / Мурағтибон: Баҳриддин Ализода, Ромиш Шералӣ / Лоиқ Шералӣ. – Хучанд, 2001. – 722 с.
21. Шералӣ, Лоиқ. Куллиёт. Иборат аз ду чилд. Ҷилди 2. (Китоби дувум) [Матн] / Мурағтибон: Баҳриддин Ализода, Ромиш Шералӣ / Лоиқ Шералӣ. – Хучанд, 2001. – 710 с.
22. Шералӣ, Лоиқ. Модарнома [Матн] / Мурағтиб Қиёмиддин Сатторӣ (Аз силсилаи адабиёти бачагона) / Лоиқ Шералӣ. – Душанбе: Адиб, 2014. – 75 с.
23. Шералӣ, Лоиқ. Дасти дуои модар [Матн] / Лоиқ Шералӣ. – Душанбе: Адиб, 2020. – 63 с.
24. Шералӣ, Лоиқ. Девони дил [Матн] / Лоиқ Шералӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 346 с.
25. Шералӣ, Лоиқ. Куллиёт. Иборат аз ду чилд. Ҷилди 1. [Матн] / Лоиқ Шералӣ. – Душанбе: Адиб, 2008. – 564 с.
26. Шералӣ, Лоиқ. Девони замон [Матн] / Мурағтибон: Фарҳоди Карим, Гурез Сафар / Лоиқ Шералӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. – 400 с.

27. Шералӣ, Лоик. Девон [Матн] / Лоик Шералӣ. – Хучанд: Ношир, 2018. – 468 с.

Б) Сарчашмаҳо ба хатти форсӣ:

28. Амирӣ, Носир. Намунаҳои шеърҳои муосирони Афғонистон [Матн] / Носир Амирӣ. – Техрон: Интишороти бунёди фарҳанги Эрон, 1386 ҳ. – 184 с.

29. Гулчине аз ашъори устод Лоик Шералӣ [Матн] / Зери назари Алиасғари Шеърдӯст / Лоик Шералӣ. – Техрон: Интишороти байналмилалӣ Алхудо, 1372 ҳ. (1993 м.). – 268 с.

30. Нозимӣ, Латиф. Сиёҳмашқҳои мадраса [Матн] / Латиф Нозимӣ. – Ҳирот: Матбааи давлатӣ, 1343 ҳ. – 42 с.

31. Нозимӣ, Латиф. Зери он дарахти чанор (достони кӯтоҳ) [Матн] / Латиф Нозимӣ / Паштун жағ. – Кобул, 1347 ҳ. – №11. – С.16-30.

32. Нозимӣ, Латиф. Бод дар фонус [Матн] / Латиф Нозимӣ. – Кобул: Анҷумани нависандагони Афғонистон, матбааи давлатӣ, 1365 ҳ. – 47 с.

33. Нозимӣ, Латиф. Бод дар фонус [Матн]. – Мюнхен (Германия), 1991 мелодӣ. – 84 с.

34. Нозимӣ, Латиф. Соя ва мурдоб [Матн] / Латиф Нозимӣ. – Кобул: Анҷумани нависандагони Афғонистон, матбааи давлатӣ, 1365 ҳ. – 75 с.

35. Нозимӣ, Латиф. Аз боғ то ғазал [Матн] / Латиф Нозимӣ. – Пешовар (Покистон), 1379 ҳ. – 228 с.

36. Нозимӣ, Латиф. Ман боғи оташам – Сиёҳмашқҳои мадраса [Матн]. – Техрон: Интишороти Тоқ, 1384 ҳ. – 558 с.

37. Нозимӣ, Латиф. Ойнаҳо дурӯғ намеғӯянд [Матн] / Латиф Нозимӣ. – Ҳомбург (Германия): Интишороти Муслиҳ, 1392 ҳ. – 278 с.

38. Нозимӣ, Латиф. Ман боғи оташам [Матн]. – Кобул: Интишороти Тоқ, 1399 ҳ. – 164 с.

39. Нозимӣ, Латиф. Хоби алаф [Матн] / Латиф Нозимӣ. – Ҳомбург (Германия): Интишороти Муслиҳ, 1392 ҳ. – 104 с.

40. Шералӣ, Лоиқ. Ташнадил [Матн] / Лоиқ Шералӣ. – Душанбе, 1974. – 80 с.
41. Шералӣ, Лоиқ. Хоки Ватан [Матн] / Лоиқ Шералӣ. – Душанбе, 1981. – 110 с.
42. Шералӣ, Лоиқ. Дасти дуои модар [Матн] / Ба кӯшиши Сафар Сулаймон, Махдӣ Чаъфарзода / Лоиқ Шералӣ. – Исфаҳон, 1373 ҳ. – 112 с.
43. Шералӣ, Лоиқ. Руҳи Рахш (гулчини ашъори устод Лоиқ Шералӣ) [Матн] / Ба кӯшиши Мирзо Шакурзода / Лоиқ Шералӣ. – Техрон: Интишороти дабирхонаи Шурои густариши забон ва адабиёти форсӣ. Чопи аввал, 1379 ҳ., (2000 м.). – 627 с.
44. Шералӣ, Лоиқ. Куллиёт [Матн] Мурағтибон: Масъуд Қосимӣ, Баҳриддин Алиев, Ромиш Шералӣ / Лоиқ Шералӣ. – Техрон: Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсии тоҷикӣ, 1383 ҳ. – 721 с.
45. Шералӣ, Лоиқ. Куллиёти ашъор [Матн] / Лоиқ Шералӣ. – Техрон: Интишороти Вазорати умури хориҷаи Ҷумҳурии Ислонии Эрон, 1383 ҳ. – 652 с.

II. Осори илмӣ-таҳқиқотӣ

A) Ба забони тоҷикӣ:

46. Абдулло, Сафар. Нури сухан [Матн] / Сафар Абдулло. – Олмоти: Дайк – Пресс, 2005. – 232 с.
47. Абдулло, Сафар. Вичдони бедори адабиёт [Матн] / Сафар Абдулло // Машғалдори шеър. Маҷмуи мақолоти конфронси ҷумҳуриявӣ бахшида ба 80-солагии Лоиқ Шералӣ (Ҷойгоҳи Лоиқ Шералӣ дар шеъри муосир) / Мурағтибон: Шамсиддин Муҳаммадиев, Анзурат Маликзод. – Душанбе: Дониш, 2021. – 466 с. – С.132-168.
48. Абдулов, Карим. Лоиқи миллат [Матн]. – Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 2001. – 198 с.
49. Айнӣ, Садриддин. Намунаи адабиёти тоҷик [Матн] / Садриддин Айнӣ / Таҳияи М.Ақбарзод. – Душанбе: Адиб, 2010. – 448 с.

50. Акбарзод, Юсуф. Рисолати шоир ва шеър [Матн] / Юсуф Акбарзод. – Душанбе: Адиб, 2009. – 376 с.
51. Асозода, Худойназар. Адабиёти тоҷик дар садаи XX. Ҷилди сеюм [Матн] / Худойназар Асозода. – Душанбе: Маориф, 1999. – 448 с.
52. Аюбзод, Салим. Сад ранги сад сол. Тоҷикон дар қарни бистум [Матн] / Салим Аюбзод. – Прага: Нашриёти «Пост Скриптур Имприматур», 2002. – 348 с.
53. Бухорой, Муҳаммадҷони Шакурӣ. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист [Матн] / Муҳаммадҷони Шакурии Бухорой. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 455 с.
54. Гулназар. Лоик чун Лоик [Матн] / Гулназар Келдӣ. – Душанбе: Сурушан, 2000. – 104 с.
55. Ғаффоров, Усмонҷон. Лоик Шералӣ [Матн] / Усмонҷон Ғаффоров. – Душанбе: Адиб, 2012. – 514 с.
56. Ғаффоров, Усмонҷон. Султони диёри сухан [Матн] / Усмонҷон Ғаффоров. – Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 2001. – 301 с.
57. Ғаффоров, Усмонҷон. Шаҳбози осмони сухан [Матн] / Усмонҷон Ғаффоров. – Душанбе: Адиб, 2007. – 840 с.
58. Дар суҳбати Лоик [Матн] // Маҷмуи мусоҳиба ва муколамаҳои Шоири халқии Тоҷикистон Лоик Шералӣ ба муносибати 80-умин солгарди зодрӯзаш / Мураттиб Боҳир Раҷабов. – Хучанд: Ношир, 2021. – 251 с.
59. Дар суҳбати Лоик Шералӣ (Мусоҳибаи Азиз Сангин бо Лоик Шералӣ [Матн] / Шоири хуршеду дарё. – Хучанд: Ношир, 2021. – С.117-132.
60. Карим, Бӯрӣ. Ҷасорати шоир [Матн] / Бӯрӣ Каримов. – Москва: ТДН, 2001. – 190 с.
61. Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Лоик Шералӣ ва таҳаввули шеъри муосири тоҷик» бахшида ба 80-солагии Лоик Шералӣ (25-уми майи соли 2021) [Матн]. – Душанбе: ДДОТ, 2021. – 242 с.
62. Марсияи Хуршед (Сӯгномаи устод Лоик) [Матн] / Таҳия ва танзими Ориёнфар (Сафар Абдулло). – Маскав, 2001. – 287 с.

63. Машъалдори шеър [Матн] // Маҷмуи мақолоти конфронси ҷумҳуриявӣ баҳшида ба 80-солагии Лоиқ Шералӣ (Ҷойгоҳи Лоиқ Шералӣ дар шеъри муосир) / Мурағтибон: Шамсиддин Муҳаммадиев, Анзурат Малиқзод. – Душанбе: Дониш, 2021. – 466 с.
64. Муталлибов, Розикҷон. Ифтихори миллӣ дар ашъори Лоиқ Шералӣ [Матн] / Розикҷон Муталлибов. – Хучанд: Ношир, 2001. – 88 с.
65. Набиपुर, Акбар. Ҳамин як қалби ман омомҷоҳи тиратон бошад [Матн] / Акбари Набиपुर / Марсияи Хуршед // Сӯгномаи устод Лоиқ). / Таҳия ва танзими Ориёнфар (Сафар Абдулло). – Маскав, 2001. – 287 с. – С.40-55.
66. Нарзикул, Мисбоҳиддин. Фуруғи ҳастӣ [Матн] / Мисбоҳиддини Нарзикул. – Душанбе: Матбааи Вазорати кишоварзӣ, 2002. – 118 с.
67. Нарзикул, Мисбоҳиддин. Устод Лоиқ ва манзалати суҳан [Матн] / Мисбоҳиддини Нарзикул // Машъалдори шеър. Маҷмуи мақолоти конфронси ҷумҳуриявӣ баҳшида ба 80-солагии Лоиқ Шералӣ (Ҷойгоҳи Лоиқ Шералӣ дар шеъри муосир) / Мурағтибон: Шамсиддин Муҳаммадиев, Анзурат Малиқзод. – Душанбе: Дониш, 2021. – 466 с. – С.52-73.
68. Нарзикул, Мисбоҳиддин. Муқаддимоти сабкии шеъри устод Лоиқ Шералӣ [Матн] / Мисбоҳиддини Нарзикул // Машъалдори шеър. Маҷмуи мақолоти конфронси ҷумҳуриявӣ баҳшида ба 80-солагии Лоиқ Шералӣ (Ҷойгоҳи Лоиқ Шералӣ дар шеъри муосир) / Мурағтибон: Шамсиддин Муҳаммадиев, Анзурат Малиқзод. – Душанбе: Дониш, 2021. – 466 с. – С.355-373.
69. Насрулло, Камол. Шаҳписари Хайём (Зиндагӣ ва осори Лоиқ) [Матн] / Камол Насрулло. – Душанбе: Бебок, 2018. – 150 с.
70. Ориёнфар. Шаранги андуҳ [Матн] / Ориёнфар (Сафар Абдулло). – Душанбе, 2001. – 40 с.
71. Раҳимӣ, Холмаҳмад. Ҷустор дар шиноҳти шеъри Лоиқ [Матн] / Холмаҳмад Раҳимӣ. – Душанбе: ДДОТ, 2022. – 159 с.
72. Салҷуқӣ, Муҳаммадқосим. Ҷойгоҳи Латиф Нозимӣ дар шеъри муосири форсии дарӣ [Матн] / Муслиҳи Салҷуқӣ. – Душанбе: Мулквар, 2021. – 164 с.

73. Сатторзода, Абдунабӣ. Мероси дили шоири дилдода ва озода (Пешгуфтор) [Матн] / Абдунабӣ Сатторзода / Лоиқ Шералӣ. Куллийёт. – Хучанд, 2001. – 722 с. – С.5-29.
74. Сатторзода, Абдунабӣ. Шеъри Лоиқвор [Матн] // Ангораҳо. / Абдунабӣ Сатторзода. – Душанбе: Адиб, 2001. – 111 с.– С.3-8.
75. Сатторзода, Абдунабӣ. Аз Рӯдакӣ то Лоиқ [Матн] / Абдунабӣ Сатторзода. – Душанбе: Адиб, 2013. – 176 с.
76. Сатторзода, Абдунабӣ. Лоиқ ва шеъри ҳолат [Матн] / Абдунабӣ Сатторзода // Машъалдори шеър. Маҷмуи мақолоти конфронси ҷумҳуриявӣ бахшида ба 80-солагии Лоиқ Шералӣ (Ҷойгоҳи Лоиқ Шералӣ дар шеъри муосир) / Мураттибон: Шамсиддин Муҳаммадиев, Анзурат Маликзод. – Душанбе: Дониш, 2021. – 466 с. – С.101-107.
77. Сатторов, Абдунабӣ. Давоми нек [Матн] / Абдунабӣ Сатторов // Садои Шарқ. – 1967. №6. – С.149-153.
78. Солеҳов, Шамсиддин. Ватан ва ватандӯстӣ дар шеъри Лоиқ [Матн] /Шамсиддин Солеҳов // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Лоиқ Шералӣ ва таҳаввули шеъри муосири тоҷик» бахшида ба 80-солагии Лоиқ Шералӣ (25-уми майи соли 2021). – Душанбе: ДДОТ, 2021. – 242 с. – С.5-13.
79. Сорбон. Лоиқнома [Матн] / Сорбон. – Душанбе: Адиб, 2001. – 191 с.
80. Устод Лоиқ ва забони миллӣ // Маҷмуи гузоришҳои конфронси илмӣ «Нақши устод Лоиқ дар рушди забони миллӣ» [Матн] / Мураттибон: Убайдуллоев Н, Хочазод С. – Душанбе: ДДОТ, 2019. – 160 с.
81. Ҳаёт, Неъмат. Инқилоби Лоиқ дар шеъри муосири тоҷик [Матн] /Неъмат Ҳаёт. – Хучанд: Ношир, 2006. – 210 с.
82. Ҳаким, Аскар. Дар қаламрави сухан [Матн] / Аскар Ҳаким. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 224 с.
83. Ҳошим, Раҳим. Сухан аз устодон ва дӯстон [Матн] / Раҳим Ҳошим. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 272 с.

84. Шакурӣ, Муҳаммадҷон. Хуросон аст ин чо [Матн] / Муҳаммадҷон Шакурӣ.– Душанбе: Интишороти Оли Сомон, 1997. – 291 с.

85. Шарифов, Худой. Нардбони умрхо [Матн] / Худой Шарифов. // Садои Шарқ. – 1970. №7. – С.21-24.

86. Шарифов, Худой. Шоири бузург [Матн] / Худой Шарифов. // Суннатҳои адабӣ. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 476 с.

87. Шералӣ, Лоиқ. Таърихи тоҷикон бо муҳри «комилан сиррӣ» (пешгуфтор) [Матн] / Лоиқ Шералӣ // Р. Масов. Таърихи тоҷикон бо муҳри «комилан сиррӣ». – Душанбе: Дониш, 1996. – 206 с. – С.3-9.

88. Шералӣ, Лоиқ. Вуруде ба боргоҳи ин китоб [Матн] / Лоиқ Шералӣ // Муҳаммадҷони Шакурӣ. Хуросон аст ин чо (Маънавият, забон ва эҳёи миллии тоҷикон). – Душанбе: Интишороти Оли Сомон, 1997. – 291 с. – Аз ҳарфи алиф то зол (С.5-15).

89. Шоири хуршеду дарё (Маҷмуи мақолаҳо) [Матн]. – Хучанд: Ношир, 2001. – 248 с.

90. Элбоев, Вафо. Номбардори бузургон [Матн] / Вафо Элбоев // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Лоиқ Шералӣ ва таҳаввули шеърӣ муосири тоҷик» бахшида ба 80-солагии Лоиқ Шералӣ (25.05.2021). – Душанбе: ДДОТ, 2021. – 242 с. – С.64-76.

Б) Ба хатти форсӣ:

91. Амин, Манижа. Навоварӣ дар ғазали Латиф Нозимӣ [Матн] / Манижа Амин. – Донишгоҳи Ҷирот, 2001м. – 184 с.

92. Бадеӣ, Нодира. Дар шеър зистан ва дар шеър мондан [Матн] / Нодира Бадеӣ // Адабиёт ва санъат (Тоҷикистон), 2004 м. – №404.

93. Боқиев, Ҷамза. Тамоюлотӣ худшиносӣ ва хувияти миллии дар ашъори Лоиқ Шералӣ [Матн] / Ҷамза Боқиев // Зиндагинома ва хадамоти илмиву фарҳангии марҳум устод Лоиқ Шералӣ. Адиб ва шоири Тоҷикистон. – Техрон: Анҷумани осор ва мафохирӣ фарҳангӣ, 1400 ҳ. – 384 с. – С.163-172.

94. Бохтарӣ, Восиф. Соя ва мурдоб (Муқаддима) [Матн] / Восифи Бохтарӣ. – Кобул: Анҷумани нависандагони Афғонистон, 1365 ҳ. – С.3-5.
95. Бохтарӣ, Восиф. На тақвиму на таърих, аммо ҳарду [Матн] / Восифи Бохтарӣ // Латиф Нозимӣ. Соя ва мурдоб. – Кобул: Анҷумани нависандагони Афғонистон, 1365 ҳ. – С.3-8.
96. Бохтарӣ, Восиф. Салом бар марде, ки бутиқои замонро менависад [Матн] / Восифи Бохтарӣ // Нашри «Шамира». Фаслномаи адабӣ, ҳунарий. – Шумораи 3, 1399 ҳ. (2020 м.). – С.17-31.
97. Бохтарӣ, Восиф. Мақолае ба тақдир аз шастумин солрӯзи Нозимӣ [Матн] / Восифи Бохтарӣ. Иёлотӣ Муттаҳидаи Амрико, 1399. – С.18-23.
98. Бухорой, Муҳаммадҷони Шакурӣ. Се шоҳаи як дарахти барӯманд [Матн] / Муҳаммадҷони Шакурии Бухорой // Ироншинохт. – Техрон, 1375. – С.12-21.
99. Ваҳҳобзода, Рустам. Худшиносии миллӣ дар ашъори Лоиқ Шералӣ [Матн] / Рустам Ваҳҳобзода // Зиндагинома ва ҳадамоти илмиву фарҳангии марҳум устод Лоиқ Шералӣ. Адиб ва шоири Тоҷикистон. – Техрон: Анҷумани осор ва мафоҳири фарҳангӣ, 1400 ҳ. (2021 м.). – 348 с. – С.89-101.
100. Википедия (Донишномаи озод), ба забони форсии дарӣ. Солҳои 2008-2010.
101. Зиндагинома ва ҳадамоти илмиву фарҳангии марҳум устод Лоиқ Шералӣ. Адиб ва шоири Тоҷикистон [Матн] / Таҳия ва танзими мақолот аз Ҳасани Қарибӣ. – Техрон: Анҷумани осор ва мафоҳири фарҳангӣ, 1400 ҳ. (2021 м.). – 348 с.
102. Зулфиқорӣ, Ҳасан, Умронӣ Ғуломризо, Каримирад Фарида. Забон ва адабиёти форсӣ [Матн] / Ҳасан Зулфиқорӣ, Ғуломризо Умронӣ, Каримирад Фарида. – Техрон: Интишороти Чашма, 1382 ҳ. – 262 с.
103. Кадканӣ, Муҳаммадризо Шафей. Сувари хаёл дар шеъри форсӣ [Матн] / Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ. – Техрон: Интишороти Огоҳ, 1375 ҳ. – 324 с.

104. Кадканӣ, Муҳаммадризо Шафей. Адвори шеъри форсӣ аз маршрутиён то сукути салтанат [Матн] / Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ. – Техрон: Интишороти сухан, 1387 ҳ. – 361 с.

105. Каззозӣ, Мирчалолуддин. Зебошиносии сухани порсӣ (баён) [Матн] / Мирчалолуддини Каззозӣ. – Техрон: Интишороти Мод, 1385 ҳ. – 332 с.

106. Козимӣ, Муҳаммадқозим. Равзана [Матн] / Муҳаммадқозими Козимӣ. – Машҳад, 1397 ҳ. – 168 с.

107. Қазва, Алиризо. Ғазали муосири Тоҷикистон [Матн] / Алиризо Қазва (Поённомаи давраи дуктурии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон). – Душанбе, 2004. – 208 с.

108. Қарибӣ, Ҳасан. Лаёқати Лоиқ [Матн] / Ҳасан Қарибӣ // Зиндагинома ва хадамоти илмиву фарҳангии марҳум устод Лоиқ Шералӣ. Адиб ва шоири Тоҷикистон. – Техрон: Анҷумани осор ва мафоҳири фарҳангӣ, 1400 ҳ. (2021м.). – 348 с. – С.27-34.

109. Қодирӣ, Ҳумайро. Баррасии дostonнависӣ дар Афғонистон [Матн] / Ҳумайро Қодирӣ. – Техрон, 1378 ҳ. – 224 с.

110. Кубодиёнӣ, Раҳим. Ҳафт хони миллат [Матн] / Раҳими Кубодиёнӣ // Килк, 1375 ҳ. – №76. – С.23-29.

111. Меҳрон, Таҳмина. Баррасии суvari хаёл дар ашъори Латиф Нозимӣ [Матн] / Таҳмина Меҳрон. – Донишгоҳи Балх, 2022. – 178 с.

112. Муқаддам, Маҳёр Алавӣ. Назарияҳои нақди адабӣ [Матн]. / Муқаддам Маҳёр Алавӣ. – Техрон: Интишороти Лайлӣ, 1377 ҳ. – 182 с.

113. Муҳаммадӣ, Муҳаммад Ҳусайн. Ман боғи оташам (Дар бораи маҷмуи ашъори шоир) [Матн] / Муҳаммад Ҳусайн Муҳаммадӣ. – Техрон, 1384 ҳ. – С.20-24.

114. Мучовир, Аҳмад Зиёр. Асаргузори устод Нозимӣ дар боварӣ ва боландагии фарҳанги миллий [Матн] / Аҳмад Зиёр Мучовир // Нашри «Шамира»-и вежаи Латиф Нозимӣ. – Шумораи 7, соли сеюм, 1399 ҳ. (2014 м.). – С.21-32.

115. Муъин, Муҳаммад. Фарҳанги форсӣ [Матн] / Муҳаммад Муъин. Ҷилди 2. – Теҳрон: Интишороти Амири Кабир, ҳарфҳои «Д» ва «Қ»), ҷопи ҷордахум, 1378 ҳ. – 590 с.
116. Нозимӣ, Латиф. Равиши имлои забони дарӣ [Матн] / Латиф Нозимӣ. – Кобул: Матбааи таълиму тарбия, 1363 ҳ. – 184 с.
117. Нозимӣ, Латиф. Андеша ва ҳунар [Матн] / Латиф Нозимӣ // Нашрияти Институт. – Шумораи 3 (73), соли 1382 ҳ. – 124 с.
118. Нозимӣ, Латиф. Масъалаи дostonнависӣ [Матн] / Латиф Нозимӣ. – Ҳомбург (Германия): Интишороти Муслих, 1398 ҳ. – 218 с.
119. Нозимӣ, Латиф. Бутиқои садо (Пешгуфтор) [Матн] / Латиф Нозимӣ / Ман боғи оташам. – Кобул: Интишороти Тоқ, 1399 ҳ. – 164 с. – С.1-6.
120. Паҳлавон, Чингиз. Намунаҳои шеъри имрӯзи Афғонистон [Матн] / Чингизи Паҳлавон. – Теҳрон: Интишороти Бунёди Нишобур, 1381 ҳ. – 384 с.
121. Размҷӯ, Ҳусайн. Анвои адабӣ [Матн] / Ҳусайни Размҷӯ. Ҷилди 3. – Теҳрон: Остони қудс, 1374 ҳ. – 269 с.
122. Салҷуқӣ, Муслих. Паранда мераваду ошёна мемонад [Матн] / Муслих Салҷуқӣ // Нашри «Шамира»-и вежаи Латиф Нозимӣ. – Шумораи 3, 1399 ҳ. (2020 м.). – С.32-40.
123. Сино, Ҳусайн ибни Абдулло Абуалӣ. Ашшифо [Матн] / Абуалӣ Ҳусайн ибни Абдулло Сино. Бо кӯшиши Аҳмад Фаъоди Аҳвонӣ. Ҷилди 1. – Қоҳира: Вазорати таълим ва тарбия, 1375 ҳ.қ.. – 548 с.
124. Сортр, Жул Пол. Адабиёт чист? [Матн] / Жул Пол Сортр / Тарҷумаи Абулҳасан Начафӣ ва Мустафо Раҳимӣ. – Теҳрон: Интишороти Замон, 1378 ҳ. – 368 с.
125. Тӯсӣ, Ҳоҷа Насируддин. Асос-ул-иктибос [Матн] / Ҳоҷа Насируддини Тӯсӣ. Ҷилди 1. – Теҳрон: Интишороти Аҳуро, 1396 ҳ. – 442 с.
126. Усмон, Акрам. Шастумин баҳори валодат бо майманати шоир ва мунтақиди бузурги замони мо [Матн] / Акрам Усмон // Маҷаллаи «Падида». – Шумораи 4, 2004. – С.23-24.

127. Форёбӣ, Пуё. Нақдҳо ва ёддоштҳо. Дафтари дувум [Матн] /Пуё Форёбӣ. – Кобул: Анҷумани нависандагони Афғонистон, 1370 ҳ. – С.87- 88.
128. Футӯҳӣ, Маҳмуд. Нақди адабӣ дар сабки ҳиндӣ [Матн] /Маҳмуди Футӯҳӣ. – Техрон: Интишороти Сухан, 1385 ҳ. – 374 с.
129. Хуҷандӣ, Фарзона. Армуғоне аз азал [Матн] /Фарзонаи Хуҷандӣ // Зиндагинома ва хадамоти илмиву фарҳангии марҳум устод Лоиқ Шералӣ. Адиб ва шоири Тоҷикистон. – Техрон: Анҷумани осор ва мафохири фарҳангӣ, 1400 ҳ. (2021 м.). – 348 с. – С.215-222.
130. Ҳуқуқӣ, Муҳаммад. Шеърӣ нав аз оғоз то имрӯз [Матн] / Муҳаммади Ҳуқуқӣ. – Техрон: Интишороти Солис, 1390 ҳ. – 348 с.
131. Ҳумой, Чалолуддин. Фунуни балоғат ва санооти адабӣ [Матн] / Чалолуддин Ҳумой. – Техрон: Интишороти Аҳуро, 1389 ҳ. – 428 с.
132. Ҳунарманд, Саид. Бутиқои Арасту [Матн] / Саид Ҳунарманд. – Техрон: Интишороти Чашма, 1398 ҳ. – 326 с.
133. Чавркаш, Шопур. Бутиқои шеърӣ нав [Матн] / Шопури Чавркаш. – Техрон: Интишороти Қақнус, 1390 ҳ. – 184 с.
134. Шабистарӣ, Алиашраф Мучтаҳид. Маросими бузургдошти Лоиқ Шералӣ [Матн] / Намоишгоҳи китоби Техрон (Ба муносибати ҳафтодумин соли таваллуди ин шоири асри имрӯз), 23-урдибиҳишти 1391 ҳ.
135. Шакурзода, Мирзо. Тоҷикон дар масири таърих [Матн] / Мирзо Шакурзода. – Техрон: Интишороти байналмилалии Алҳудо, 1385 ҳ. – 468 с.
136. Шакурӣ, Муҳаммадҷон. Ин чо Бухоро [Матн] / Муҳаммадҷон Шакурӣ // Номаи порсӣ. – Техрон, 1382 ҳ. – 228 с. – С.34-46.
137. Шакурӣ, Муҳаммадҷон. Ҷусторҳо. Чопи аввал [Матн] /Муҳаммадҷон Шакурӣ // Номаи порсӣ. – Техрон, 1382 ҳ. – 234 с. – С.29-38.
138. Шамисо, Сирус. Нақди адабӣ [Матн] / Сируси Шамисо. – Техрон: Интишороти Фирдавс, 1378 ҳ. – 456 с.
139. Шамисо, Сирус.Сабкшиносии шеър [Матн] / Сируси Шамисо. – Техрон: Интишороти Фирдавс, 1382 ҳ. – 348 с.

140. Шеърдӯст, Алиасфар. Чашмандози шеъри муосири Тоҷикистон [Матн] / Алиасфари Шеърдӯст. – Теҳрон: Интишороти байналмилалии Алхудо, 1376 х. – 328 с.

141. Шомлу, Аҳмад. Шоири шабонаҳо ва ошиқонаҳо [Матн] / Аҳмади Шомлу. – Теҳрон: Интишороти Ҳирманд, 1390 х. – 238 с.

142. Шоҳмирзо, Ш. Устод Лоиқ Шералӣ намоди шеъру адаби тоҷик [Матн] / Шоҳмансури Шоҳмирзо // Айрос, 1991. – С.34-46.

143. Шоҳмирзо, Шоҳмансур. Гиромидошти шоире, ки Тоҷикистонро ба ҷаҳониён шиносонд [Матн] / Шоҳмансури Шоҳмирзо / Ҷаҳони китоб. – Теҳрон, 1390 х.

144. Шоҳмирзо, Шоҳмансур. Ҷойгоҳи «Шоҳнома» ва «Фирдавсӣ» дар ашъори устод Лоиқ Шералӣ [Матн] / Шоҳмансури Шоҳмирзо // Зиндагинома ва ҳадамоти илмиву фарҳангии марҳум устод Лоиқ Шералӣ. Адиб ва шоири Тоҷикистон. – Теҳрон: Анҷумани осор ва мафоҳири фарҳангӣ, 1400 х. (2021м.). – 348. – С.183-196.

145. Элбоев, Вафо. Пайвандгари асолат [Матн] / Вафо Элбоев // Моҳномаи «Чопор»: Ҳомбург (Германия), соли ҷаҳордахум, шумораи 165, соли 1400 х. (2021м.). – С.26-28.

Г) Ба забонҳои дигар:

146. Маводи нашрияи «Андеша ва хунар» [Матн] / Нашрияи ҷадиди Институти Гёте (Германия): Интерносиюнс, 1381-1382 х. (ба забонҳои форсӣ ва олмонӣ).

147. Erzaling der Welt (Afghanistan); Erdmann; edition (1977).

Ш. Манбаҳои интернетӣ

148. Абдуллоҳи Шодон. Ойинаҳо дурӯғ намегӯянд (Нигоҳе ба асари ҷадиди Латиф Нозимӣ). – Нашри Би-би-си-и форсӣ, 5 мурдоди 1393 х. (2014 м.). – С.22-31.

149. Азизӣ, Башир. Шоир ва устои шеър Латиф Нозимӣ. Нашри Азизӣ, Башир. Нашри сайти Ориёнот, 2006.
150. Исфандиёри Одина. Лоиқ Шералӣ пайвандгари кухнаву нав дар шеъри порсӣ. – Сайти :Би-би-си-и Душанбе, 29-майи соли 2006.
151. Латиф Нозимӣ. Тааххуд дар адабиёт / Кобулнот, соли 2010. Шумораи 125.
152. Латиф Нозимӣ. Нависанда ба унвони омили фарҳангӣ дар раванди тақомули чома / Кобулнот, соли 2010. Шумораи 119.
153. Лоиқ Шералӣ ва шеъри нави Эрон. Би-би-си. 22.05.2008.
154. Мирзо Шакурзода. Лоиқ Шералӣ пайвандгари кухнаву нав дар шеъри порсӣ / Би-би-си. – Душанбе, 29.05. 2006.
155. Мусохибаи Забеҳулло Амонёр бо Латиф Нозимӣ. Сайти Кобулнот, августи 2010, соли шашум, шумораи 125.
156. Партав Нодирӣ / Моҳномаи интернетии «Най», 15.05.2020.
157. Партав Нодирӣ. Латиф Нозимӣ шоире аз табори дарахтон. /Торнамои Хуросонзамин, 11- қавси 1391ҳ.
158. Партав Нодирӣ. Дуруде ва паёме ба устод Латиф Нозимӣ / Сайти адабӣ фарҳангии «Най», 2016. – №5, соли 14.
159. Раҳнаварди Зарёб. Чархушгоҳи таҷаддуд дар Афғонистон. Гуфтугӯ бо Сируси Алинаҷод. Би-би-си-и форсӣ, 1394 ҳ.
160. Сайти интернетии Садои Олмон, 2008.
161. Сайти интернетӣ ва родиюи Би-би-си. – Лондон.
162. Сайти интернетии Мавлоно. – Франкфурт.
163. Сайти Фарҳангистон, соли 1396 ҳ., намоиши 718.
164. Соро Бақой / Ирно (Хабаргузориҳои Ҷумҳурии Исломии Эрон), хурдои 1400 ҳ.
165. Ҳомид Алипур /Кобулнома, 1390 ҳ. – №166, соли ҳафтум.
166. Ҳомид Таваккулии Дористонӣ. Муосир будан чист? / Росхун, 24-даймоҳи 1400 ҳ.

167. Шохмуҳаммади Гӯё. Латиф Нозимӣ / Сайти Фарҳангистон, соли 1396
х, намоиши 718.

168. <https://p.dw.com/p/DF0>, 08.08.2006.

169. [https:// farhangi honari - blogski com](https://farhangi-honari-blogski.com). Transleite. goog /1385/03/10/ post
– 36.

I. Таълифоти муаллиф дар мачаллаҳои илмӣ тақризшавандаи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон:

[1-М]. Салҷуқӣ, М.Қ. Вижагиҳои мухтавоии шеъри муосири форсӣ [Матн] / М.Қ.Салҷуқӣ // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2021. №1 (90). – С.187-193.

[2-М]. Салҷуқӣ, М.Қ. Вижагиҳои шаклӣ (шакл, вазн, қофия) дар шеъри муосири форсии дарӣ [Матн] / М.Қ.Салҷуқӣ // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2021. №2 (91). – С.188-191.

[3-М]. Салҷуқӣ, М.Қ. Таҳқиқи мухтавоӣ дар ашъори Лоик Шералӣ ва Латиф Нозимӣ [Матн] / М.Қ.Салҷуқӣ // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2022. №4 (99). – С.217-222.

[4-М]. Элбоев В., Салҷуқӣ, М.Қ. Ҳунари Лоик Шералӣ дар маъниофаринӣ ва тасвирсозӣ [Матн] В. Элбоев., М. Қ. Салҷуқӣ // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2022. №4 (99). – С.229-235.

II. Мақолаҳои муаллиф дар маҷмуаҳо ва нашрияҳои дигари илмӣ:

[5-М]. Салҷуқӣ, М.Қ. Шеърҳои адаби форсии дарӣ пеш аз зуҳури ислом [Матн] / М.Қ.Салҷуқӣ // Нашрияи Донишгоҳи Фирдавсии Машҳад (Ҷумҳурии Ислонии Эрон) // Нашрияи иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва илмӣ. – №5, пойизи зимистони соли 1400 ҳ. – 2021 м. – С.47-108.

[6-М]. Салҷуқӣ, М.Қ. Максе бар дидгоҳҳои мухталиф пиромони пешинаи шеъри нави муосир дар Афғонистон [Матн] / М.Қ.Салҷуқӣ // Моҳномаи «Чопор» (Германия), соли шонздаҳум. –№187, баҳмани 1401ҳ. 2022 м. – С.38-44.

[7-М]. Салҷуқӣ, М.Қ. Вижагиҳои мухтавоии шеъри муосири форсии дарӣ [Матн] / М.Қ.Салҷуқӣ // Ҳашти субҳ.Сойти интернетии маъруфи Афғонистон, 28 қавси соли 1401 ҳ. – 2022 м.

[8-М]. Салчуқӣ, М.Қ. Баррасии мавзуоти иҷтимоӣ дар ашъори Латиф Нозимӣ [Матн] / М.Қ.Салчуқӣ (маъруза) // Маводи конференсияи илмӣ-назариявӣ дар мавзуи «Аз таърихи пайвандҳои илмӣ ва адабии халқҳои тоҷику ўзбек: гузашта, ҳозира ва оянда», дар иртибот ба ифтихори 31-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 145-солагии сардафтери адабиёти муосири тоҷику ўзбек Садриддин Айнӣ, эҳёи нави густариши робитаҳои иқтисодӣ, илмӣ-адабӣ ва фарҳангии Тоҷикистону Ўзбекистон (27-28.04.2023). – Душанбе, 2023. – С.216-220.